مبدأ و معاد

ويليه

تأييد اهل سنت

تأليف

حضرت امام ربانی مجدد و منور الف ثانی سرهندی قدس سره

قد اعتنى بطبعه طبعة جديدة بالأوفست

مكتبة الحقيقة

HAKÎKAT KİTÂBEVİ
Darüşşefeka Cad. No: 53 P.K.: 35 34083
Tel: 0212 523 45 56 Fax: 0212 523 36 93
http://www.hakikatkitabevi.com
e-mail: bilgi@hakikatkitabevi.com
Fâtih-İSTANBUL
HAZİRAN-2011

مبدأ و معاد

شیخنا و امامنا حضرة الشیخ احمد الفاروقی النقشبندی مد الله تعالی
ظلاله علی مفارق الطالبین کہ این حقیر کمینۂ عباد الله خاکروب این
درگاه محمد صدیق البدخشی المقلب بالهدایة جمع نموده در حیز تحریر آورده

باهتمام

ادارۂ مجددیہ - ناظم آباد ۳ - کراچی ۱۸

قد اعتنى بطبعه طبعة جديدة بالأوفست

مكتبة الحقيقة

يطلب من مكتبة الحقيقة بشارع دار الشفقة بفاتح ٥٧ استانبول-تركيا

هجري قمري	هجري شمسي	ميلادي
١٤٣٢	١٣٨٩	٢٠١١

حضرت مجدد الف ثانی

الشیخ احمد سرهندی قدس سره

هر لطافت که نهان بود پس پردهٔ غیب
همه در صورت خوب تو عیان ساخته‌اند
هر چه بر صفحهٔ اندیشه کشد کلک خیال
شکل مطبوع تو زیباتر از آن ساخته‌اند

۱- بعد کتاب الله و بعد کتب ستة افضل کتب مکتوبات است

۲- مانند مکتوبات امام ربّانی هیچ کتاب چاپ نشده است

النقشبندی المجدّدی الخالدی
از عُلما و سادات تُرکیه
آرواسی زاده
عبد الحکیم بن مصطفی
المتوفی سنة ١٣٦٢ هـ. [١٩٤٣ م.]

بامداد یزدانی و فضلِ رحمانی

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فِی الْمَبْدَأِ وَ الْمَعَادِ وَ اُصَلِّیْ عَلٰی حَبِیْبِهٖ مُحَمَّدٍ وَّ اٰلِهٖ الْاَمْجَادِ اَمَّا بَعْدُ فَهٰذِهٖ رِسَالَةٌ شَرِیْفَةٌ مُتَضَمِّنَةٌ لِّاِشَارَاتٍ لَطِیْفَةٍ رَّائِقَةٍ وَّ اَسْرَارٍ دَقِیْقَةٍ فَائِقَةٍ لِّلْاِمَامِ الْهُمَامِ حُجَّةِ اللّٰهِ عَلَی الْاَنَامِ قُدْوَةِ الْاَقْطَابِ وَ الْاَوْتَادِ وَ قِبْلَةِ الْاَبْدَالِ وَ الْاَفْرَادِ کَاشِفِ اَسْرَارِ السَّبْعِ الْمَثَانِیْ الْمُجَدِّدِ لِلْاَلْفِ الثَّانِیْ الْاُوَیْسِیِّ الرَّحْمَانِیِّ الْعَارِفِ الرَّبَّانِیِّ شَیْخِ الْاِسْلَامِ وَ الْمُسْلِمِیْنَ شَیْخِنَا وَ اِمَامِنَا الشَّیْخِ **اَحْمَدَ** الْفَارُوْقِیِّ نَسَبًا وَّ الْحَنَفِیِّ مَذْهَبًا وَّ النَّقْشَبَنْدِیِّ مَشْرَبًا لَا زَالَ شُمُوْسُ هِدَایَتِهٖ عَلٰی اُفُقِ الْعُلٰی سَاطِعَةً وَّ النَّاسُ فِیْ رِیَاضِ اِفَاضَتِهٖ رَائِعَةً وَّ اللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ وَ عَلَیْهِ التُّکْلَانُ۔

۱۔ **منها** چوں ایں درویش راہوسِ ایں راہ پیدا شد۔ عنایتِ خداوندی جَلَّ سُلْطَانُهٗ اورا بہ یکے از خلفاے خانوادہ حضراتِ خواجہا قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ رسانید۔ وازاں جا طریقۂ ایں بزرگواران را اخذ کردہ، بلازمِ صحبتِ آن عزیز گشت۔ بہ برکتِ توجہِ

لہ الحمد للہ الذی انعم علینا وہدانا الی الاسلام وجعلنا من امۃ محمد علیہ الصلوۃ والسلام اما بعد فہذہ معارف علیۃ مقتبسۃ من الانفاس القدسیۃ للامام الہمام قدوۃ الاولیا والاصفیا قبلۃ الاقطاب والابدال، مربی الاحاد والافراد ۲م

آں بزرگ، جذبۂ خواجہا کہ از جہتِ استہلاک در صفتِ قیومیت می خیزد، اورا حاصل گشت۔ و از طریقِ اندراج النہایۃ فی البدایۃ نیز بہرہ بر بی میسر شد۔ بعد از تحقق ایں جذبہ کارِ او بسلوک قرار یافت۔ و ایں راہ را بتربیتِ روحانیت اسد اللہ الغالب کرم اللہ تعالیٰ وجہہ تا بنہایت رسانید۔ یعنی باسمے کہ ربِّ اوست۔ و ازاں اسم، بقابلیتِ اولیٰ کہ معبّر بحقیقتِ محمدیہ است، علیٰ صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ بمددِ روحانیتِ حضرت خواجہ نقشبند، قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰى سِرَّهٗ عروج نمود۔ و ازاں جا، بدستگیریِ روحانیتِ حضرتِ فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ، فوقِ آں قابلیت استعلا میسر شد۔ و ازاں جا، تا بمقامے کہ فوقِ آں قابلیت است، و آں قابلیت کالتفصیل است، مر آں مقام را، و آں مقام اجمالِ اوست۔ و آں مقام مقامِ اقطابِ محمدیہ است۔ بتربیتِ روحانیتِ حضرتِ رسالتِ خاتمیت عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ ترقی واقع شد۔ و در وقتِ وصول بایں مقام نحوی امداد از روحانیتِ حضرتِ خواجہ علاؤ الدین عطارؒ، کہ خلیفۂ حضرتِ خواجہ نقشبند است، قدس اللہ تعالیٰ اسرارہما، و قطبِ ارشاد است بآں درویش رسید۔ نہایتِ عروجِ اقطاب تا ایں مقام است۔ و دائرۂ ظلیت تا ہمیں مقام منتہی می شود۔ بعد ازاں اصلِ خالص است یا ممتزج بظل۔ طائفۂ افراد بوصولِ ایں دولت ممتاز اند۔ بعضے از اقطاب را بواسطۂ مصاحبتِ افراد تا مقام ممتزج عروجے واقع می شود۔ ناظرِ اصلِ

ممتزج بظل می گردند۔ امّا وصول باصلِ خالص یا نظر بآں عَلٰی تفاوُتِ درجاتِہِمْ خاصۂ افراد ست ۔ ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِیْمِ ۔ وایں درویش را خلعتِ قطبیتِ ارشاد، بعد از وصول بآں مقام کہ مقامِ اقطاب است، ازاں سرورِ دین و دنیا عَلَیْہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ الْمُبَارَکَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ التَّامِیَاتُ عنایت شد۔ و بایں منصب سرفراز ساختند۔

بعدازاں باز عنایتِ خداوندی جَلَّ شَانُہٗ وَعَمَّ اِحْسَانُہٗ شاملِ حالِ او گشت۔ وازآں جا متوجہِ فوق ساخت۔ یک دفعہ تا باصلِ ممتزج برد، و فنائے و بقائے در آنجا میسر شد۔ چنانکہ در مقاماتِ سابقہ، وازاں جا بمقاماتِ اصل ترقی ارزانی فرمودہ باصل الاصل رسانید۔ دریں عروج اخیر، کہ عروج در مقاماتِ اصل است، مدد از روحانیتِ حضرت غوثِ اعظم محی الدین شیخ عبدالقادر بود قدس اللہ تعالیٰ سرہ الاقدس، و بقوتِ تصرف ازاں مقامات گذرانیدہ، باصل الاصل واصل گردانیدند۔ وازآں جا بعالم بازگردانیدند۔ چنانکہ از ہر مقامے باز می گردانیدند۔ وایں درویش را مایۂ نسبتِ فردیت کہ عروج اخیر مخصوص بآن ست، از پدرِ بزرگوارِ خود حاصل شدہ بود - و پدرِ بزرگوار او را از عزیزے کہ جذبۂ قوی داشتند، و بخوارق مشہور بودند، بدست آمدہ۔ لیکن آں درویش بواسطۂ ضعفِ بصیرتِ خویش و قلتِ ظہورِ آں نسبت، آں نسبت را پیش از قطعِ منازلِ سلوک

ق ۲۵ ا درخود می یافت۔ و اصلاً آں را معلومِ خود نداشت۔ و نیز ایں درویش
را در توفیقِ عباداتِ نافلہ خصوصاً ادائے صلوٰۃِ نافلہ مددے از پدرِ
وے ست۔ و پدرِ بزرگوارِ او را ایں سعادت از شیخِ خود کہ در سلسلۂ
ق ا چشتیہ بودہ اند حاصل شدہ بود۔

ق ۲۵ ا وایضاً ایں درویش را علومِ لَدُنّی از روحانیتِ حضرتِ خضر عَلٰی
ق نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ حاصل شدہ بود، لیکن تا زمانے کہ
از مقامِ اقطاب نہ گذشتہ بود۔ اما بعد از عبور از آں مقام و حصولِ ترقیات
در مقاماتِ عالیہ اخذِ علوم از حقیقتِ خود ست۔ و در خود، بخود، از خود
می یابد۔ غیرے را مجال نماندہ است تا در میان درآید۔

وایضاً آں درویش را در وقتِ نزول، کہ عبارت از سیرِ عن اللہ باللہ
است، بمقاماتِ مشائخِ سلاسلِ دیگر ہم عبورے واقع شد۔ و از ہر مقام
ق ا نصیبے وافر فرا گرفت، و مشائخِ آں مقام ممد و معاونِ کارِ او شدند
ق ا و از خلاصہ ہائے نسبتِ خویش نصیبے ارزانی داشتند۔ اول بمقامِ
اکابرِ چشتیہ قدس اللہ تعالٰی اسرارہم عبورے واقع شد۔ و ازاں مقام
حظّے وافر نصیبِ او گشت۔ و ازاں مشائخِ عظام روحانیتِ حضرتِ
خواجہ قطب الدین بیش از دیگراں امداد فرمود۔ والحق ایشاں دراں
مقام شانِ عظیم دارند، و رئیسِ آں مقام اند۔

بعد ازاں بمقامِ اکابرِ کُبْرَوِیّہ قدس اللہ تعالٰی اسرارہم گذرے
واقع شد۔ ایں ہر دو مقام باعتبارِ عروج برابر اند۔ لیکن ایں مقام، در وقتِ

نزول از فوق در جانبِ یمینِ آن شاہراہ است، و مقامِ اول بجانبِ
یسارِ آن صراطِ مستقیم۔ و ایں شاہراہ راہے ست کہ بعضے از اکابرِ
اقطابِ ارشاد ازاں راہ بمقامِ فردیت می روند و بنہایت النہایۃ
می رسند۔ افرادِ نہار اراہِ دیگر است۔ بے قطبیت ازیں راہ نمی تواں [illegible]
گذشت۔ ایں مقام درمیانِ مقامِ صفات و ایں شاہراہ واقع شدہ است۔
کأنّہ برزخ است میانِ ایں دو مقام از ہر دو جہت بہرہ ور است۔
و مقامِ اول در جانبِ دیگر ازاں شاہراہ واقع شدہ است کہ بصفاتِ
مناسبت کم دارد۔

بعد ازاں بمقامِ اکابرِ سہروردیہ کہ شیخ شہاب الدین رئیسِ ایں
طریق اند، قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم عبور واقع شد۔ آں مقام متجلی بنورِ
اتباعِ سنت است عَلٰی مَصْدَرِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ
و متزیّن ست بنورانیتِ مشاہدۂ فوق الفوق۔ و توفیقِ عبادات
رفیقِ آں مقام ست۔ بعضے از سالکانِ نارسیدہ کہ بعباداتِ نافلہ
مشغول اند، و باں آرام دارند، نصیبے ازاں مقام بواسطۂ مناسبت
باں مقام یافتہ اند۔ بالاصالت عباداتِ نافلہ مناسبِ آں مقام [illegible]
است۔ دیگراں را از مبتدیاں و منتہیاں بواسطۂ مناسبت باں
مقام است۔ و آں مقام بس شگرف ست۔ آں نورانیت کہ دریں مقام
مشہود می شود در مقاماتِ دیگر کم است۔ و مشائخِ ایں مقام بواسطۂ کمالِ
اتباع عظیم الشان و رفیع القدر اند، در ابنائے جنسِ خود امتیازِ تمام [illegible]

از شیخ شہاب الدین [illegible] اند م - ن - ج - م

دارند۔ آنچہ ایشاں را دریں مقام میسر شدہ است در مقاماتِ دیگر اگرچہ باعتبارِ عروج فوق اند، میسر نیست۔

بعد ازاں بمقامِ جذبہ فرود آوردند۔ و ایں مقام جامع مقاماتِ جذباتِ بے اندازہ است۔ ازاں جا نیز فرود آوردند۔ نہایتِ مراتبِ نزول تا مقامِ قلب است کہ حقیقتِ جامعہ است۔ وارشاد و تکمیل، بفرود آوردن بایں مقام تعلق دارد۔ دریں مقام فرود آوردند۔ پیش ازاں کہ دریں مقام تمکینے پیدا شود، باز عروج واقع شد۔ ایں زماں اصل را نیز در رنگِ ظل واگذاشت۔ ازیں عروج کہ در مقامِ قلب واقع شد بتمکین پیوست والسّلام۔

۲۔ **منہا** قطبِ ارشاد کہ جامع کمالاتِ فردیت نیز باشد، بسیار عزیز الوجود است۔ وبعد از قرونِ بسیار و ازمنۂ بے شمار ایں قسم گوہرے بظہور می آید، و عالمِ ظلمانی از نورِ ظہورِ او نورانی می گردد و نورِ ارشاد و ہدایتِ او شاملِ تمام عالم ست۔ از محیطِ عرش تا مرکزِ فرش ہر کسے را کہ رشد و ہدایت و ایمان و معرفت حاصل می شود از راہِ او می آید، و ازو مستفاد می گردد، بے توسطِ او ہیچ کس بایں دولت نمی رسد مثلاً نورِ ہدایتِ او در رنگِ دریائے محیط تمام عالم را فرا گرفتہ است۔ وآں دریا گویا منجمد است کہ اصلاً حرکت ندارد۔ شخصے کہ متوجۂ آں بزرگ است و با واخلاص دارد، یا آنکہ آں بزرگ متوجۂ حالِ طالبے شدہ، در وقتِ توجہ گویا روزنے در دلِ طالب کشادہ می شود۔

وازاں راہ بقدرِ توجہ واخلاص ازاں دریا سیراب می گردد۔ و ہمچنیں شخصے کہ متوجہ ذکرِ الٰہی ست جلّ شانہ، وبآں عزیز اصلاً متوجہ نیست، نہ ازانکار، بلکہ او را نمی شناسد۔ ہمیں قسم افادہ آں جا ہم حاصل می شود۔ ولیکن در صورتِ اولیٰ بیشتر از صورتِ ثانیہ است۔

اما شخصے کہ منکرِ آں بزرگ ست، یا آں بزرگ ازو دربار ست، ہر چند بذکرِ الٰہی تعالیٰ وتقدس مشغول ست، اما از حقیقتِ رشد و ہدایت محروم ست۔ ہماں انکارِ او سدِّ راہِ فیضِ او می گردد، بے آنکہ آں عزیز متوجہ عدمِ افادۂ او شود و قصدِ ضررِ او نماید۔ حقیقتِ ہدایت ازوے مفقود ست۔ صورتِ رشد ست وصورتِ بے معنی قلیل النفع است۔ و جماعتے کہ اخلاص ومحبت بآں عزیز دارند، ہر چند از توجہ مذکور و ذکرِ الٰہی تعالیٰ شانہ خالی باشند، نیز ایشاں را بواسطۂ مجردِ محبت، نورِ رشد وہدایت می رسد۔ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی۔

۳۔ **منہا** درسے کہ اول بایں درویش کشادند ذوقِ یافت بود نہ یافت، وثانیاً یافت میسر شد و ذوقِ یافت مفقود گشت۔ و ثالثاً یافت نیز در رنگِ ذوقِ یافت مفقود شد۔ فَالْحَالَۃُ الثَّانِیَۃُ حَالَۃُ الْکَمَالِ وَالْوُصُوْلِ اِلٰی دَرَجَۃِ الْوِلَایَۃِ الْخَاصَّۃِ۔ وَالْمَقَامُ الثَّالِثُ مَقَامُ التَّکْمِیْلِ وَالرُّجُوْعِ اِلَی الْخَلْقِ لِلدَّعْوَۃِ۔ وَالْحَالَۃُ السَّابِقَۃُ کَمَالٌ فِیْ جِھَۃِ الْجَذْبَۃِ فَقَطْ۔ فَاِذَا انْضَمَّ اِلَیْھَا السُّلُوْکُ وَتَمَّ حَصَلَتِ الْحَالَۃُ الثَّانِیَۃُ ثُمَّ الثَّالِثَۃُ۔ وَلَیْسَ

لِلْمَجْذُوْبِ الْمُجَرَّدِ عَنِ السُّلُوْكِ مِنَ الْحَالَةِ الثَّانِيَةِ وَالثَّالِثَةِ نَصِيْبٌ اَصْلًا۔ فَالْكَامِلُ الْمُكَمِّلُ هُوَ الْمَجْذُوْبُ السَّالِكُ، ثُمَّ السَّالِكُ الْمَجْذُوْبُ، وَمَا سِوَاهُمَا فَلَيْسَ بِكَامِلٍ وَّلَا مُكَمِّلٍ اَصْلًا۔ فَلَا تَكُنْ مِّنَ الْقَاصِرِيْنَ۔ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى خَيْرِ الْبَشَرِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهِ الْاَطْهَرِ۔

۴۔ **منها** این درویش، در اواخرِ ماهِ ربیع الآخر، بخدمتِ عزیزے ۱۰۰۸ھ که از خلفاے این خانوادۂ بزرگ بودند، مشرف گشت۔ وطریقۂ این بزرگواران را اخذ نموده در منتصفِ شهرِ رجبِ همان سال ۱۰۰۸ھ بحضورِ نقشبندیه که دراں موطن اندراجِ نهایه در بدایه ست مستسعد گشت۔ وآں عزیز فرمود که نسبتِ نقشبندیه عبارت ازیں حضوراست۔ وبعد از ده سالِ کامل وچند ماه در نصفِ اول ماهِ ذی القعده، آں نهایتے که در بدایة از پسِ چندیں پردهاے بدایات واوساط جلوه گر شده بود، خرقِ روپوش نموده، متجلّی گشت وبیقین پیوست۔ که در بدایة ۱۰۱۹ھ صورتے بود ازیں اسم، وشبحے[۱] بود ازیں پیکر، واسمے بود ازیں مسمّٰی، شَتَّانَ مَا بَيْنَهُمَا۔ حقیقتِ کار ایں جا منکشف شد وسرّ معامله ایں جا آشکارا گشت۔ مَنْ لَّمْ يَذُقْ لَمْ يَدْرِ۔ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْاَنَامِ وَاٰلِهِ الْكِرَامِ وَاَصْحَابِهِ الْعِظَامِ۔

۵۔ **منها** وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ۔ ایں درویش روزے در حلقۂ یارانِ خود نشسته بود، ونظر بر خرابیهاے خود داشت۔

[۱] بفتحتین کالبد وجسم جمع آں اشباح۔

واین نظر غالب آمده بود بحدیکه خود را بے مناسبتِ تام باین وضع می یافت۔ درین اثنا بحکم «مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ» این دور افتاده را از خاکِ مذلّت برداشتند۔ واین ندا در ضمیر او در دادند۔ کہ «غَفَرْتُ لَكَ وَلِمَنْ تَوَسَّلَ بِكَ اِلَيَّ بِوَاسِطَةٍ اَوْ بِغَيْرِ وَاسِطَةٍ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ» وبتکرار باین معنیٰ نواختند بحدیکه گنجائشِ ریب نماند۔ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ عَلٰى ذٰلِكَ حَمْدًا كَثِيْرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيْهِ مُبَارَكًا عَلَيْهِ وَكَمَا يُحِبُّ رَبُّنَا وَيَرْضٰى۔ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ كَمَا يَحْرٰى۔ بعد ازاں بافشائے این واقعه مامور ساختند ؎

اگر پادشہ بر درِ پیر زن بیاید تو اے خواجہ سبلت مکن

اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ۔

۶۔ منها سیر الی الله، عبارت از سیر تا اسمے است از اسمائے الٰہی جلّ شانهٗ که مبدأ تعینِ سالک است۔ وسیرِ فی الله عبارت از سیر دراں اسم است۔ اِلٰى اَنْ يَّنْتَهِيَ اِلٰى حَضْرَةِ الذَّاتِ الْاَحَدِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ عَنْ اِعْتِبَارِ الْاَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ وَالشُّيُوْنِ وَالْاِعْتِبَارَاتِ۔ واین تفسیر بر تقدیرے راست آید که مراد از اسمِ مبارک «الله» مرتبۂ وجوب داشته شود که مستجمع اسماء و صفات است۔ اما اگر مراد ازیں اسمِ مبارک «الله» ذاتِ بحت بوده باشد پس سیر فی الله بمعنیٰ مذکور داخلِ سیر الی الله باشد۔ وسیر فی الله

اصلا برین تقدیر متحقق نشود۔ چه این سیر که در ذات بحت است در نقطهٔ نهایة النهایت منصور نیست وبعد از رسیدن بآں نقطه بے توقف رجوع بعالم است که معبّر بسیر عن الله بالله است۔ این معرفتے است که مخصوص بواصلان نهایة النهایة است۔ غیر این درویش از اولیاء الله هیچ کس باین معرفت تکلّم نه کرده است۔ اَللّٰهُ یَجْتَبِیْ اِلَیْهِ مَنْ یَّشَآءُ۔ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ اَجْمَعِیْنَ۔

۷۔ **منها** در سیر کمالاتِ ولایت اقدام متفاوت اند۔ جمعے باشند که استعدادِ حصولِ یک درجه از درجاتِ ولایت دارند۔ و بعضے دیگر استعدادِ دو درجه دارند۔ وطائفه را استعدادِ سه درجه است۔ وگروہے را قابلیتِ چهار درجه۔ واحادے باشند که مستعدِ پنج درجه باشند۔ وَهُمُ الْاَقَلُّوْنَ۔ حصولِ درجهٔ اولیٰ ازیں درجاتِ پنجگانه وابستهٔ تجلّیِ افعال است۔ و درجهٔ ثانی منوط بتجلّیِ صفات۔ و درجاتِ ثلثهٔ اخیره، مربوط بتجلیاتِ ذاتیه عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِهَا۔ اکثرے از یارانِ این درویش، مناسبت بدرجهٔ ثالثه دارند از درجاتِ مذکوره۔ وقلیلان مناسبت بدرجه رابعه، واَقلّان مناسبت بدرجهٔ خامسه، که نهایتِ درجات ولایت است۔ وکمالیکه نزد این درویش معتبر است ماورائے این درجات است۔ بعد از زمانِ اصحاب کرام رضوان الله تعالیٰ علیهم اجمعین این کمال ظهور نیافته است که فوقِ کمالِ جذبه وسلوک است۔ فردا انشاء الله تعالیٰ این کمال در حضرت مهدیٔ ظهور خواهد یافت

وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی خَیْرِ الْبَرِیَّۃِ۔

۸۔ منہا واصلانِ نہایۃ النہایہ را، در وقتِ رجوعِ قہقری، نزول باسفلِ غایات ست۔ ومصداقِ وصولِ نہایۃ النہایۃ، ہمیں نزولِ غایۃ الغایۃ است۔ وچوں نزول بایں خصوصیت واقع می شود صاحبِ رجوع بکلیتہٖ خود متوجہ عالمِ اسباب می گردد۔ نہ آنکہ بعضِ او متوجہ جنابِ حق ست سبحانہ، وبعض دیگر متوجہ خلق، کہ ایں علامت عدمِ وصول است بنہایۃ النہایۃ، وعدمِ نزول ست بغایۃ الغایۃ۔ غَایَۃُ مَا فِی الْبَابِ، در وقتِ ادائے نماز کہ معراجِ مومن ست، لطائفِ صاحبِ رجوع را توجہِ خاص بجنابِ قدس جلّ سلطانہ، می افتد، وتا ادائے نماز می ایستند، بعد از فراغِ نماز باز بکلیّۃ متوجہ خلق می گردد۔ لیکن در وقتِ ادائے فرائض وسنن لطائفِ ستّہ متوجہ جنابِ قدس می گردند، ودر وقتِ ادائے نوافل، اَلْطَفِ ایں لطائف متوجہ اند فقط۔ حدیث لِیْ مَعَ اللّٰہِ وَقْتٌ تواند بود، کہ اشارت بایں وقتِ خاص باشد، کہ مخصوص بہ نماز است، وقرینہ برتعینِ ایں اشارت حدیث قُرَّۃُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ تواند بود۔ وعلاوہ ایں قرینہ کشفِ صحیح است والہامِ صریح۔ ایں معرفت از معارفِ مخصوصۂ ایں درویش است۔ مشائخ ایں کمال را در جمع بین التوجہین دانستہ اند۔ وَالْاَمْرُ اِلَی اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابِعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّھَا وَاَکْمَلُھَا۔

۹۔ منہا مشائخ فرمودہ اند کہ مشاہدۂ اہل اللہ بعد از وصول بمرتبۂ ولایت در انفس ست۔ مشاہدۂ آفاقی کہ در سیر الی اللہ در اثنائے راہ بیسر شدہ بود معتبر نیست۔ و آنچہ بر ایں درویش منکشف گردانیدہ اند، آن ست کہ مشاہدہ در انفس نیز در رنگِ مشاہدہ در آفاق معتبر نیست۔ آں مشاہدہ نہ مشاہدۂ حقیقتِ حق است سبحانہ۔ او تعالیٰ بے چون و بے چگونہ است۔ در آئینۂ چوں گنجائش ندارد، چہ آئینۂ آفاق و چہ آئینۂ انفس۔ او سبحانہٗ نہ داخلِ عالَم است نہ خارج، نہ متصل است بعالَم و نہ منفصل از عالَم، شہود و رؤیتِ اُو تعالیٰ نیز نہ در عالَم ست و نہ در خارجِ عالَم، نہ اتصال بعالَم دارد و نہ انفصال از عالَم، لہذا رؤیتِ اُخروی را بلا کیف گفتہ اند، از حیطۂ عقل و وہم خارج است۔ در دنیا ایں سِرّ را بر خواص الخواص منکشف گردانیدہ اند۔ ہر چند رویت نیست کالرؤیت است۔ ایں دولتِ عظمٰی است کہ بعد از زمانِ اصحاب رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین، کم کسے بایں دولت مستسعد گشتہ است۔ ہر چند ایں سخن امروز مستبعد می نماید و مقبولِ اکثرے نمی گردد۔ امّا اظہارِ نعمتِ عظمٰی می نماید۔ کوتہ اندیشاں قبول کنند یا نہ۔ و ایں نسبت بایں خصوصیت فردا در حضرت مہدیؑ ظہور خواہد یافت۔ اِنْشَاءَ اللّٰہُ تَعَالٰی وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ اَجْمَعِیْنَ۔

۱۰- **منها** چوں طالبے پیش شیخے بیاید، باید کہ شیخ اورا اول استخارہ فرماید۔ از سہ استخارہ تا ہفت استخارہ تکرار نماید۔ بعد از استخارہا اگر تذبذبے در طالب پیدا نشد، شروع در کارِ او نماید۔ اول اورا طریقِ توبہ تعلیم دہد، و دو رکعت نمازِ توبہ گزاردن فرماید، کہ بے حصولِ توبہ دریں راہ قدم زدن سود مند نیست۔ اما باید کہ در حصولِ توبہ بقدرِ اجمال اکتفا نماید۔ و تفصیلِ آنرا بمرورِ ایام حوالہ کند۔ کہ ہمم دریں اوان بسیار قاصر اند۔ اگر اول تکلیفِ تحصیلِ تفصیلِ توبہ کردہ شود ناچار حصولِ آں مدتے طلبد۔ شاید دریں مدت فتورے در طلبِ اُو رود، و از مطلب باز ماند، بلکہ توبہ را ہم سر انجام نہ دہد۔ بعد ازاں طریقے کہ مناسبِ استعدادِ طالب است تعلیم نماید، و ذکرے کہ ملائم قابلیتِ اوست تلقین فرماید۔ و توجہے بکارِ او در کار دارد۔ و التفاتے بحالِ او مرعی نماید۔ و آداب و شرائطِ راہ را باو بیان سازد۔ و در متابعتِ کتاب و سنت و آثارِ سلفِ صالحین ترغیب فرماید۔ و وصولِ مطلوب را بے ایں متابعت محال داند۔ و اعلام نماید کہ کشوف و وقائع کہ سرِ موئے مخالفت بکتاب و سنت داشتہ باشد اعتبار نکند، بلکہ مستغفر باشد۔ و بتصحیح عقائد بمقتضائے آرائے فرقۂ ناجیۂ اہلِ سنت و جماعت نصیحت نماید۔ و بتعلیم احکامِ فقہیۂ ضروریہ و عمل بموجبِ آں علم تاکید فرماید۔ کہ طیران دریں راہ بے ایں دو جناحِ اعتقادی و عملی میسر نیست۔ و تاکید نماید کہ در لقمۂ محرم و مشتبہ احتیاط را نیک مرعی دارد، و ہر چہ یابد نخورد، و از ہر جا کہ یابد

تناول نہ نماید، تا فتوئ شریعتِ غرّا دریں باب درست نکند۔ بالجملہ در جمیع امور کریمۂ مَآ اٰتٰکُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا را نصبِ عینِ خود سازد۔ حالِ طالبان ازدو امر خالی نیست، یا از اہلِ کشف و معرفت اند یا از اربابِ جہل و حیرت۔ اما بعد از طئِ منازل و رفعِ حجب ہر دو طائفہ واصل اند۔ در نفسِ وصول مزیتے نیست یکے را بر دیگرے، چنانکہ دو شخص بعد از طئِ منازلِ بعیدہ بکعبہ می رسند، یکے منازلِ راہ را تماشا کردہ رفت و بتفصیل ہر کدام از منازل را بقدرِ استعدادِ خود دانستہ رسید۔ و دیگرے از منازلِ راہ چشم دوختہ رفت، و بتفصیل اطلاع نیافتہ بکعبہ رسیدہ۔ ہر دو شخص در نفسِ وصول بکعبہ مساوی اند، ہیچ کدام را زیادتی نیست دریں وصول بر دیگرے، اگرچہ در معرفتِ منازلِ راہ متفاوت افتادہ اند۔ و بعد از رسیدن بمطلوب ہر دو را جہل لازم است۔ لِاَنَّ الْمَعْرِفَةَ فِیْ ذَاتِ اللهِ تَعَالٰی جَهْلٌ وَعَجْزٌ عَنِ الْمَعْرِفَةِ۔ باید دانست کہ قطعِ منازلِ سلوک عبارت از طئِ مقاماتِ عشرہ است۔ و طئِ مقاماتِ عشرہ منوط بایں تجلیاتِ ثلثہ است تجلیٔ افعال و تجلیٔ صفات و تجلیٔ ذات۔ و ازیں مقامات غیر از مقامِ رضا ہمہ وابستہ بتجلیٔ افعال و تجلیٔ صفات اند، و مقامِ رضا منوط بتجلیٔ ذات است، تَعَالٰی وَتَقَدَّس، و بمحبتِ ذاتیہ کہ مستلزمِ مساواتِ ایلامِ محبوب است بانعامِ او نسبت بمحب۔ پس لاجرم رضا متحقق شود و کراہت برخیزد۔ و ہمچنیں بلوغ ایں جمیع مقامات،

بحدّ کمال، در وقتِ حصولِ تجلّیِ ذاتی است که فناے اتم وابستہ بآنست۔
امّا حصولِ نفسِ مقاماتِ تسعہ در تجلّیٔ افعال و تجلّیٔ صفات است۔
مثلاً ہرگاہ قدرتِ او را سبحانہ بر خود و بر جمیعِ اشیا مشاہدہ نماید، بے اختیار
بتوبہ و انابت رجوع کند، و خائف و ترساں باشد، و ورع شیوۂ خود سازد،
و بر تقدیراتِ او صبر پیش گیرد، و بے طاقتی بگذارد۔ و چوں مولاے نعم
او را داند، و اعطا و منع از و شناسد، سبحانہ، ناچار در مقامِ شکر آید، و در
توکل قدمِ راسخ نہد۔ و چوں عطوفت و مہربانی متجلّی شود در مقامِ رجا
در آید، و چوں عظمت و کبریائی او مشاہدہ نماید، و دنیاے دنی در نظرِ او
خوار و بے اعتبار در آید، ناچار بے رغبتی در دنیا پیدا شود، و فقر اختیار
کند، و زہد دیدنِ خود گیرد۔ اما باید دانست کہ حصولِ ایں مقامات
بتفصیل و ترتیب مخصوص بسالکِ مجذوب است۔ و مجذوبِ سالک را
طےّ ایں مقامات بر سبیلِ اجمال است۔ چہ او را عنایتِ اَزَلی گرفتارِ محبتے
ساختہ است، کہ بتفصیلِ آنہا نمی تواند پرداخت۔ در ضمنِ آں محبت زبدۂ
ایں مقامات، و خلاصۂ ایں منازل، بر وجہ اتم او را حاصل ست۔ کہ
صاحبِ تفصیل را بیسر نشدہ است۔ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی۔

۱۱۔ **منہا** طالب را باید کہ اہتمام در نفی آلہۂ باطلۂ
آفاقی و انفسی نماید، و در جانبِ اثباتِ معبودِ حق، ہرچہ در حوصلۂ
فہم و وہم او در آید، آنرا نیز در تحتِ نفی داخل سازد، و اکتفا بموجودیتِ
آں نماید۔ اگرچہ وجود را ہم دراں موطن گنجائش نیست۔ ماوراے

وجود باید طلبید. علمائے اہلِ سنت زیبا گفتہ اند کہ وجودِ واجب تعالیٰ زائد است بر ذاتِ او سبحانہ۔ وجود را عینِ ذات گفتن، و ورائے وجود، امرِ دیگر اثبات ناکردن، از قصورِ نظر است۔ قَالَ الشَّیْخُ عَلَاءُ الدَّوْلَۃِ "فَوْقَ عَالَمِ الْوُجُوْدِ عَالَمُ الْمَلِكِ الْوَدُوْدِ" ایں درویش را، چوں از عالمِ وجود بالا گذرانیدند تا چندگاہ کہ مغلوبِ حال بود خود را از روئے علمِ تقلیدی از اہلِ اسلام می شمرد۔ بالجملہ ہرچہ در حوصلۂ ممکن درآید بطریقِ اولیٰ ممکن شاید۔ فَسُبْحَانَ مَنْ لَّمْ یَجْعَلْ لِلْخَلْقِ اِلَیْهِ سَبِیْلًا اِلَّا بِالْعَجْزِ عَنْ مَعْرِفَتِهٖ۔ گمان نکنند کہ ازیں فنا فی اللہ و بقا باللہ ممکن واجب گردد۔ چہ آں محال است، و مستلزمِ قلبِ حقائق۔ پس چوں ممکن واجب نگردد غیر از عجز از ادراکِ واجب تعالیٰ نصیبِ ممکن نباشد

عنقا شکارِ کس نشود دام باز چیں ؎ کاینجا ہمیشہ باد بدست ست دام را

بلند ہمتی ہمیں طور مطلب را می خواہد، کہ ہیچ از و بدست نیاید، و ہیچ نام و نشان از و پیدا نشود۔ جمعے ہستند کہ مطلبے می خواہند، کہ آں را عینِ خود یابند، و قرب و معیت با و پیدا سازند۔ ع

آں ایشانند و من چنینم یارب والسلام

۱۲- **منہا** حضرتِ خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالیٰ سرہ الاقدس فرمودہ اند کہ آئینۂ ہر یک از مشائخ را دو جہت ست و آئینۂ مرا شش جہت، ماناؔ[1] کہ ایں کلمۂ قدسیہ را تا ایں زمان ہیچ یکے از خلفائے

[1] لفظ مانا برائے معنی شک و یقین ہر دو آمدہ

این خانوادۂ بزرگ بیان نکرده است، بلکه باشاره و رمز ہم دراں باب سخن نرانده۔ این حقیر قلیل البضاعة را چہ رسد که در شرحِ آں اقدام نماید و در کشفِ آں زبان کشاید۔ اما چوں حضرتِ حق سبحانه و تعالیٰ بمحضِ فضلِ خویش سِرّ این مُعمّا را براین حقیر بگشود، وحقیقتِ آں کما ینبغی وانمود، بخاطر ریخت که این دُرِّ مکنون را به بنانِ[1] بیان پہنچ؟
در سلک تحریر کشد، وبزبانِ ترجمان در حیز تقریر آرد۔ بعد از ادائے استخاره شروع دراں باب نموده آمد۔ وَالْمَسْئُوْلُ مِنَ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ الْعِصْمَۃُ وَالتَّوْفِیْقُ۔

باید دانست که مراد از آئینہ، قلبِ عارف ست که برزخ ست بین الرّوح والنفس، واز دو جہت، جہتِ روح وجہتِ نفس مراد داشته اند۔ پس مشایخ را در وقتِ وصول بمقامِ قلب ہر دو جہتِ آں منکشف می گردد، وعلوم ومعارفِ آں ہر دو مقام که مناسبِ قلب است فائض می شود۔ بخلافِ طریقے که حضرتِ خواجه بآں ممتاز ند، ونہایت بہت؟
دراں موطن در بدایة مندرج است، آئینۂ قلب را دراں طریق شش جہت پیدا می شود۔ بیانش آں ست که بزرگان براین طریقه علیه منکشف گردانیده اند که ہر چہ در کلیۂ افرادِ انسانی ثابت ست، از لطائفِ ستّه در قلب تنہا نیز متحقّق ست، از نفس وقلب وروح وسِرّ وخفی واخفیٰ، که از شش جہت این شش لطیفه مراد داشته اند۔ پس سیرِ سائر مشائخ برظاہر قلب ست، وسیرِ این بزرگوارں در باطنِ

[1] بنان، سرِ انگشت

قلب۔ و بایں سیر بابطنِ بطونِ آں می رسند، و علوم و معارف این ہر شش لطیفہ در مقامِ قلب منکشف می گردند، اما علومے[1] کہ مناسبِ مقامِ قلب اند۔ این است بیانِ کلمۂ قدسیہ حضرت خواجہ قدس اللہ تعالیٰ سرہ۔ این حقیر را دریں مقام ببرکتِ این بزرگواراں مزید بر مزید است، و تدقیق بعد تحقیق و بحکمِ کریمہ "وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ" رمزے ازاں مزید و اشارتے ازاں تدقیق می نماید۔ وَمِنْهُ سُبْحَانَهُ الْعِصْمَةُ وَالتَّوْفِيْقُ۔

بدانکہ قلبِ قلب نیز متضمن لطائف است بر قیاسِ قلب۔ لیکن در قلبِ قلب بواسطۂ تنگیٔ دائرہ یا سرِّ دیگر دو لطیفہ از لطائفِ ستّۂ مذکورہ بطریقِ جزئیّت ظاہر نمی شوند۔ لطیفۂ نفس و لطیفۂ اخفیٰ۔ وَكَذَا الْحَالُ فِي الْقَلْبِ الَّذِيْ فِي الْمَرْتَبَةِ الثَّالِثَةِ إِلَّا أَنَّهُ لَا يَظْهَرُ فِيْهِ الْخَفِيُّ أَيْضًا وَكَذَا الْحَالُ فِي الْقَلْبِ الَّذِيْ فِي الْمَرْتَبَةِ الرَّابِعَةِ إِلَّا أَنَّهُ لَا يَظْهَرُ فِيْهِ السِّرُّ أَيْضًا مَعَ ظُهُوْرِ الْقَلْبِ وَالرُّوْحِ فِيْهِ وَفِي الْمَرْتَبَةِ الْخَامِسَةِ لَا يَظْهَرُ الرُّوْحُ فِيْهِ أَيْضًا فَمَا بَقِيَ إِلَّا قَلْبٌ مَحْضٌ وَبَسِيْطٌ صِرْفٌ لَا اعْتِبَارَ فِيْهِ لِشَيْءٍ أَصْلًا۔

وَمِمَّا يَنْبَغِيْ أَنْ يُعْلَمَ هٰهُنَا مِنْ بَعْضِ الْمَعَارِفِ الْعَالِيَةِ لِيُتَوَسَّلَ بِهِ إِلٰى مَا هُوَ نِهَايَةُ النِّهَايَةِ وَغَايَةُ الْغَايَةِ فَأَقُوْلُ بِتَوْفِيْقِ اللهِ سُبْحَانَهُ إِنَّ جَمِيْعَ مَا ظَهَرَ فِي الْعَالَمِ الْكَبِيْرِ تَفْصِيْلًا فَهُوَ ظَاهِرٌ فِي الْعَالَمِ الصَّغِيْرِ إِجْمَالًا۔ وَنَعْنِيْ بِالْعَالَمِ الصَّغِيْرِ الْإِنْسَانَ فَإِذَا

[1] نہ علوم و معارف کہ غیر مناسب این مقام اند۔

صقل العالم الصغير ونوّر ظهر فيه بطريق المرآتية جميع ما
في العالم الكبير تفصيلاً لانّه بالصقالة والتنوير قد اتّسع
وعاؤه فزال حكم صغره. وكذا الحال في القلب الذي نسبته
مع العالم الصغير كنسبة العالم الصغير مع العالم الكبير من
الاجمال والتفصيل. فاذا صقل العالم الاصغر الذي هو عالم
القلب ودفعت الظلمة الطارية عليه ظهر فيه بطريق المرآتية
ايضاً ما في العالم الصغير تفصيلاً. وهكذا الحال في قلب
القلب بالنسبة الى القلب من الاجمال والتفصيل وظهور
التفصيل فيه بعد ان كان مجملاً بسبب التصفية والنورانية
وعلى هذا القياس القلب الذي في المرتبة الثالثة والقلب
الذي في المرتبة الرابعة في الاجمال والتفصيل وظهور التفصيل
الذي في المراتب السابقة فيهما بسبب الصقالة والنورانية.
وكذا القلب الذي في المرتبة الخامسة فانّه مع بساطته و
عدم اعتبار شيء فيه يظهر فيه بعد التصفية الكاملة ما ظهر
في جميع العوالم من العالم الكبير والصغير والاصغر وما بعدها
من العوالم كما مرّ. فهو الضيّق الاوسع والبسيط الابسط والاقلّ
الاكثر وما خلق شيء من الاشياء بهذه الصفة وما وجد احد
اشدّ مناسبة بصانعه تعالى وتقدّس من هذه اللطيفة البديعة
فلا جرم يظهر فيه من عجائب آيات صانعه سبحانه ما لا يظهر

فی احدٍ من خلقہٖ ولذا قال تعالیٰ فی الحدیث لا یسعنی ارضی ولا
سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن۔ والعالم الکبیر ولئن کان
اوسع المرایا للظہور الا انہ لکثرتہٖ وتفصیلہٖ لا مناسبۃ لہٗ
مع من لا کثرۃ فیہ اصلاً ولا تفصیل فیہ اساً والحری للمناسبۃ
ہو الضیق الاوسع والبسیط الابسط والاقل الاکثر کما لا یخفی۔
فاذا بلغ العارف الاتم معرفۃً والاکمل شہوداً ہٰذا المقام
العزیز وجودہٗ والشریف رتبتہٗ یصیر ذٰلک العارف قلباً
للعوالم کلہا والظہورات جمیعہا وہو المتحقق بالولایۃ
المحمدیۃ والمشرف بالدعوات المصطفویۃ علیٰ صاحبہا
الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ۔
فالاقطاب والاوتاد والابدال داخلون تحت دائرۃ
ولایتہٖ والافراد والاحاد وسائر فرق الاولیاء مندرجون
تحت انوار ہدایتہٖ لما ہو النائب مناب رسول اللہ والمہدی
بہدی حبیب اللہ۔ وہٰذہ النسبۃ الشریفۃ العزیز وجودہا
مخصوصۃ باحد المرادین ولیس للمریدین من ہٰذا الکمال
نصیب۔ ہٰذا ہو النہایۃ العظمیٰ والغایۃ القصوی لیس فوقہٗ
کمال ولا اکرم منہ نوال لو وجد بعد الوف سنۃ مثل ہٰذا
العارف لاغتنم ویسری برکتہٗ الی مدد مدیدۃ واٰجال
متباعدۃ وہو الذی کلامہٗ دواءٌ ونظرہٗ شفاءٌ حضرت المہدی

سيوجد على هذه النسبة الشريفة من هذه الأمة الخيرة ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم

وحصول هذه الدولة القصوى منوط بإتمام طريقي السلوك والجذبة تفصيلا مرتبة بعد مرتبة وإكمال مقام الفناء الأتم والبقاء الأكمل درجة بعد درجة وهذا لا يتيسر إلا بكمال متابعة سيد المرسلين وحبيب رب العالمين عليه وعلى آله من الصلوات أفضلها ومن التسليمات أكملها الحمد لله الذي جعلنا من متابعيه والمسئول من الله سبحانه كمال متابعته والثبات عليه والاستقامة على شريعته ويرحم الله عبدا قال آمينا. وهذه المعارف من الأسرار الدقيقة والرموز الخفية ما تكلم بها أحد من أكابر الأولياء وما أشار إليها واحد من أعاظم الأصفياء استأثر الله سبحانه هذا العبد بهذه الأسرار وإفشائها بصدقة حبيبه عليه وعلى آله الصلوات والتسليمات ولنعم ما قال في الشعر الفارسي ؎

اگر پادشہ بر در پیر زن بیاید تو اے خواجہ سبلت مکن

ليس قبوله تعالى معللا بشيء ولا مسببا بسبب يفعل الله ما يشاء ويحكم ما يريد. والله يختص برحمته من يشاء والله ذو الفضل العظيم. وصلى الله تعالى على سيدنا محمد وآله وسلم وبارك وعلى جميع الأنبياء والمرسلين وعلى الملائكة المقربين وعلى

عِبَادِهِ الصَّالِحِیْنَ۔ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ۔

۱۳۔ **منها** روح از عالمِ بے چونی است، پس لامکانیت اورا متحقق باشد۔ ہرچند بے چونیٔ او نسبت بمرتبۂ وجوب تَعَالَتْ وَتَقَدَّسَتْ عینِ چون ست۔ ولامکانیتِ او نظر بہ لامکانیِ حقیقی جَلَّ سُلْطَانُہٗ عینِ مکانیت۔ گویا عالمِ ارواح برزخ است درمیانِ آں عالم و مرتبۂ بے چونی، پس ہر دو رنگ دارد۔ ناچار عالمِ چون اورا بیچون می داند، و نظر بمرتبۂ بے چونی عینِ چون ست، و ایں نسبتِ برزخیّت اورا باعتبارِ فطرتِ اصلیٔ اوست۔

اما بعد از تعلق بایں بدنِ عنصری و گرفتاری بایں ہیکلِ ظلمانی او از برزخیّت برآمده است، و بتمام بعالمِ چوں فرود آمده، و رنگِ بیچونی از وے متواری گشته بمثلِ او مثلِ ہاروت ماروت است که بواسطۂ بعضے حکم و مصالح ارواحِ ملائکہ بتخصیصِ بشریت فرود آمده اند۔ چنانچه گفته اند[1]۔ پس اگر عنایتِ خداوندی جل شانہ دستگیری نماید و ازیں سفر رجوعے واقع شود و ازیں تنزّل عروجے فرماید، نفسِ ظلمانی و بدنِ عنصری نیز بمتابعتِ او عروجے خواہند نمود، و طے منازل خواہند فرمود۔ دریں ضمن آنچه مقصود از تعلقِ روح و تنزّلِ اوست بظہور خواہد آمد، و اماره باطمینان خواہد پیوست۔ و ظلمانی بنورانی مبدّل خواہد گشت۔ و چوں روح ایں سفر را تمام کند و آنچه مقصود از

[1] یعنی اہلِ تفسیر و ظاہر۔

نزول بود بانجام رساند، به برزخیتِ اصلی خواهد رسید. ونهایت در رجوع به بدایت خواهد یافت، وچوں قلب از عالم ارواح است، نیز در برزخیت توطن خواهد نمود، ونفسِ مطمئنہ کہ رنگے از عالمِ امر دارد چہ او برزخ ست میانِ قلب وبدن نیز ہمانجا اقامت خواہد نمود، وبدنِ عنصری کہ مرکب از عناصرِ اربعہ است بعالم کون ومکان استقرار خواہد یافت، وبطاعت وعبادت خواہد پرداخت. بعد ازیں اگر سرکشی ومخالفت[۱] واقع شود فی الجملہ منسوب بطبائعِ عناصر خواہد بود، مثلاً جزوِ ناری کہ بالذات سرکش ومخالفت طلب ست در رنگِ ابلیسِ لعین ندائے اَنَا خَیْرٌ مِّنْهُ خواہد برآورد، ونفسِ مطمئنہ کہ از سرکشی باز ماندہ است چہ او از حق جل سلطانہ راضی گشتہ، وحق سبحانہ ازوے راضی ومرضی گشتہ، وسرکشی[۱] از راضی ومرضی متصور نیست. اگر سرکشی است از قالب ست. مانا کہ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَكْمَلُهَا تعبیر بجہادِ اکبر ازیں سرکشیٔ ابلیسی فرمودہ باشند، کہ منشاءِ آں جزوِ قالبی است. وآنکہ فرمودہ اند "اَسْلَمَ شَيْطَانِيْ" مراد ازاں یا شیطانِ آفاقی ست کہ قرینِ اوست علیہ الصلوٰۃ والسلام، ومراد ایں جا شیطانِ انفسی است، ہر چند صولتِ ایں شیطان نیز شکستہ است واز تمرد باز ماندہ. اَمَّا مَا بِالذَّاتِ لَا يَنْفَكُّ عَنِ الذَّاتِ ع

سیاہی از حبشی کے رود کہ خود رنگ ست

ویا مراد ازاں شیطانِ انفسی است. واسلامِ آں مستلزمِ انتفای سرکشی

[۱] نسخہ: مخالفتے است میان عالم امر وعالم خلق
[۱] نسخہ: سرکشی

بالکلیہ نیست، با وجودِ اسلام۔ اگر ترکِ عزیمت خواہد و مرتکب رخصت گردد جائز است، واگر صغیرہ بوجود آید کہ درآں حسنہ نباشد ہم گنجایش دارد۔ بلکہ حسنۂ ابرار کہ نزدِ مقربان سیئہ است نیز ازیں قبیل است۔ ایں ہمہ اقسامِ سرکشی است واین بقاے سرکشی ازوے ازبراے اصلاح وترقیٔ اوست۔ چہ بعد از حصولِ ایں امور کہ نہایتِ نقص دراں بحصولِ ترکِ اولیٰ است۔ آں قدر ندامت وپشیمانی وتوبہ واستغفار دست می دہد، کہ موجبِ ترقیاتِ بے نہایت می گردد۔ وچوں بدنِ عنصری در مقرِ خود استقرار یافت، بعد از مفارقتِ لطائفِ ستّہ وعروجِ آنہا در عالمِ امر سرآینہ خلیفۂ آنہا دریں عالم ہمیں بدن خواہد ماند وکارِ ہمہ آنہا خواہد کرد۔ بعد ازیں اگر الہام است برہمیں مضغہ است، کہ خلیفۂ حقیقتِ جامعہ قلبیہ است، وآنچہ در حدیثِ نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام آمدہ است "مَنْ اَخْلَصَ لِلّٰهِ اَرْبَعِيْنَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنَابِيْعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهٖ عَلٰى لِسَانِهٖ" مراد ازیں قلب "واللہ سبحانہ اعلم" ہمیں مضغہ است۔ ودر احادیثِ دیگر ایں مراد متعین است، کما قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ "اَنَّهٗ لَيُغَانُ عَلٰى قَلْبِيْ" عروضِ غین بر مضغہ است نہ بر حقیقتِ جامعہ، کہ او بکلیتہ از غین برآمدہ است، ودر احادیثِ دیگر آمدہ از تقلّبِ قلب کما قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ "قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ" الخ۔ وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ "قَلْبُ الْمُؤْمِنِ كَرِيْشَةٍ فِيْ اَرْضٍ فَلَاةٍ" الخ۔

وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اَللّٰهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوْبِ ثَبِّتْ قَلْبِيْ عَلٰى طَاعَتِكَ
وَالتَّقَلُّبُ وَعَدَمُ الثَّبَاتِ ثَابِتَةٌ لِهٰذِهِ الْمُضْغَةِ لِاَنَّ الْحَقِيْقَةَ الْجَامِعَةَ
لَا تَقَلُّبَ لَهَا اَصْلًا بَلْ هِيَ مُطْمَئِنَّةٌ رَاسِخَةٌ عَلَى الْاِطْمِيْنَانِ
وَالْخَلِيْلُ عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ حَيْثُ طَلَبَ الْاِطْمِيْنَانَ
لِلْقَلْبِ اَرَادَ بِهِ الْمُضْغَةَ لَا غَيْرَ لِاَنَّ قَلْبَهُ الْحَقِيْقِيَّ قَدْ كَانَ
مُطْمَئِنًّا بِلَا رَيْبٍ بَلْ نَفْسُهُ اَيْضًا كَانَتْ مُطْمَئِنَّةً بِسِيَاسَةِ قَلْبِهِ
الْحَقِيْقِيِّ۔ قَالَ صَاحِبُ الْعَوَارِفِ قُدِّسَ سِرُّهُ اِنَّ الْاِلْهَامَ صِفَةُ
النَّفْسِ الْمُطْمَئِنَّةِ الَّتِيْ عَرَجَتْ فِيْ مَقَامِ الْقَلْبِ وَاِنَّ التَّلْوِيْنَاتِ
وَالتَّقْلِيْبَاتِ ح تَكُوْنُ صِفَاتِ النَّفْسِ الْمُطْمَئِنَّةِ وَهُوَ كَمَا
تَرٰى مُخَالِفٌ لِلْاَحَادِيْثِ الْمَذْكُوْرَةِ وَلَوْ تَيَسَّرَ الْعُرُوْجُ مِنْ هٰذَا
الْمَقَامِ الَّذِيْ اَخْبَرَ الشَّيْخُ عَنْهُ لَعَلِمَ الْاَمْرَ كَمَا هُوَ عَلَيْهِ وَلَاحَ
صِدْقُ مَا اَخْبَرْتُ بِهٖ وَطَابَقَ الْكَشْفُ وَالْاِلْهَامُ بِالْاَخْبَارَاتِ
النَّبَوِيَّةِ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ۔ وَلَقَدْ تَعْلَمُ
اَنَّ مَا اَخْبَرْتُ بِهٖ مِنْ خِلَافَةِ الْمُضْغَةِ وَوُرُوْدِ الْاِلْهَامِ عَلَيْهَا وَ
صَيْرُوْرَتِهَا صَاحِبَ اَحْوَالٍ وَتَلْوِيْنَاتٍ مِمَّا كَبُرَ عَلَى الْمُتَعَصِّبِيْنَ
الْجَاهِلِيْنَ الْقَاصِرِيْنَ عَنْ حَقِيْقَةِ الْاَمْرِ وَثَقُلَ عَلَيْهِمْ۔ فَمَا ذَا
يَقُوْلُوْنَ فِي الْاَخْبَارِ النَّبَوِيَّةِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
حَيْثُ قَالَ اِنَّ فِيْ جَسَدِ بَنِيْ اٰدَمَ لَمُضْغَةً اِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ
الْجَسَدُ كُلُّهُ وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ اَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ،

جَعَلَ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ الْمُضْغَةَ هِيَ الْقَلْبَ عَلَى سَبِيْلِ الْمُبَالَغَةِ وَنَاطَ صَلَاحَ الْجَسَدِ وَفَسَادَهُ بِصَلَاحِهَا وَفَسَادِهَا، فَيَجُوْزُ لِهٰذِهِ الْمُضْغَةِ مَا يَجُوْزُ لِلْقَلْبِ الْحَقِيْقِيِّ وَإِنْ كَانَ عَلَى سَبِيْلِ النِّيَابَةِ وَالْخِلَافَةِ۔

وَاعْلَمْ أَنَّ الرُّوْحَ لَمَّا فَارَقَ الْجَسَدَ بِالْمَوْتِ الَّذِيْ هُوَ قَبْلَ الْمَوْتِ وَجَدَ الْعَارِفُ الْوَاصِلُ رُوْحَهُ غَيْرَ دَاخِلٍ فِي الْجَسَدِ وَلَا خَارِجٍ عَنْهُ وَلَا مُتَّصِلٍ مَعَهُ وَلَا مُنْفَصِلٍ عَنْهُ وَوَجَدَ أَنَّ لِلرُّوْحِ تَعَلُّقًا مَعَ الْجَسَدِ لِصَلَاحِ الْجَسَدِ بَلْ لِغَرَضٍ يَعُوْدُ إِلَى الرُّوْحِ لِكَمَالِهِ أَيْضًا وَذٰلِكَ التَّعَلُّقُ هُوَ مَنْشَأُ الصَّلَاحِ وَالْخَيْرِ فِي الْجَسَدِ وَلَوْلَا ذٰلِكَ التَّعَلُّقُ لَصَارَ الْجَسَدُ بِحَذَافِيْرِهٖ شَرًّا وَنُقْصَانًا۔

وَهٰكَذَا الْحَالُ لِلْوَاجِبِ تَعَالَى مَعَ الرُّوْحِ وَغَيْرِهٖ فَإِنَّهُ تَعَالَى غَيْرُ دَاخِلٍ فِي الْعَالَمِ وَلَا خَارِجٍ عَنْهُ وَلَا مُتَّصِلٍ مَعَهُ وَلَا مُنْفَصِلٍ عَنْهُ وَلَهُ سُبْحَانَهُ تَعَلُّقٌ مَعَ الْعَالَمِ خَلْقًا وَإِبْقَاءً وَإِفَاضَةً لِلْكَمَالَاتِ وَإِيْلَاءً لِلنِّعَمِ وَالْخَيْرَاتِ۔

فَإِنْ قُلْتَ إِنَّ عُلَمَاءَ أَهْلِ الْحَقِّ مَا تَكَلَّمُوْا فِي الرُّوْحِ مِثْلَ هٰذَا الْكَلَامِ بَلْ كَادُوْا لَمْ يُجَوِّزُوْهُ وَأَنْتَ مُلْتَزِمٌ وِفَاقَهُمْ فِي الْقَلِيْلِ وَالْكَثِيْرِ فَمَا وَجْهُهُ۔

قُلْتُ الْعَالِمُ بِحَقِيْقَةِ الرُّوْحِ قَلِيْلٌ مِنْهُمْ فَهُمْ مَعَ قِلَّتِهِمْ

إِنَّمَا لَمْ يَتَكَلَّمُوْا بِكَشْفِ الْكَمَالَاتِ الرُّوْحِيَّةِ وَاكْتَفَوْا بِالْإِجْمَالِ اِجْتِنَابًا عَنْ سُوْءِ فَهْمِ الْعَوَامِ وَوُقُوْعِهِمْ فِي الضَّلَالِ فَإِنَّ الْكَمَالَاتِ الرُّوْحِيَّةَ شَبِيْهَةٌ صُوْرَةً بِالْكَمَالَاتِ الْوُجُوْبِيَّةِ وَالْفَرْقُ دَقِيْقٌ لَا يَطَّلِعُ عَلَيْهِ إِلَّا الرَّاسِخُوْنَ مِنَ الْعُلَمَاءِ فَرَأَوُا الْمَصْلَحَةَ فِي الْإِجْمَالِ بَلْ فِي الْإِنْكَارِ عَمَّنْ بَيَّنَهٗ وَكَشَفَ عَنْ حَقِيْقَتِهٖ فَلَا يُنْكِرُوْنَ كَمَالَاتِهِ الَّتِيْ سَبَقَ ذِكْرُهَا۔ وَالْعَبْدُ الضَّعِيْفُ إِنَّمَا بَيَّنَهٗ وَكَشَفَ عَنْ بَعْضِ خَوَاصِّهٖ اِعْتِمَادًا عَلٰى عِلْمِهِ الصَّحِيْحِ وَكَشْفِهِ الصَّرِيْحِ بِعَوْنِ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَتَوْفِيْقِهٖ وَصَدَقَةِ حَبِيْبِهٖ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَاٰلِهِ الْكِرَامِ مَعَ إِزَالَةِ شُبْهَةٍ مَانِعَةٍ عَنِ الْبَيَانِ فَافْهَمْ۔

وَمِمَّا يَنْبَغِيْ أَنْ يُعْلَمَ أَنَّ الْجَسَدَ كَمَا اسْتَفَادَ مِنَ الرُّوْحِ كَمَالَاتٍ لَا تُحْصٰى فَالرُّوْحُ أَيْضًا اكْتَسَبَ مِنَ الْجَسَدِ فَوَائِدَ عُظْمٰى حَيْثُ صَارَ سَمِيْعًا بَصِيْرًا مُتَكَلِّمًا مُتَجَسِّدًا بِجَسَدٍ مُكْتَسِبًا مُبَاشِرًا لِأَفْعَالٍ نَاسَبَتْ بِعَالَمِ الْأَجْسَادِ۔

وچون نفسِ مطمئنہ بروحانیاں ملحق شد، چنانکہ بالا گذشت، عقل بجائے او در عالمِ اجساد بخلافتِ او نشست و عقلِ معاد نام یافت۔ این زمان فکر و اندیشۂ او ہمہ برائے آخرت مقصور گشت، و از اندیشۂ معیشت فارغ آمد، و شایانِ فراست شد، بواسطۂ نوریکہ او را اعطا فرمودہ اند۔ این مرتبہ نہایتِ مراتبِ کمالاتِ عقل ست۔

ناقصے این جا اعتراض نکند، که نہایتِ مراتب کمالاتِ عقل می باید کہ در نسیانِ معاش و معاد متحقق شود، کہ در مبدأ اندیشۂ او غیرِ حق سبحانہٗ و تعالیٰ ہیچ نباشد، چہ دنیا و چہ آخرت۔

گویم کہ این نسیان در اثنائے راہ او را حاصل شدہ بود در مرتبۂ فنا فی اللہ، و این کمال بمراحل ازان متجاوز است۔ این جا رجوعِ علم ست بعد از حصولِ جہل و عودِ فرق است بعد از تحققِ جمع، و حصولِ اسلام حقیقی است بعد از کفرِ طریقت کہ در مرتبۂ جمع است، و فلاسفۂ کثیر السفہ کہ در عقل مراتبِ اربعہ ثابت کردہ اند، و کمالاتِ عقل را دران منحصر دانستہ اند، از کمال نادانیست حقیقتِ عقل را با کمالاتِ تابعۂ او بعقل و وہم نمی تواں دانست۔ کشفِ صحیح و الہامِ صریح درکار است، کہ مقتبس از انوارِ مشکوٰۃِ نبوت است۔ صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالیٰ وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلیٰ جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ عُمُوْمًا وَاَفْضَلِہِمْ حَبِیْبِ اللّٰہِ خُصُوْصًا۔

اگر پرسند کہ در عباراتِ مشائخ واقع شدہ است کہ "عقل ترجمانِ روح است" معنیٔ آں چہ باشد۔

گویم کہ علوم و معارف کہ بتلقیٔ روحانی از مبدءِ فیاض فائض می شود، قلب کہ از عالمِ ارواح است اخذ می کند، ترجمانِ آں عقل ست، کہ آں را محررہ ملخص ساختہ شایانِ فہمِ گرفتارانِ عالمِ خلق می سازد، کہ اگر او ترجمانی نہ کند فہمیدنِ آں متعسر ست بلکہ متعذر۔ و چوں

مضغۂ قلبیہ، خلیفۂ حقیقتِ جامعہ قلبیہ است، حکمِ اصل پیدا کردہ است، وتلقیِ او نیز تلقی روحانی گشتہ ومحتاج بہ ترجمان آمدہ است۔

باید دانست کہ زمانے بر عقلِ معاد می آید کہ باعثِ شوق بہ مجاورتِ نفسِ مطمئنہ می گردد، بحدیکہ اورا بمقامِ آں می رساند، قالب راتہی وخالی می گذارد، وایں زبان تعقّل وتذکر نیز بمضغہ قلبیہ قرار می یابد۔ اِنَّ فِیْ ذٰلِكَ لَذِكْرٰی لِمَنْ كَانَ لَهٗ قَلْبٌ۔ وچہ ہماں قلبِ خود ترجمانِ خود گردد۔ دریں وقت عارف را معاملہ با قالب افتد، جزو ناری آنکہ ندائے "اَنَا خَیْرٌ مِّنْهُ" ازنہادِ آں ظاہر می شد۔ رو بانقیاد می آرد، وبتدریج بشرفِ اسلامِ حقیقی مشرف می گردد۔ پس خلعتِ ابلیسی را از وے زائل گردانیدہ، بمقامِ اصلی نفسِ مطمئنہ می رسانند و نائب منابِ آں می سازند۔ پس در قالب خلیفۂ قلبِ حقیقی مضغہ آمد، ونائب منابِ نفسِ مطمئنہ جزو ناری گشت۔ ع

زر شد مسِ وجودِ من از کیمیائے عشق

وجزوِ ہوائی مناسبت بروح دارد۔ لہذا در وقتِ وصولِ سالک وعروجِ آں بمقامِ ہوا، گاہ باشد کہ ہمیں ہوا را بعنوانِ حقانیت بداند، وگرفتار آں بماند، چنانچہ در مقامِ روح ہمیں شہود دست می دہد وگرفتار می ماند۔ بعضے از مشائخ گفتہ اند کہ سی سال روح را بخدای پرستیدم، وچوں ازاں مقام گذرانیدند حق از باطل جدا شد، وایں جزوِ ہوائی بواسطۂ مناسبت بمقامِ روحی دریں قالب قائم مقامِ روح می گردد، ودر بعض امور حکمِ روح

پیدا می کند، و جزوِ آبی مناسبت بحقیقتِ جامعهٔ قلبیه دارد، و لهذا فیضِ او بجمیع اشیا می رسد «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ» بازگشتِ او نیز بمضغهٔ قلبیه است، و جزوِ ارضی که جزوِ اعظم آن قالب است. بعد از تطهیر از تلویثِ دنائت و خسّت که از صفاتِ ذاتیهٔ او بید، حاکم و غالب درین قالب او می گردد، و هر چه هست در قالب حکم او پیدا می کند، و رنگِ آن می گیرد، و این بواسطهٔ جامعیتِ تامهٔ اوست. جمیع اجزائے قالب فی الحقیقت اجزاے اوید، و لهذا کرهٔ ارضی مرکزِ عناصر و افلاک آمد و مرکزِ او مرکزِ عالم. درین وقت معاملهٔ قالب نیز بانجام رسید و نهایتِ عروج و نزول متحقق گشت، و کمالِ تکمیل نقدِ وقت آمد. این ست نهایتے که رجوع به بدایت دارد.

بدان که روح با مراتب و توابع خود هر چند بطریقِ عروج بمقرِ خود رسیده بود، امّا چون هنوز تربیتِ قالب در پیش داشت توجهے باین عالم درکار بود. و چون معاملهٔ قالب بانجام رسید، روح با سرّ و خفی و اخفی و با قلب و نفس و عقل متوجه جنابِ قدسِ خداوندی جل سلطانه گشت، و بکلیه ازین قالب اعراض نمود، و قالب نیز بکلیّتِ خود متوجه مقامِ عبودیت آمد. پس روح با مراتبِ خود در مقامِ شهود و حضور متمکن ست، و از دید و دانش ماسوٰی، بکلیت معرض، و قالب به تمام بمقامِ طاعت و بندگی راسخ است. این ست مقامِ فرق بعد الجمع. وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْمُوَفِّقُ لِلْكَمَالَاتِ۔

واین درویش را درین مقام قدمِ خاص ست، و آن رجوعِ روح است بامراتبِ خود بعالَمِ خلق تا بحق جل وعلا ایشان را دعوت نماید، و روح درین وقت حکمِ قالب پیدا می کند و تابع او می گردد، و کار تا بجائے می رسد که اگر قالب حاضر ست روح نیز حاضر است، و اگر قالب غافل ست روح نیز غافل. مگر در وقت ادائے نماز که روح بامراتبِ خود متوجه جنابِ قدس است جل شانه. قالب اگرچه غافل باشد، زیرا که نماز معراجِ مؤمن ست۔

باید دانست که این رجوع واصل بکلیت واقع شود از اکملِ مقاماتِ دعوت ست. این غفلت سببِ حضورِ جمعِ کثیر ست. غافلان ازین غفلت غافل اند و حاضران ازین رجعت جاہل. این مقام از قبیلِ مدح بِمَا یُشْبِهُ الذَّمّ است. فہمِ ہر کوته اندیش این جا نه رسد. اگر کمالاتِ این غفلت را بیان کنم ہرگز کسے آرزوے حضور نکند. این آن غفلت ست که خواصِّ بشر را بر خواصِّ مَلَک فضیلت بخشید، این آن غفلت است که محمد رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم را رحمتِ عالمیان گردانید، این آن غفلت است که از ولایت به نبوت می رساند، این آن غفلت است که از نبوت به رسالت می رساند، این آن غفلت است که اولیاے عشرت را بر اولیاے عزلت مزیّت می بخشد، این آن غفلت ست که محمد رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم را بر صدیقِ اکبرؓ سبقت می دہد بَعْدَ مَا کَانَا کَاُذُنَیْ فَرَسٍ. این آن غفلت ست که صحو را بر سکر ترجیح

می نماید، این آن غفلت ست که نبوت را بر ولایت فضل می گردانند۔ عَلیٰ رَغْمِ الْقَاصِرِیْنَ، این آن غفلت ست کہ بسببِ آن قطبِ ارشاد از قطبِ ابدال افضلیت پیدا می کند، این آن غفلت ست کہ صدیقِ اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ آرزوے آن می نماید آنجا کہ می فرماید «یَا لَیْتَنِیْ کُنْتُ سَهْوَ مُحَمَّدٍ»، این آن غفلت ست کہ حضور کمینہ خادم اوست، این آن غفلت ست کہ وصول مقدمہ حصولِ اوست، این آن غفلت ست کہ بصورت تنزل ست و بحقیقت ترفع، این آن غفلت ست کہ خواص را بعوام مشتبہ می سازد و قباب کمالاتِ ایشان می گردد۔ ع

گر بگویم شرح این بے حد شود

اَلْقَلِیْلُ یَدُلُّ عَلَی الْکَثِیْرِ وَالْقَطْرَۃُ تُنْبِئُ عَنِ الْبَحْرِ الْغَدِیْرِ وَالسَّلَامُ عَلیٰ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدیٰ وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلیٰ اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ وَالتَّسْلِیْمَاتِ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا۔

۱۴۔ **منها** حضرتِ رسالت خاتمیت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم درمیانِ سائر انبیاء علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات بتجلی ذاتی ممتاز است، و باین دولت کہ فوقِ جمیع کمالات است مخصوص، و کمل تابعانِ او را ازین مقامِ خاص نصیب ست۔ گفتہ نشود کہ برین تقدیر لازم می آید، کہ کُملِ این امت افضل باشند از سائرِ انبیاء، و این خلافِ معتقدِ اہل سنت و جماعت ست، رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین۔

واین فضل نہ جزئی ست تاباآں رفع شبہہ کردہ شود، بلکہ کلی ست. زیراکہ تفاضلِ رجال بقربِ الٰہی ست جل سُلطانہ، ہر فضیلتے کہ ہست دُونِ آں فضیلت ست۔

در جواب گوییم کہ لازم نمی آید ازیں کہ کمّلِ ایں امت را از آں مقام نصیب است وصول اینہا باآں مقام۔ وفضیلت مربوط بوصول است. نہایتِ عروجِ کمّلِ ایں امت کہ خیر الامم است تا تحتِ اقدامِ انبیا است علیہم الصلوات والتسلیمات۔ صدیقِ اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ افضلِ جمیعِ بشر است، بعدِ انبیا علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات والتحیات، نہایتِ عروجِ او تا تحتِ قدمِ نبی است کہ دونِ جمیع انبیا ست۔ غَایَۃُ مَا فِی الْبَابِ کمّلِ تابعانِ ایں امت را در مقامِ تحت از کمالاتِ مقامِ فوق الفوق کہ مخصوص بہ پیغمبرِ ایشاں ست علیہ الصلوٰۃ والسلام نصیب تمام ست۔ خادم ہر جا باشد، اُولِسِ (پس خوردہ) مخدوم باو خواہد رسید، خادمِ دور بطفیلِ مخدوم آں یابد کہ نزدیکاں را بے دولت خدمت میسر نہ گردد۔

سه درقافلہ کہ اوست دانم نہ رسم ایں بس کہ رسد زدُور بانگِ جرسم

باید دانست کہ مریدان را گاہ ہست کہ ایں توہم درحقِ پیرانِ خود پیدا[2] می شود، وحصولِ مقاماتِ پیراں، ایشاں را در تخیلِ مساوات اندازد، حقیقتِ معاملہ این ست کہ مذکور شد. حصولِ مساوات بر تقدیرِ وصول باآں مقامات است، نہ بر تقدیرِ حصولِ آں مقامات، کہ حصولِ طفیلی است۔ ازیں جا کسے گمان نہ کند کہ مرید مساویِ پیرِ خود نباشد، [3]

---

[1] ن: باشد کہ واصلانِ آں مقام باشند زیرا کہ مراتب است از نصیبِ آں مقام تا وصول آنہا باآں مقام (س) — ن — ج. گوییم: س۔ن۔ج. تابعش: ش.

[2] پیدا شود: س۔ن۔ج۔م

[3] اینجا

نہ چنیں است، بلکہ مساوات مجوزست، بلکہ واقع۔ لیکن فرق درمیانِ حصولِ آں مقام ووصول بآں مقام بسیار دقیق ست، ہر مرید بایں دولت مہتد نیست، کشفِ صحیح والہامِ صریح دریں فرق درکار است، وَاللہُ سُبْحَانَہُ الْمُلْہِمُ بِالصَّوَابِ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی۔

۱۵۔ **منہا** درویشے پرسید، کہ سبب چیست؟ کہ روندۂ ایں راہ را حالتے رُومی دہد وزمانے می ایستد، وبعد ازاں متواری می گردد، وپس از مدتے باز ہماں حالت آشکارا می شود، وبعد از زمان باز متواری می گردد، وَھٰکَذَا اِلٰی مَاشَاءَ اللہُ تَعَالٰی۔

جوابش آنست کہ آدمی را ہفت لطیفہ است ومدتِ دولت وسلطان ہر لطیفہ جدا است۔ پس اگر واردے بر لطفے ازینہا ورود نمود، وحالتے قوی نزول فرمود، کلیتِ سالک برنگِ آں لطیفہ منصبغ می گردد، وآں حال در جمیع لطائف سرایت می کند، وتا زمانے کہ دولتِ آں لطیفہ ثابت است آں حال برپاست۔ وچوں دولتِ آں لطیفہ منقضی گشت آں حال زائل می شود، وبعد از مدتے اگر آں حال رجوع نماید از دو حال خالی نیست، یا بر ہماں لطیفہ اولیٰ رجوع نماید، دریں وقت راہِ ترقی برآں سالک مسدود است۔ واگر بر لطیفۂ دیگر وارد شد راہِ ترقی مفتوح گشت، ودراں لطیفۂ دیگر نیز معاملہ لطیفۂ اولیٰ است، چہ بعد از زائل شدنِ آں حال، اگر ہماں حال رجوع نماید، از دو حالِ سابق خالی نیست، وَھٰکَذَا حَالُ جَمِیْعِ

لہ یا بر ہماں لطیفۂ اولی رجوع نماید دریں وقت الخ

اللَّطَائِفِ۔ پس اگر آں وارد در جمیع لطائف بطریقِ اصالت سریان (نفوذ)
نمود، ازحال بمقام انتقال فرمود، واز زوال محفوظ گشت۔ وَاللّٰهُ
سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقِيْقَةِ الْحَالِ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ
الْبَشَرِ وَاٰلِهِ الْاَطْهَرِ۔

۱۶۔ **منہا** قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى "يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُلُوْا
مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ وَاشْكُرُوْا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُوْنَ۔
يَحْتَمِلُ اَنْ يَّكُوْنَ الشَّرْطِيَّةُ قَيْدًا لِلْاَمْرِ بِالْاَكْلِ اَيْ كُلُوْا مِنْ
مُسْتَلَذَّاتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ اِنْ صَحَّ مِنْكُمْ اَنْ تَخُصُّوْهُ بِالْعِبَادَةِ وَلَوْ لَمْ
يَصِحَّ مِنْكُمْ ذٰلِكَ بَلْ كُنْتُمْ عَابِدِيْ مُلْهِيَاتِ اَنْفُسِكُمْ فَلَا تَاْكُلُوْا
مِنْ مُسْتَلَذَّاتِهٖ لِكَوْنِكُمْ مَرْضٰى بِالْمَرَضِ الْبَاطِنِيِّ، وَالْمُسْتَلَذَّاتُ
مِنَ الْمَرْزُوْقَاتِ سَمٌّ قَاتِلٌ لَكُمْ وَاِذَا زَالَ الْمَرَضُ الْبَاطِنِيُّ
مِنْكُمْ صَحَّ لَكُمْ تَنَاوُلُ الْمُسْتَلَذَّاتِ، فَسَّرَ صَاحِبُ الْكَشَّافِ
الطَّيِّبَاتِ هٰهُنَا بِالْمُسْتَلَذَّاتِ نَظَرًا اِلٰى طَلَبِ الشُّكْرِ۔

۱۷۔ **منہا** قَالَ بَعْضُ الْمَشَايِخِ قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰى اَسْرَارَهُمْ
مَنْ عَرَفَ اللّٰهَ لَا يَضُرُّهٗ ذَنْبٌ اَيِ الذَّنْبُ الَّذِي اكْتَسَبَ قَبْلَ الْمَعْرِفَةِ
لِاَنَّ الْاِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهٗ، وَحَقِيْقَةُ الْاِسْلَامِ هُوَ مَعْرِفَةُ
اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ عَلٰى طَرِيْقَةِ الصُّوْفِيَّةِ بَعْدَ الْفَنَاءِ وَالْبَقَاءِ فَيَجُبُّ[1]
حُصُوْلُ هٰذِهِ الْمَعْرِفَةِ الذُّنُوْبَ الَّتِيْ كَانَتْ حَاصِلَةً قَبْلَهَا وَيُمْكِنُ
اَنْ يُّرَادَ بِالذَّنْبِ الذَّنْبُ الَّذِيْ يَحْصُلُ بَعْدَ هٰذِهِ الْمَعْرِفَةِ فَيُرَادُ

[1] ان يقطع

بِالذَّنْبِ الصَّغِیْرُ لَا الْکَبِیْرُ لِاَنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ مَحْفُوْظُوْنَ
عَنْهُ وَعَدَمُ ضُرِّهٖ بِعَدَمِ الْاِصْرَارِ وَالتَّدَارُکِ بِلَا فَصْلٍ بِالتَّوْبَةِ وَ
الْاِسْتِغْفَارِ، وَیَجُوْزُ اَنْ یَّکُوْنَ مَعْنَاهُ لَا یَصْدُرُ عَنْهُ ذَنْبٌ لِاَنَّ
عَدَمَ صُدُوْرِ الذَّنْبِ مَلْزُوْمٌ لِعَدَمِ ضُرِّهٖ فَذَکَرَ اللَّازِمَ وَاَرَادَ
الْمَلْزُوْمَ، وَمَا تَوَهَّمَ الْمَلَاحِدَةُ مِنْ هٰذِهِ الْعِبَارَةِ مِنْ اَنْ یَّسَعَ
لِلْعَارِفِ ارْتِکَابُ الذُّنُوْبِ لِعَدَمِ ضُرِّهَا فَبَاطِلٌ قَطْعًا وَزَنْدَقَةٌ
صَرِیْحًا "اُوْلٰٓئِکَ حِزْبُ الشَّیْطَانِ اَلَا اِنَّ حِزْبَ الشَّیْطَانِ هُمُ
الْخَاسِرُوْنَ ۵ رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَیْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ
لَّدُنْکَ رَحْمَةً اِنَّکَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ۵" وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا
مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَکَ - وَاَرْجُوْ مِنَ اللّٰهِ الْکَرِیْمِ الْوَاسِعِ مَغْفِرَتَهٗ
اَنْ لَّا یَضُرُّ الذَّنْبُ الْمُکْتَسَبُ قَبْلَ الْمَعْرِفَةِ لِلْعَارِفِ الْمُتَحَقِّقِ
بِحَقِیْقَةِ الْاِسْلَامِ وَاِنْ کَانَ ذٰلِکَ الذَّنْبُ مِنْ قَبِیْلِ الْمَظَالِمِ
وَحُقُوْقِ الْعِبَادِ لِمَا هُوَ سُبْحَانَهُ الْمَالِکُ عَلَی الْاِطْلَاقِ وَقُلُوْبُ
الْعِبَادِ بَیْنَ اِصْبَعَیْنِ مِنْ اَصَابِعِهٖ یُقَلِّبُهَا کَیْفَ یَشَاءُ، وَمُطْلَقُ
الْاِسْلَامِ یَجُبُّ مِنَ الذُّنُوْبِ مَا سِوَی الْمَظَالِمِ وَحُقُوْقِ الْعِبَادِ
کَمَا لَا یَخْفٰی فَاِنَّ لِحَقِیْقَةِ الشَّیْءِ وَکَمَالِهٖ مَزِیَّةً لَیْسَ لِمُطْلَقِهٖ -

۱۸- **منها** حق سبحانه وتعالیٰ بذاتِ خود موجود است نه بوجود،
بخلافِ سائرِ موجودات که بوجود موجودند- پس احتیاجِ او تعالیٰ
در موجودیت بوجود لازم نیاید، تا گویند که وجودِ او تعالیٰ عینِ ذات است،

نه زائد تا احتیاج بغیر لازم نیاید و در اثباتِ عینیتِ وجود مر ذات را جل سلطانه محتاج بأدلۂ متطاوله گردیم، و مخالفت کرده باشیم مر جمهور اہلِ سنت و جماعت را، چه ایں بزرگواراں بعینیتِ وجود قائل نیستند، وجود را زائد می دانند، و پوشیده نیست که حکم بزیادتیِ وجود، مستلزمِ احتیاجِ واجب ست، تعالیٰ و تقدس، بغیر، اگر بوجودِ زائد واجب را تعالیٰ و تقدس موجود گوئیم، و اگر بذاتِ خود موجود گوئیم، و ایں وجود را عرضِ عام بگیریم، هم سخنِ جمهورِ متکلمینِ اہلِ حق درست می گردد، و هم اعتراضِ احتیاج که مخالفان دارند بالکلیه دفع می شود۔ و فرقِ واضح است، درمیانِ آنکه واجب را تعالیٰ بذاتِ خود موجود گفتن و اصلاً وجود را دخل نا دادن، و درمیانِ آنکه موجود بوجود گفتن، و آں وجود را عینِ ذات اثبات کردن۔ هٰذِهِ الْمَعْرِفَةُ مِمَّا اخْتَصَّنِیَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِهَا اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ[1] عَلٰی ذٰلِكَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی رَسُوْلِهٖ۔ [illegible]

۱۹۔ **منها** از خصائصِ حضرتِ واجب الوجود ست تعالیٰ و تقدس که بذاتِ خود موجود بود، و اصلاً در موجودیت بوجود محتاج نشود۔ برابر ست که وجود را عینِ ذات بگیریم یا زائد بر ذات، بر ہر دو تقدیر عینیت و زیادتی محذور لازم است، و چوں حضرتِ حق سبحانه و تعالیٰ را سنت بر آں جاری شده است که ہر چه در مرتبۂ وجوب است نمونۂ آں در ہر مرتبۂ امکان ظاہر سازد، عَلِمَهٗ اَحَدٌ اَوْلَمْ یَعْلَمْهُ۔ انموذجِ ایں خاصه در عالمِ امکان وجود را ساخته است، که وجود ہر چند موجود نیست و از

[1] بر تقدیر عینیت احتیاج بدلائل متطاوله و مخالفت جمهور اہل سنت و بر تقدیر زیادت احتیاج باشد الی الغیر ۱۲

معقولاتِ ثانیہ است۔ اما اگر فرض کنیم وجود او را پس او موجود بذاتِ خود خواہد بود، نہ بوجودِ دیگر، برخلاف موجوداتِ دیگر کہ موجودیتِ آنہا بوجود محتاج است، و ذواتِ ایشاں کافی نیست۔ پس ہرگاہ وجود کہ او را در موجودیتِ اشیا مدخلے دادہ اند، اگر موجود شود بذاتِ خود موجود خواہد بود، و محتاج بوجودِ دیگر نخواہد بود۔ خالقِ موجودات تعالیٰ و تقدس باستقلال اگر بذاتِ خود موجود شود و اصلاً بوجود محتاج نہ گردد چہ عجب ست، و استبعادِ بعیداں از مبحث خارج است، وَاللّٰہُ سُبْحَانَہُ الْمُلْہِمُ لِلصَّوَابِ۔

اگر کسے گوید کہ مرادِ حکما و اشعریہ و بعضے متصوفہ کہ بعینیتِ وجود مر ذات را تعالیٰ و تقدس قائل گشتہ اند، ہماں ست کہ تو آں را گفتہ در معرفتِ سابق، کہ واجبِ وجود موجود است تعالیٰ و تقدس بذاتِ خود نہ بوجود۔ پس معنی ایں کلام کہ "موجود است بوجودے کہ عینِ ذات است" آنست کہ موجود ست بذاتِ خود، نہ بوجود۔

در جواب گوئیم کہ بریں تقدیر، خلافِ اہلِ سنت با ایشاں دریں مسئلہ در برابر نمی افتد۔ بایستے کہ اہلِ حق بریں تقدیر در تقابلِ ایشاں می گفتند کہ او تعالیٰ بوجود موجود است نہ بذات۔ اثباتِ زیادتیِ وجود بریں تقدیر مستدرک است۔ پس اثباتِ زیادتیِ وجود را دلالت برآں شد کہ خلافِ فریقین در نفسِ وجود نیست، بلکہ در وصفِ اوست، کہ عینیت و زیادتی باشد۔ یعنی ہر دو فریق قائل اند بآنکہ او تعالیٰ بوجود موجود است۔ خلافے ندارند مگر در عینیت و زیادتیِ آں۔

اگر گویند کہ چوں واجب الوجود تعالیٰ و تقدس بذاتِ خود موجود باشد، پس واجب را تعالیٰ موجود گفتن بکدام معنی باشد؟ چہ معنیٔ موجود مَا قَامَ بِهِ الْوُجُوْدُ ست، وَلَا وُجُوْدَ هٰهُنَا اَصْلًا۔

جواب گوئیم کہ آرے وجودیکہ ذاتِ واجب تعالیٰ و تقدس بآں موجود شود در واجب تعالیٰ مفقود ست، اما وجودیکہ بطریقِ عرض عام برذاتِ او تعالیٰ مقول شود و بطریقِ اشتقاق محمول گردد، اگر باعتبارِ قیامِ آں وجود واجب را تعالیٰ موجود گویند گنجائش دارد، ہیچ محذور لازم نیاید۔ وَالسَّلَامُ۔

۲۰۔ **منہا** ہرگز نہ پرستیم خدای راکہ درحیطۂ شہود آید، و مرئی گردد، و معلوم شود، و در وہم و خیال گنجد۔ چہ مشہود و مرئی و معلوم و موہوم و متخیل در رنگِ شاہد و رائی و عالم و واہم و متخیل مصنوع و [illegible] محدَث ست ع

آں لقمہ کہ در دہان نگنجد طلبم

مقصود از سیر و سلوک خرقِ حُجب ست، حجبِ وجوبی باشد یا امکانی۔ تا [illegible] وصلِ عریانی بیسر آید، نہ آنکہ مطلوب را در قید آرند و صید نمایند؎

عنقا شکار کس نشود دام باز چیں کاینجا ہمیشہ باد بدست ست دام را

بَقِيَ اَنَّ الرُّؤْيَةَ فِي الْاٰخِرَةِ حَقٌّ نُؤْمِنُ بِهٖ وَلَا نَشْتَغِلُ بِكَيْفِيَّتِهٖ لِقُصُوْرِ فَهْمِ الْعَوَامِّ عَنْ دَرْكِهٖ لَا لِعَدَمِ اِدْرَاكِ الْخَوَاصِّ فَاِنَّ لَهُمْ نَصِيْبًا مِّنْ ذٰلِكَ الْمَقَامِ فِي الدُّنْيَا وَاِنْ لَّمْ يُسَمَّ رُؤْيَةً وَالسَّلَامُ

عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی۔

۲۱۔ منہا ہرچہ در دید و دانش می آید مقید ست، و از صرافتِ اطلاق متنزل، و مطلوب آنست کہ از جمیع قیود منزّہ و مبرّا باشد، پس ماورائے دید و دانش او را باید جُست، ایں معاملہ ورائے طورِ نظرِ عقل ست، چہ عقل ماورائے دید و دانش را جستن محال می داند ؎

کیں حال نیست صوفیٔ عالی مقام را
رازِ درونِ پردہ ز رندانِ مست پرس

۲۲۔ منہا مطلق بر صرافتِ اطلاقِ خودست، ہیچ قیدے باو راہ نیافتہ است۔ اما چوں در مرآتِ مقید ظہور فرماید، عکسِ او باحکامِ آں مرآت منصبغ گشتہ مقید و محدود نماید لاجرم در دید و دانش آید۔ پس اکتفا بر دید و دانش اکتفا بر عکسے است از عکوسِ آں مطلوب۔ بلند ہمتاں بجوز و مویز سیر نشوند۔ اِنَّ اللّٰہَ سُبْحَانَہٗ یُحِبُّ مَعَالِیَ الْہِمَمِ جَعَلَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ مِنْ مَّعَالِی الْہِمَمِ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ۔

۲۳۔ منہا در اوائلِ حال می بینم کہ در مکانے طواف می کنم و جمعے دیگر نیز با من دراں طواف شریک اند، اما بطوے سیر آں جماعت بحدے ست کہ تا من یک دورِ طواف را بانجام می رسانم آں جماعت دو سہ قدم مسافت را قطع می نمایند۔ دراں اثنا معلوم می گردد کہ ایں مکان فوق العرش است، و جماعت طواف کنندگان ملائکِ کرام اند۔ عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ۔ وَاللّٰہُ یَخْتَصُّ

بِرَحْمَتِهٖ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ۔

۲۴۔ **منہا** قباب اولیاء اللہ صفاتِ بشریتِ ایشان ست، بہر چہ سائرِ مردم محتاج اند این بزرگواران نیز محتاج اند۔ ولایت ایشان را از احتیاج نمی برآرد، وغضبِ ایشان نیز در رنگِ غضب سائرِ مردم ست۔ ہرگاہ سید الانبیاء علیہ وعلیہم الصلوٰات و التسلیمات فرماید اَغْضَبُ کَمَا یَغْضَبُ الْبَشَرُ باولیا چہ رسد، وہمچنیں این بزرگواران در اکل و شرب و معاشرت با اہل و عیال و موانست با ایشان با سائرِ ناس شریک اند۔ تعلقاتِ شتّی کہ از لوازمِ بشریت است از خواص و عوام زائل نمی گردد۔ حق سبحانہ و تعالیٰ در شانِ انبیا علیہم الصلوٰات والتسلیمات می فرماید وَمَا جَعَلْنٰھُمْ جَسَدًا لَّا یَاْکُلُوْنَ الطَّعَامَ" وکفارِ ظاہر بیں می گفتند "مَالِ ھٰذَا الرَّسُوْلِ یَاْکُلُ الطَّعَامَ وَیَمْشِیْ فِی الْاَسْوَاقِ"۔ پس ہر کہ نظرِ او بر ظاہرِ اہل اللہ افتاد محروم گشت، وخسرانِ دنیا و آخرت نقدِ وقتِ او آمد۔ ہمیں ظاہر بینی ابوجہل و ابولہب را از دولتِ اسلام محروم ساخت، و در خسرانِ ابدی انداخت۔ سعادتمند آنست کہ نظرِ او از ظاہر بینیٔ اہل اللہ کوتاہ گشت، وحدّتِ نظرِ او بصفاتِ باطنۂ این بزرگواران نفوذ کرد، و بر باطن مقصور گشت۔ فَھُمْ کَنِیْلِ مِصْرَ بَلَاءٌ لِّلْمَحْجُوْبِیْنَ وَمَاءٌ لِّلْمَحْبُوْبِیْنَ، عجب کاریست۔ صفاتِ بشریہ آنقدر کہ در اہل اللہ ظاہر می گردد در سائرِ مردم ظاہر نیست، وجہش آنست کہ

ظلمت و کدورت در محلِ ہموار و مصفّا اگرچہ اندک باشد بیشتر ہویدا می گردد، ازانچہ در محلِ ناہموار و غیر مصفا، اگرچہ بیشتر باشد۔ لیکن ظلمتِ صفاتِ بشریت در عوام در کلّیت سرایت می کند، و در قالب و قلب و روح می دود، و در خواص این ظلمت مقصور بر قالب و نفس ست، و در اخصِّ خواص نفس نیز ازین ظلمت مبرّا ست، مقصور بر قالب ست و بس۔ وایضاً این ظلمت در عوام موجبِ نقصان و خسارت ست، و در خواص موجبِ کمال و نضارت، ہمین ظلمتِ خواص ست کہ ظلمتہاے عوام را زائل می گرداند، قلب ہاے ایشان را تصفیہ می بخشد، و نفسہا را تزکیہ می دہد۔ اگر این ظلمت نمی بود، خواص را العوام ہیچ راہِ مناسبت نمی گشود، و راہِ افادہ و استفادہ مسدود می نمود، و این ظلمت در خواص آن قدر نمی ایستد کہ مکدر سازد، بلکہ ندامت و استغفار کہ در قفاے او دست می دہد، چندین ظلمت و کدورتِ دیگر را ہم زوا ید و ترقیات می فرماید۔ ہمین ظلمت ست کہ در ملائک مفقود ست، و بسببِ آن، راہِ ترقی مسدود، و اسمِ ظلمت بروے از قبیلِ مَدْحٌ بِمَا يُشْبِهُ الذَّمّ ست۔ عوام کالانعام صفاتِ بشریتِ اہل اللہ را در رنگِ صفاتِ بشریتِ خود می دانند، و محروم و مخذول می مانند قیاسِ غائب بر شاہد فاسد ست، ہر مقام را خصوصیات علیحدہ است و ہر محل را لوازم جدا۔ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ۔

۲۵- منہا آدمی تا زمانے کہ گرفتارِ علم و دانش ست، و بنقوشِ ماسوی منقش، خوار و بے اعتبار ست۔ نسیانِ ماسوائے شرطِ راہ است، و فنائے ماعدا اقدمِ پیشگاہ۔ تا آئینہ باطنی از زنگارِ امکان زدودہ نگردد، ظہورِ حضرتِ وجوب محال ست، چہ جمع علومِ امکانی با معارفِ وجوبی از قبیلِ جمع اضداد ست۔ اینجا سوالے ست قوی، و آن آنست کہ چون عارف را بہ بقا مشرف می سازند، و برائے تکمیلِ ناقصاں بازش می گردانند، علومے کہ زائل شدہ بود عود می نماید۔ بریں تقدیر علومِ امکانی با معارفِ وجوبی جمع میگردند و آن را جمعِ ضدّین گفتہ۔ جوابش آن ست کہ عارفِ باقی باللہ دریں وقت حکمِ برزخیت پیدا کردہ است۔ گویا برزخ ست بَيْنَ الْوُجُوْبِ وَالْإِمْكَانِ، و منصبغ برنگِ ہر دو مقام۔ دریں صورت اگر علوم و معارفِ ہر دو مقام جمع شوند چہ اشکال۔ زیرا کہ محلِّ اجتماعِ ضدّین واحد نماند بلکہ گویا متعدد گشتہ است۔ فَلَا جَمْعَ

۲۶- منہا علومِ اشیا، کہ در مرتبۂ فنا زائل شدہ بودند بعد از بقا اگر رجوع نمایند، نقصے در کمالِ عارف لازم نیاید، بلکہ کمالِ اوست دریں رجوع، بلکہ تکمیلِ او مربوط بہمیں رجوع است، چہ عارف بعد از بقا متخلّق باخلاق اللہ است۔ علمِ اشیا در واجب تعالیٰ عینِ کمال است، و ضدِّ آن موجبِ نقصان۔ فَكَذَا حَالُ الْعَارِفِ الْمُتَخَلِّقِ وَالسِّرُّ فِيْهِ اَنَّ الْعِلْمَ فِي الْمُمْكِنِ يَحْصُلُ بِحُصُوْلِ صُوْرَةِ الْمَعْلُوْمِ فِيْهِ فَلَا جَرَمَ يَتَأَثَّرُ الْعَالِمُ بِحُصُوْلِ صُوْرَةِ الْمَعْلُوْمِ فِيْهِ وَكُلَّمَا كَانَ الْعِلْمُ اَزْيَدَ كَانَ

التأثر في العالم أكثر فيكون التغير والتلون فيه أوسع وأبسط فيكون نقصا فلا بد للطالب من نفي هذه العلوم كلها و نسيان الأشياء جلها والعلم في الواجب تعالى ليس كذلك إذ هو سبحانه منزه من أن يحل فيه صور الأشياء المعلومة بل ينكشف الأشياء عليه تعالى بمجرد تعلق العلم بها فسبحان من لا يتغير بذاته ولا بصفاته ولا في أفعاله بحدوث الأكوان و العارف المتخلق يصير علمه بهذه الصفة فلا يحل فيه صور معلومات الأشياء فلا تأثر في حقه فلا تغير ولا تلون فلا يكون نقصا بل كمالا۔ هذا السر من غوامض الأسرار الإلهية خص الله سبحانه وتعالى به من يشاء من عباده ببركة حبيبه عليه وعلى آله الصلوات والتسليمات أتمها وأكملها۔

۲۷۔ منها این درویش را دوازدهم سال از ابتدای زمانِ انابت بمقامِ رضا مشرف ساختند۔ اول نفس را باطمینان رسانیدند، بعد ازاں بتدریج بمحضِ فضلِ ایزدی بایں سعادت مستعد ساختند، و بایں دولت مشرف نشد، تا زمانے کہ پرتوے از رضائے آں حضرت جل سلطانہ برتافت۔ فرضيت النفس المطمئنة عن مولاها ورضي مولاها عنها الحمد لله سبحانه على ذلك حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه مباركا عليه وكما يحب ربنا ويرضى والصلوة والسلام على رسوله محمد وآله كما يحرى۔

اگر گویند که چوں نفس راضی شد از مولاے خود، پس معنیٔ دعا و طلب دفعِ بلا، چه باشد؟ گوئیم که رضا از فعلِ مولاے تعالیٰ، مستلزمِ رضا از مخلوقِ او نیست، بلکه بسا ست که رضا از مخلوق مستقبح باشد در رنگِ کفر و معاصی پس رضا از خلقِ قبیح لازم باشد و کراهت از نفسِ قبیح واجب. هرگاه مولا تعالیٰ از نفسِ قبیح راضی نباشد بنده چگونه راضی شود، بلکه بنده دریں صورت ماموز بشدت و غلظت ست. پس کراهت از مخلوق منافیٔ رضا از خلقِ آں نباشد. پس طلبِ دفعِ بلا را معنی مستحسن باشد. و جمعے که فرق نه کرده اند درمیانِ رضا از فعل و کراهت از مفعول، در وجودِ کراهت بعد از حصولِ رضا در اشکال مانده اند، و در دفعِ آں تکلفات نموده اند، و گفته اند که وجودِ کراهت منافیٔ حالِ رضا ست نه مقامِ رضا. وَالْحَقُّ مَا حَقَّقْتُهٗ بِاِلْهَامِ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی۔

۲۸۔ **منها** مدتے آرزوے آں داشت که وجہے پیدا شود وجیہ در مذہبِ حنفی تا در خلفِ امام قرارتِ فاتحه نموده آید۔ ہرگاه قرارت در نماز فرض باشد، از قرارتِ حقیقی عدول نموده، بقرارتِ حکمی قرار دادن معقول نمی شد۔ باآنکه در حدیثِ نبوی آمده عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ "لَاصَلٰوةَ اِلَّا بِفَاتِحَةِ الْکِتَابِ" اما بواسطهٔ رعایتِ مذہب بے اختیار ترکِ قرارت می کرد، و ایں ترک را از قبیلِ ریاضت و مجاہده می شمرد۔ آخرالامر حضرتِ حق سبحانهٗ و تعالیٰ ببرکتِ رعایتِ مذہب، که نقل از مذہب الحاد ست، حقیقتِ مذہبِ حنفی در ترکِ قرأتِ ماموم ظاہر ساخت۔

وقراءتِ حکمی از قراءتِ حقیقی در نظرِ بصیرت زیباتر نمود، کہ امام و ماموم ہمہ باتفاق در مقامِ مناجات می ایستند۔ لِأَنَّ الْمُصَلِّيَ يُنَاجِي رَبَّهُ، و امام را دریں امر پیشوا می سازند۔ پس امام ہرچہ می خواند گویا در زبانِ قوم می خواند۔ در رنگِ آنکہ جماعۂ پیشِ پادشاہِ عظیم الشان بحاجتے بروند، ویکے را پیشوا سازند، تا از زبانِ ہمۂ اینہا عرضِ حاجت نماید، بریں تقدیر اگر دیگراں نیز، با وجودِ تکلّمِ پیشوا، در تکلّم آیند، داخلِ سوءِ ادب ست و موجبِ عدمِ رضائے پادشاہ۔ پس تکلّمِ حکمیِ ایں جماعہ کہ بزبانِ پیشوا ادا می یابد بہتر است از تکلّمِ حقیقیِ ایں ہا۔ ہمچنیں است حالِ قراءتِ قوم با وجودِ قراءتِ امام کہ داخلِ شغب است، و از ادب مستبعد، و موجبِ تفرق، کہ منافیِ اجتماع ست، و اکثرِ مسائلِ خلافی میانِ حنفی و شافعی ازیں قبیل ست۔ کہ ظاہرِ صورت مُرَجِّح بجانبِ شافعی است و باطن و حقیقت مؤیّدِ مذہبِ حنفی، و بریں فقیر ظاہر ساختہ اند کہ در خلافیاتِ کلامی حق بجانبِ حنفی ست۔ تکوین را از صفاتِ حقیقیہ می داند، ہرچند بظاہر رجوع بقدرت و ارادت می نماید، لیکن بدقتِ نظر و نورِ فراست معلوم می گردد کہ تکوین صفتِ علیحدہ است، عَلیٰ ھٰذَا الْقِیَاسِ۔

و در خلافیاتِ فقہی در اکثرِ مسائل حق بجانبِ حنفی متیقّن است و در اقل متردّد، و ایں فقیر را در توسطِ احوال حضرتِ پیغمبر علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات در واقعہ فرمودہ بودند کہ "تو از مجتہدانِ علمِ کلامی"۔ ازاں وقت در ہر مسئلہ از مسائلِ کلامیہ ایں فقیر را رأیِ خاص ست و

علم مخصوص. در اکثر مسائلِ خلافیه که ماتریدیه و اشاعره درآنجا متنازع اند، در ابتدائے ظهورِ آن مسئله، حقیقت بجانبِ اشاعره مفهوم می گردد، وچوں بنورِ فراستِ حدّت نظر نموده می آید، واضح می گردد که حق بجانبِ ماتریدیه است. در جمیع مسائلِ خلافیّه کلامیه رأے ایں فقیر موافقِ آرائے علماے ماتریدیه است، والحق که ایں بزرگواران را بواسطهٔ متابعتِ سنتِ سَنیه علی صاحبها الصلوة والسلام والتحیة شانِ عظیم است، که مخالفانِ ایشان را بواسطهٔ خلطِ فلسفیات آں شان میسّر نیست. اگرچه هر دو فریق از اہلِ حق اند. از علوِّ شانِ امام بزرگترینِ ایں بزرگواران، امامِ اجل، پیشواے اکمل، ابوحنیفه رضی الله تعالیٰ عنه چه نویسد که اعلم و اورع و اتقاے مجتهدین است. چه شافعیؒ و مالکؒ وچه احمد حنبلؒ. امام شافعیؒ می فرماید اَلْفُقَهَاءُ کُلُّهُمْ عِیَالُ اَبِیْ حَنِیْفَةَؒ. منقول ست که امام شافعیؒ چون بزیارتِ قبرِ امامِ اعظم می رفت، ترکِ اجتهادِ خود می کرد، وبرائے خود عمل نمی نمود، و می گفت که شرم می آید که در حضورِ ایشان عمل برائے خود بکنم که مخالفِ رائے ایشان باشد. ترکِ قراءتِ فاتحه خلف الامام می نمود و قنوت در فجر نمی خواند. آرے بزرگیِ شانِ ابی حنیفهؒ را شافعیؒ داند. فردا که حضرتِ عیسیٰ علیٰ نبینا و علیه الصلوة والسلام نزول فرماید، بمذهبِ ابی حنیفهؒ عمل خواهد کرد، چنانکه خواجه محمد پارسا قدس سره در فصولِ ستّه می فرماید، و همیں بزرگی ایشان را کافی ست که پیغمبرِ اولوالعزم بمذهبِ او عمل نماید. صد بزرگیِ دیگر را بایں بزرگی عدیل نمی تواں یافت.

حضرت خواجہ ماما فرمودند قدس سرہ کہ چند گاہ من ہم خلفِ امام قراءتِ فاتحہ می نمودم، آخر الامر شبے امام اعظم رحمہ اللہ را در خواب دیدم، کہ قصیدۂ غرا در مدحِ خود می خواند، و ایں مضمون مستفاد می گردد، کہ چندیں اولیا در مذہبِ من بودہ اند ازاں وقت ترکِ قراءتِ فاتحہ خلفِ امام نمودم۔

۲۹۔ منہا گاہ باشد کہ کاملے، ناقصے را، اجازتِ تعلیمِ طریقت می کند، و در ضمنِ اجتماعِ مریدانِ آن ناقص کارِ آں ناقص با تمام می رسد، حضرتِ خواجہ نقشبند رحمہ اللہ، مولانا یعقوب چرخی علیہ الرحمہ را، پیش از وصول بدرجۂ کمال، اجازتِ تعلیمِ طریقت فرمودہ بودند، وگفتہ بودند کہ اے یعقوب آنچہ از من بتو رسیدہ است بمردم برساں، و کارِ مولانا بعد ازاں در خدمتِ خواجہ علاء الدین عطار قدس سرہٗ سرانجام یافت۔ لہذا خدمتِ مولانا عبد الرحمٰن جامی رحمہ اللہ در "نفحات" مولانا را اول از مریدانِ خواجہ علاء الدین عطار رحمہ اللہ می شمرد، ثانیاً بخواجہ نقشبند رحمہ اللہ نسبت می کند۔

وازیں قبیل است کاملے مریدے را کہ استعدادِ یک درجہ از درجاتِ ولایت دارد، بعد از حصولِ آن درجہ، آں مرید را اجازتِ تعلیمِ طریقت می کند، وآں مرید مِنْ وَجہٍ کامل ست و مِنْ وجہٍ ناقص، وہمچنیں ست حالِ مریدے کہ استعدادِ دو درجہ یا سہ درجہ از درجاتِ ولایت دارد، مِنْ وجہٍ کامل ست و مِنْ وَجہٍ ناقص۔ چہ پیش از رسیدن بنہایت النہایت، ہمہ درجات از یک وجہ کمال دارد و از یک وجہ دیگر نقص۔ مَعَ ذٰلِکَ شیخِ کامل او را بعد از حصولِ مرتبۂ استعدادیِ او اجازتِ تعلیمِ طریقت می کند۔

ـــــہ روشن۔

پس اجازت موقوف بر کمالِ مطلق نشد. باید دانست که نقص هرچند منافیٔ اجازت ست، اما چوں کامل مکمّل ناقص را نائبِ خود می سازد، و دستِ او را دستِ خود می داند، ضررِ نقص تعدّی نمی نماید. وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ کُلِّهَا.

۳۰. منها یادداشت، عبارت از دوامِ حضورِ حضرتِ ذاتِ تعالیٰ و تقدس، و ایں معنی گاه است که مراربابِ قلوب را نیز متخیل شود بواسطۂ جامعیتِ قلب. زیرا که هرچه در کلیتِ انسان ست، در قلب تنها نیز ثابت ست، هرچند فرقِ اجمال و تفصیل ست. پس در مرتبۂ قلب نیز حضورِ ذاتِ تعالیٰ و تقدس بر سبیلِ دوام میسر شود. اما ایں معنی، صورتِ یادداشت است، نه حقیقتِ یادداشت، واندراج نهایت در بدایت تواند بود که بایں صورتِ یادداشت اشارت فرموده باشند، و حصولِ حقیقتِ یادداشت بعد از تزکیۂ نفس و تصفیۂ قلب ست. لیکن اگر مراد از حضرتِ ذات، مرتبۂ وجوب داشته شود، که ذات دراں مرتبۂ جامعِ صفاتِ وجوبیه است، پس حصولِ یادداشت بمجردِ رسیدن بشهودِ ایں مرتبه، بعد از طیّ جمیع مراتبِ امکانی صورت می بندد، و در تجلیاتِ صفاتی نیز ایں معنی متحقق می شود، که ملاحظۂ صفات دریں تقدیر منافیٔ حضورِ حضرتِ ذاتِ تعالیٰ نیست. واگر مراد از حضرتِ ذاتِ تعالیٰ مرتبۂ احدیتِ مجرده داشته شود، که معرا است از اسما و صفات و نسب و اعتبارات، پس حصولِ یادداشت بعد از طیِ جمیعِ مراتبِ اسمائی و صفاتی

و نسبتی و اعتباری متصور شود، و ایں فقیر ہر جا کہ بیان کردہ است یادداشت را بمعنیٔ آخر فرود آوردہ۔ ہر چند اطلاقِ حضور نیز دراں مرتبہ ملائم نیست کَمَا لَا یَخْفٰی عَلٰی اَرْبَابِہٖ۔ چہ او از حضور و غیبت بلند است۔ اطلاقِ حضور را ملاحظۂ صفتے از صفات درکار ست۔ آنچہ مناسبِ لفظِ حضور ست تفسیرِ یادداشت بمعنیٔ ثانی است، و بریں تقدیر یادداشت را نہایت گفتن باعتبارِ شہود و حضور ست، کہ فوقِ ایں مرتبہ شہود و حضور را گنجایش نیست۔ یا حیرت ست یا جہل یا معرفت، نہ آں معرفت کہ تو آں را معرفت دانی، کہ آں معرفتِ تو معرفتِ افعالی ست و صفاتی، و ایں مقام فوقِ معرفتِ اسما و صفات ست بچندیں مراحل۔ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْبَشَرِ وَعَلٰی اٰلِہِ الْاَطْہَرِ۔

۳۱ - منہا تمامیٔ ایں طریق و وصول بنہایت النہایت، مربوط بطیٔ مقاماتِ عشرۂ مشہورہ است کہ اوّلش توبہ است و آخرش رضا۔ ہیچ مقامے در مراتبِ کمال فوقِ مقامِ رضا متصور نیست، حتیٰ کہ رؤیتِ اخروی نیز۔ و حقیقتِ مقامِ رضا کما ینبغی در آخرت ظہور خواہد یافت، و حصولِ مقاماتِ دیگر در آخرت متصور نیست۔ توبہ[1] آنجا معنی ندارد، و زہد[2] گنجایش ندارد، و توکل[3] صورت نہ بندد، و صبر[4] احتمال ندارد، آرے شکر[5] ہر چند در آنجا متحقق ست، اما آں شکر از شعبِ رضاست نہ امر مباین از رضا۔ اگر پرسند کہ در کامل تکمیل گاہ ہست کہ رغبتے در دنیا مفہوم می گردد، و منافیٔ توکل چیزہا دیدہ می شود، و بے طاقتی کہ منافی صبر ست مشہود می گردد،

وکراہت کہ ضدِّ رضاست یافتہ می شود، وجہِ آں چہ باشد؟

درجواب گویم کہ حصولِ ایں مقامات مخصوص بقلب و روح ست؛ ونسبت باخصِّ خواصِ ایں مقامات درنفسِ مطمئنہ نیز حصولے می یابد، اماقالب ازیں معنی خالی و بے نصیب است ہرچنداز سَوْرتِ[1] و شدت می ماند۔ ؎

شخصے از شبلی پرسید کہ تودعوائے محبت می کنی وایں فربہی تومنافی محبت است۔ شبلی درجوابِ او ایں شعر خواند۔

اَحَبَّ قَلْبِیْ وَمَادَرٰی بَدَنِیْ ۔۔۔ وَلَوْ دَرٰی مَا اَقَامَ فِی السِّمَنِ ؎

پس منافیِ آں مقامات اگر در قالبِ کاملے ظہور کند، ضرر ندارد در حصولِ آں مقامات، نسبت بباطنِ آں بزرگ، و در غیرِ کامل نقائصِ آں مقامات درکلیّت ظہور می کند، باطن وظاہر راغبِ دنیا می گردد، ومنافیٔ توکل صورت و حقیقتِ او را شامل می شود، و بقلب و قالب بے طاقتی واضطراب ؎ ظہور می نماید، و بروح و بدن کراہت ظاہر می گردد۔ وہمیں چیزہاست کہ حضرتِ حق سبحانہٗ وتعالیٰ قبابِ اولیائے خود ساختہ است، واکثر مردم را از کمالاتِ ایں بزرگواراں محروم داشتہ۔ و در ابقائے آں چیزہا در اولیا حکمتے است غامض، وآں عدم امتیازِ حق است از باطل، کہ از لوازمِ ایں دارست، کہ محلِ ابتلا است۔ وحکمتِ دیگر در ابقائے ایں اشیا در اولیا، اگرچہ بحسبِ صورت باشد، ترقی ایشان ست۔ اگر ایں اشیا از اولیا بالکل مرفوع شود راہِ ترقی مسدود می گردد، و در رنگِ مَلَک محبوس می ماند۔ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی

[1] یعنی اگرچہ کالبد از تیزی وقوت مقتضائے خود می ماند ۱۲

عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا۔

۳۲۔ **منہا** الٰہی چیست اینکہ اولیاے خود را کردی کہ باطنِ ایشاں زُلالِ خضرست، ہر کہ قطرۂ ازاں چشید حیاتِ ابدی یافت۔ و ظاہرِ ایشاں سمِّ قاتل، ہر کہ بآں نگریست بموتِ ابدی گرفتار آمد۔ ایشاں اند کہ باطنِ ایشاں رحمت ست و ظاہرِ شاں زحمت۔ باطن بینِ ایشاں از ایشاں ست و ظاہر بینِ ایشاں از بدکیشاں، بصورتِ جَو نما اند، و بحقیقت گندم بخش۔ بظاہر از عوامِ بشر اند و بباطن از خواصِ مَلَک، بصورت بر زمین اند و بمعنی بر فلک، جلیسِ ایشاں از شقاوت رستہ است، و انیسِ ایشاں بسعادت پیوستہ۔ اُولٰٓئِکَ حِزْبُ اللّٰہِ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ۝ وَصَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِہٖ وَسَلَّمَ۔

۳۳۔ **منہا** حضرتِ حق سبحانہ وتعالیٰ اولیاء اللہ را برنہجے مستور ساختہ است کہ ظاہرِ ایشاں از کمالاتِ باطنِ ایشاں خبر ندارد۔ فکیف ما عداے ایشاں۔ باطنِ ایشاں را نسبتے کہ بمرتبۂ بیچونی و بیچگونی حاصل گشتہ است نیز بے چون ست، و باطنِ ایشاں چوں از عالمِ امرست نیز نصیبے از بیچونی دارد، و ظاہر کہ سراسر چون ست حقیقتِ آں را چہ در یابد، بلکہ نزدیک ست کہ از نفسِ حصولِ آں نسبت انکار نماید۔ بِغَایَةِ الْجَهْلِ وَعَدَمِ الْمُنَاسَبَةِ۔ و تواند بود کہ نفسِ حصولِ نسبت را داند، اما نداند کہ متعلقِ آں کیست، بلکہ بسا است کہ نفی متعلقِ حقیقی او نماید۔ وَکُلُّ ذٰلِکَ لِعُلُوِّ تِلْکَ النِّسْبَةِ وَدُنُوِّ الظَّاهِرِ، و باطنِ خود مغلوب

آں نسبت ست۔ و از دید و دانش رفتہ است، چہ داند کہ چہ دارد و بکہ دارد
پس ناچار غیر از عجز از معرفت بمعرفت راہ نباشد۔ لہٰذا صدیق اکبر رضی اللہ
تعالیٰ عنہ فرمود "اَلْعَجْزُ عَنْ دَرْکِ الْاِدْرَاکِ اِدْرَاکٌ"۔ نفسِ ادراک عبارت
از نسبتِ خاصہ است کہ عجز از ادراکِ آں لازم ست، لِاَنَّ صَاحِبَ
الْاِدْرَاکِ مَغْلُوْبٌ لَا یَعْلَمُ اِدْرَاکَہٗ وَغَیْرُہٗ لَا یَعْلَمُ حَالَہٗ کَمَا مَرَّ۔

۳۴۔ منہا شخصے بود در لباسِ صوفیان کہ ببدعتِ اعتقادی
مبتلا بود۔ ایں فقیر در حقِ او تردّد داشت، اتفاقاً می بینم کہ انبیا صلوات
اللہ تعالیٰ و تسلیماتہٗ علیہم باجمعہم جمع اند و ہمہ بزبانِ واحد می فرمایند
در حقِ آں شخص کہ "لَیْسَ مِنَّا" دریں اثنا بخاطر رسید کہ از شخصِ دیگر کہ
فقیر در حقِ او متردّد بود استفسار نماید، دربارۂ او فرمودند "کَانَ مِنَّا"
نَعُوْذُ بِاللہِ سُبْحَانَہٗ مِنْ سُوْءِ الْاِعْتِقَادِ وَمِنْ طَعْنِ اَنْبِیَائِہِ الْاَمْجَادِ۔

۳۵۔ منہا بریں فقیر ظاہر ساختند کہ لفظِ قرب و معیّت و
احاطۂ حق سبحانہٗ کہ در قرآن مجید واقع شدہ است، از جملہ متشابہاتِ
قرآنی ست، در رنگ یَدْ و وَجہ۔ و ہمچنیں است لفظ اول و آخر و ظاہر و
باطن و امثالِ آنہا۔ پس حق سبحانہٗ و تعالیٰ را قریب گوئیم، اما معنیٔ قرب را
ندانیم کہ چیست، و ہمچنیں اوّل گوئیم۔ اما ندانیم کہ مراد از اول چہ باشد،
و معنیٔ قرب و اوّلیت کہ در حیطۂ علم و فہمِ ما در آید، حق سبحانہٗ و تعالیٰ
ازاں منزّہ و برتر است، و آنچہ در کشف و شہود ما گنجد، او تعالیٰ
ازاں متعالی و پاک ست، و قرب و معیتِ او تعالیٰ کہ بعضے از

متصوفه بطریقِ کشف دریافته اند، و بآں معنی کشفی حق را سبحانه قریب و مَعَ می دانند، مستحسن نیست، قدمے در مذہبِ مجسّمه دارد۔ و آنچه بعضے از علما در تاویلِ آں گفته اند، و از قرب قربِ علمی مراد داشته اند، در رنگِ تاویلِ ید است بقدرت و وجه است بذات، و مجوَّز ست نزدیکِ مجوزانِ تاویل، و ما تجویزِ تاویل نمی کنیم، و تاویلِ آں را بعلمِ حق سبحانه حواله می نمائیم۔ اَلْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی۔

۳۶ - منها ایں فقیر نمازِ وتر را گاہے در اولِ شب ادا می کرد، و گاہے بآخرِ شب می گذاشت۔ در شبے از شبہا نمودند که در صورتِ تاخیر ادائے نمازِ وتر، چوں مصلّی بخواب رود، و نیت دارد که در آخرِ شب وتر را ادا خواهد نمود، کَتَبَهٗ اعمالِ حسناتِ او تمام شب حسنات را بنامِ او می نویسند، تا زمانے که وتر را ادا نماید۔ پس هر چند وتر را بتاخیر ادا نماید بهتر باشد۔ مَعَ ذٰلِكَ ایں فقیر را در تعجیل و تاخیرِ وتر غیر از متابعتِ سید البشر علیه و علی آله الصلوات و التسلیمات ہیچ چیز منظور نیست، و ہیچ فضیلت را بمتابعت عدیل نمی اندازد، و حضرتِ رسالت وتر را گاہے اولِ شب ادا فرموده اند و گاہے آخرِ شب۔ سعادتِ خود را دراں می داند که در امرے از امور تشبّه بآں سرور نماید، عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ، اگرچه آں تشبّه بحسبِ صورت باشد۔ مردم در بعضے سنن نیت احیائے لیل و مثل آں را دخل می دهند۔ عجب می آید از کوته اندیشئ ایشاں۔ ہزار احیائے لیالی را به نیم جو متابعت نخریم۔ عشرۂ اخیرۂ ماهِ رمضان را اعتکاف

نشستیم، یاران را جمع کرده گفتیم که غیر از متابعت نیتِ دیگر نه کنید، که تبتل و انقطاع ما چه خواهد بود، صد گرفتاری را بحصولِ یک متابعت قبول داریم، اما هزار تبتل و انقطاع را بے توسلِ متابعت قبول نه داریم ٥

آنرا که در سرائے نگار یست فارغ است از باغ و بوستان و تماشائے لاله زار

رَزَقَنَا اللهُ سُبْحَانَهٗ کَمَالَ مُتَابَعَتِهٖ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا۔

۳۷ - منها وقتے از اوقات با جمعے از درویشاں نشسته بودیم این فقیر از محبتِ خود که نسبت بغلامانِ آں سرور داشته عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ چنیں گفت، که محبتِ آں سرور بر نہجے مستولی شده است که حق سبحانهٗ و تعالیٰ را بواسطۂ آں دوست می دارم که ربّ محمدؐ است۔ حاضران ازیں سخن در تحیّر ماندند، اما مجالِ مخالفت نداشتند، این سخن نقیضِ سخنِ رابعه است، که گفته آں سرور را در خواب گفتم که محبتِ حق سبحانهٗ و تعالیٰ بر نہجے استیلا یافته است که محبتِ شما را جا نمانده است۔" این هر دو سخن هر چند از سُکر خبر می دهد، اما سخنِ من اصالت دارد، او در عینِ سُکر گفته، و من در ابتدائے صحو، و سخنِ او در مرتبۂ صفات است، و سخنِ من بعد از رجوع از مرتبۂ ذات۔ زیرا که در مرتبۂ ذات تعالیٰ این قسم محبت را گنجائش نیست۔ جمیع نسب را ازان مرتبۂ کوتهی است۔ آنجا همه حیرت ست یا جهل، بلکه بذوق، نفیِ محبت دراں مرتبه می کند، هیچ وجهے خود را شایانِ محبتِ او نمی داند۔ محبت و معرفت در صفات

است وبس۔ محبتِ ذاتی کہ گفتہ اند مراد ازاں ذاتِ احدیت نیست، بلکہ ذات، با بعضے از اعتبارات ذات است۔ پس محبتِ رابعہ در مرتبۂ صفات است۔ وَاللّٰہُ سُبْحَانَہُ الْمُلْہِمُ لِلصَّوَابِ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْبَشَرِ وَاٰلِہٖ الْاَطْہَرِ۔

۳۸۔ منہا شرافتِ علم باندازۂ شرف و رتبۂ معلوم است۔ معلوم ہر چند شریف تر، علمِ آں عالی تر۔ پس علمِ باطن کہ صوفیہ بآں ممتازند، اشرف باشد از علمِ ظاہر، کہ نصیبِ علمائے ظواہر ست۔ بر قیاسِ شرافتِ علمِ ظاہر، بر علمِ حجامت و حیاکت۔ پس رعایتِ آدابِ پیر کہ علمِ باطن را ازو اخذ کنند باضعاف زیادہ باشد از رعایتِ آدابِ استاد کہ علمِ ظاہر ازو استفادہ نمایند، و ہمچنیں رعایتِ آدابِ استادِ علمِ ظاہر باضعاف زیادہ است از رعایتِ آدابِ استادِ حجّام و حائک، و ہمیں تفاوت در اصنافِ علومِ ظاہری جاری ست، استادِ علمِ کلام و فقہ اولیٰ و اقدم است از استادِ علمِ نحو و صرف، و استادِ نحو و صرف اولیٰ است از استادِ علومِ فلسفی، باآنکہ علومِ فلسفی داخلِ علومِ معتبرہ نیست، اکثرِ مسائلِ آں لاطائل ست و بے حاصل، و اقلِ مسائلِ آں کہ از کتبِ اسلامیہ اخذ نمودہ اند، و تصرفات دراں کردہ، از جہلِ مرکب خالی نیستند، کہ عقل را دراں موطن مجال نیست۔ طورِ نبوت ورائے طورِ عقل و نظر ست۔

باید دانست کہ حقوقِ پیر فوقِ حقوقِ سائر اربابِ حقوق ست، بلکہ نسبت ندارد حقوقِ پیر بحقوقِ دیگراں، بعد از انعاماتِ حضرتِ حق سبحانہ،

واحساناتِ رسولِ او۔ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ، بلکہ پیرِ حقیقیِ ہمہ، رسول اللہ است، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم۔ ولادتِ صوری ہرچند از والدین ست، امّا ولادتِ معنوی مخصوص بہ پیر است۔ ولادتِ صوری را حیاتِ چند روزہ است، وولادتِ معنوی را حیاتِ ابدی است۔ نجاساتِ معنویۂ مرید را پیر ست کہ بقلب وروحِ خود کناسی می نماید و تطہیر آن نجاسات اشکنبۂ او می فرماید۔ در توجہات کہ نسبت بہ بعضے مسترشدان واقع می شود، محسوس می گردد، کہ در تطہیرِ نجاساتِ باطنۂ ایشان تلوثے بصاحبِ آں توجہ نیز می رود، وتا زمانے مکدّر می دارد۔ پیر است کہ بتوسّلِ او بخدا می رسند عزّوجلّ، کہ فوقِ جمیع سعاداتِ دنیویہ واخرویہ است۔ پیر است کہ بوسیلۂ او نفسِ امّارہ کہ بالذات خبیث ست مزکّی ومطہّر می گردد، واز امّارگی باطمینان می رسد، واز کفرِ جبلّی باسلامِ حقیقی می آید۔ ع

گر بگویم شرح این بے حد شود

پس سعادتِ خود را در قبولِ پیر باید دانست۔ وشقاوتِ خود را در ردِّ او۔ نَعُوْذُ بِاللہِ سُبْحَانَہٗ مِنْ ذٰلِکَ۔ رضاے حق سبحانہٗ را در پسِ پردۂ رضاے پیر ماندہ اند۔ تا مرید در مراضیِ پیر خود را گم نسازد بمرضیاتِ حق سبحانہ نرسد آفتِ مرید در آزارِ پیر است۔ ہر زلّتے کہ بعد آن باشد، تدارکِ آں ممکن ست امّا آزارِ پیر را ہیچ چیز تدارک نمی تواں نمود، آزارِ پیر بیخ شقاوت ست مر مرید را عِیَاذًا بِاللہِ سُبْحَانَہٗ مِنْ ذٰلِکَ۔ خللے در معتقداتِ اسلامیہ وفتورے در اتیانِ احکامِ شرعیہ از نتائج وثمراتِ آنست۔ از احوال ومواجید کہ

بباطن تعلق دارد خود چه گوید، و اثرے از احوال اگر با وجود آزار پیر باقی ماند از استدراج باید شمرد، که آخر بخرابی خواهد کشید و غیر از ضرر نتیجه نخواهد داد۔ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى۔

۳۹۔ منها قلب از عالم امر است، و را بعالمِ خلق تعلق و تعشق داده بعالم خلق فرود آورده اند، و بمضغه که در جانب چپ ست، تعلقِ خاص بخشیده اند۔ در رنگِ آنکه پادشاه را بکنّاس تعشق پیدا شود، و بسببِ آن در منزلِ کنّاس نزول نماید۔ و روح که الطف از قلب است از اصحابِ یمین ست، و لطائفِ ثلثه که فوقِ لطیفهٔ روح اند بشرفِ "خَيْرُ الْأُمُوْرِ أَوْسَطُهَا" مشرف اند۔ هر چند لطیف تر بوسط مناسب تر۔ إِلَّا أَنَّ السِّرَّ وَالْخَفِيَّ عَلٰى طَرَفَيِ الْأَخْفٰى أَحَدُهُمَا عَلَى الْيَمِيْنِ وَالْآخَرُ عَلَى الشِّمَالِ۔ و نفس مجاورِ حواس ست تعلق بدماغ دارد، و ترقیِ قلب منوط است بوصولِ او در مقامِ روح، و بمقامِ ما فوقِ روح، و همچنین ترقی روح و ما فوقِ او مربوط ست بوصولِ آنها بمقاماتِ فوقانی۔ لیکن ایں وصول در ابتدا بطریقِ احوال است، و در انتها بطریقِ مقام، و ترقیِ نفس برسیدنِ اوست در مقامِ قلب بطریقِ احوال، در ابتداء و بطریقِ مقام در انتها۔ و در آخر کار ایں لطائفِ ستّه بمقامِ اخفیٰ می رسند و همه باتفاق قصدِ طیرانِ عالمِ قدس می نمایند۔ و لطیفهٔ قالب را خالی و تهی می گذارند۔ اما این طیران نیز در ابتدا بطریقِ احوال ست و در انتها بطریقِ مقام۔ و ﺣﻴﻨﺌﺬٍ يَحْصُلُ الْفَنَاءُ۔ و موتے که پیش از موت گفته اند،

عبارت ازین جدائی لطائفِ ستہ است از لطیفۂ قالب۔ و سرِّ بقاے حسّ و حرکت در قالب بعد از مفارقتِ اینہا در جاہاے دیگر بیان کردہ شدہ است، از انجا باید طلبید۔ این ورق گنجایشِ تفصیل ندارد، باشارہ و رموز سخن می رود۔ لازم نیست کہ جمیع لطائف در مقامے جمع شوند و از آنجا طیران نمایند۔ گاہ باشد کہ قلب و روح ہر دو باتفاق این کار کنند۔ و گاہے ہر سہ، و گاہے ہر چہار، و آنچہ اول مذکور شد اتم و اکمل است، و مخصوص ست بولایتِ محمدی علیہ و علیٰ آلہ الصلوات و التسلیمات، و ماعداے او قسمے از اقسامِ ولایت است، و چون آن لطائفِ ستہ بعد از مفارقت از قالب و وصول بمقامِ قدس و تلوّن بصبغِ آن، اگر بقالب باز رجوع نمایند و تعلق پیدا کنند سواے تعلقِ حبّی، و حکمِ قالب گیرند، و بعد امتزاج [illegible] فنائے [illegible] پیدا کنند و حکم میّت بگیرند، درین وقت بتجلّیِ خاص متجلّی گردند، و از سر حیات پیدا کنند، و بمقامِ بقا باللہ متحقق شوند، و متخلّق باخلاق اللہ گردند، درین وقت اگر آن را خلعت بخشیدہ بعالم باز گردانند، معاملہ از دُنُوّ بتدلّی خواہد انجامید، و مقدمۂ تکمیل پیدا خواہد شد، و اگر بعالم باز نہ گردانند و تدلّی بعد دُنُوّ حاصل نشود از اولیاے عُزلت خواہد بود، و ترتیبِ طالبان و تکمیلِ ناقصان از دستِ او نخواہد آمد۔ این ست حدیثِ بدایت و نہایت بطریقِ رمز و اشارہ۔ امّا فہمیدنِ آں بغیرِ قطعِ این منازل محال است۔ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ۔

۴۰- **منها** حضرتِ حق سبحانه و تعالیٰ از ازل تا ابد بیک کلام متکلم است، آں کلام متبعّض و متجزّی نیست، چه سکوت و خرس در حقِ او تعالیٰ محال ست، چه عجب هرگاه از ازل تا ابد در آنجا آنِ واحد باشد، اِذ لَا یَجْرِیْ عَلَیْهِ سُبْحَانَهٗ زَمَانٌ۔ در آنِ واحد غیر از کلامِ واحدِ بسیط چه بوقوع آید، و آں کلامِ واحد منشاءِ چندین اقسام کلام گشته است باعتبارِ تعدّدِ تعلقات، مثلاً اگر بمأمور تعلق گرفته است امر ناشی شده، و اگر بمنهی نهی نام یافته، و اگر باخبار خبر پیدا گشته. غَایَةُ مَا فِی الْبَابِ اخبارِ ماضی و استقبال جمعے را در اشکال می اندازد، و از تقدّم و تاخّرِ دال بتقدّم و تاخّرِ مدلول می برد و لَا اِشْکَالَ، زیرا که ماضی و استقبال از صفاتِ مخصوصهٔ دال ست که باعتبارِ انبساطِ آن آن پیدا شده است، و در مرتبهٔ مدلول، چوں آں آن بحالِ خود ست، و هیچ انبساطے پیدا نه کرده است، ماضی و استقبال را گنجایش نیست. اربابِ معقول گفته اند که ماهیتِ واحده را باعتبارِ وجودِ خارجی لوازم علیحده است، و باعتبارِ وجودِ ذهنی صفات جدا۔ هرگاه در شئے واحد تباینِ صفات و لوازم باعتبارِ تغایرِ وجود و هُوِیّت جائز باشد، در دال و مدلول که فی الحقیقت از یک دیگر جدا اند، بطریقِ اولیٰ مجوز باشد، و آنکه گفته شد که از ازل تا ابد آنِ واحد ست، از تنگیٔ عبارت است، و الّا آں نیز آنجا گنجایش ندارد۔ آن هم در رنگِ زمان اینجا تقبیل ست- باید دانست، ممکن که در مقاماتِ قربِ الٰهی جل سلطانه پا از دائرهٔ امکان بیرون می نهد، ازل و ابد را متحد می یابد۔ حضرتِ رسالتِ خاتمیت

عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ در شبِ معراج در مقامات عروج یونسؑ را در بطنِ ماہی یافت، و طوفانِ حضرتِ نوحؑ موجود بود، علیہم الصلوٰة والسلام۔ و اہلِ بہشت را در بہشت دید، و دوزخیان را در دوزخ، و بعد از پانصد سال کہ نصفِ یوم ست از زمانِ دخولِ بہشت عبد الرحمٰن بن عوفؓ کہ از اغنیاے صحابہ است علیہم الرضوان در بہشت در آمد۔ و حضرت پیغمبرؐ از دیر آمدنِ او پرسیدند، او از عقباتِ محنِ خود خبر داد، و این ہمہ در رنگِ آن مشہود گشت، ماضی و استقبال را گنجائش نبود۔

و این حقیر را نیز در بعضے از اوقات بصدقۂ حبیب اللہ علیہ الصلوٰة والسلام این حالت پیدا شدہ بود، ملائک را در عینِ سجود یافت کہ بحضرتِ آدمؑ می کردند، و ہنوز سر از سجدہ نہ برداشتہ بودند، و ملائکِ علّیین را ازین ساجدان جدا دید کہ بسجدہ مامور نگشتہ اند، و در مشہودِ خود مستہلک و مستغرق اند، و احوالے کہ در آخرت موعود اند، در ہمان آن مشہود گشتند، و چون مدتے برین واقعہ گذشتہ بود تفصیلِ احوالِ آخرت نہ کرد، کہ بر حافظۂ خود اعتماد نہ داشت۔ لیکن باید فہمید کہ این حالت مر جسدِ پیغمبرؐ و روحِ ایشان را شدہ بود و مشہودِ بصر و بصیرت، و دیگران را کہ طفیلی اند، اگر این حالت بطریقِ تبعیت دست دہد، مقصور بر روح است و مخصوص بہ بصیرت۔ ؎

در قافلہ کہ اوست دانم نرسم　　این بسکہ رسد ز دور بانگِ جرسم

عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا۔

۴۱- منها تکوین یکے از صفاتِ حقیقیۂ واجب الوجود است،
تعالیٰ وتقدس۔ اشاعرہ تکوین را از صفاتِ اضافیہ می دانند، وقدرت و
ارادت را در ایجادِ عالم کافی می انگارند، امّا حق آنست کہ تکوین صفتِ
حقیقیۂ علیحدہ است، ماورائے قدرت وارادت۔ بیانش آنکہ قدرت
بمعنی صحتِ فعل وترک ست، وارادت تخصیصِ یکے ازین دو طرف
قدرت است کہ فعل وترک باشد۔ پس رتبۂ قدرت مقدم شد بر رتبہ
ارادت، وتکوینے کہ ما اورا از صفاتِ حقیقیہ می دانیم، رتبۂ او بعد از رتبۂ
قدرت وارادت ست۔ کارِ آن صفت ایجادِ آن طرفِ مخصّص ست۔
پس قدرت مصحّحِ فعل ست، وارادت مخصّص آن، وتکوین مُوجِدِ آن،
پس از تکوین چارہ نبود۔ ومثلِ آن مثلِ استطاعت مع الفعل ست، کہ
علمائے اہلِ سنت آن را در عباد اثبات کردہ اند، وشک نیست کہ این
استطاعت بعد از ثبوتِ قدرت است، بلکہ بعد از تعلقِ ارادت، و
تحقّقِ ایجاد مربوط بایں استطاعت است، بلکہ آن استطاعت موجبِ
فعل ست، وطرفِ ترک آنجا مفقود ست، وحالِ صفتِ تکوین ہمین
است، کہ ایجاد باو بطریقِ ایجاب است، امّا این ایجاب در واجب تعالیٰ
ضرر نمی کند، کہ ثبوتِ آن بعد از تحققِ قدرت ست کہ بمعنیٔ صحّتِ فعل
وترک ست، وبعد از تخصیصِ ارادت، بخلافِ آنچہ حکمائے فلسفہ
گفتہ اند، وشرطیۂ اولیٰ[1] را واجب الصدق گمان کردہ اند، وشرطیۂ ثانیہ[2]
را ممتنع الصدق، ونفی ارادت نمودہ اند، صریح در ایجاب ست،

[1] ان شاء فعل [2] یعنی ان لم یشاء لم یفعل

تعالَی اللهُ سُبحانَهٗ عَن ذٰلِکَ عُلُوًّا کَبِیرًا۔ و ایجابے کہ بعد از تعلّقِ ارادت و تخصیصِ احد المقدورین پیدا شود، مستلزم اختیار ست، و مؤکّدِ آن، نہ منافیٔ اختیار۔ و کشفِ صاحبِ فتوحات نیز موافقِ رأے حکما واقع شدہ است، در قدرت شرطیۂ اولیٰ را واجب الصدق می داند، و ثانی را ممتنع الصدق، و این قول بایجاب است، ارادت بیکار می افتد کہ تخصیص احد المتساویین این جا منتفی است، و اگر تکوین این معنی را اثبات کنند گنجائش دارد، کہ از شائبۂ ایجاب مبرّا است۔ این فرق تدقیقی ست، کہ بہ بیان آن کم کسے سبقت کردہ است۔ علمائے ماتریدیہ ہر چند این صفت را اثبات کردہ اند، امّا باین حدت نظر پے نبردہ اند۔ اتباعِ سنتِ سَنیہ مصطفویہ، علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ، در میانِ سائر متکلمین، ایشان را باین معرفت ممتاز ساختہ است، و این حقیر از خوشہ چینانِ این اکابر ست۔ ثَبَّتَنَا اللهُ سُبحَانَهٗ عَلٰی مُعتَقَدَاتِهِمُ الحَقَّةِ بِحُرمَةِ سَیِّدِ المُرسَلِینَ عَلَیهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسلِیمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکمَلُهَا۔

۴۲ - منہا رؤیتِ خداوندِ عزّ و جلّ در آخرت مر مؤمنان را حق است۔ این مسئلہ است کہ غیر از اہلِ سنت و جماعت ہیچ کس از فِرَقِ اسلامیین و حکماے فلاسفہ بجوازِ آن قائل نیست۔ باعثِ انکارِ ایشان قیاسِ غائب است بر شاہد۔ و آن فاسد ست۔ مرئی ہر گاہ بیچون و بیچگون باشد، رؤیتے کہ باو تعلّق گیرد، نیز بے چون خواہد بود۔ ایمان باو باید آورد، و اشتغال بکیفیتِ او نباید کرد۔ این سِرّ را امروز بر خواصِ اولیا ظاہر ساختہ اند۔

هرچند رؤیت نیست، امّا بے رؤیت نیست، کَاَنَّكَ تَرَاهُ۔ فردا ہمہ مؤمنان
حق سبحانہ وتعالیٰ را خواہند دید بچشمِ سر، اما ہیچ درک نخواہند کرد، لَا تُدْرِكُهُ
الْاَبْصَارُ۔ دو چیز خواہند دریافت، علمِ یقینی بآنکہ می بینند، والتذاذ یکہ
مترتّب بر رؤیت است، غیرِ این دو چیز از لوازمِ رؤیت ہمہ مفقود ست۔
این مسئلہ از اَغمضِ مسائلِ کلام است، طورِ عقل در اثبات وتصورِ آن
عاجز است۔ متابعانِ انبیا از علما وصوفیہ آن را بنورِ فراست، کہ مقتبس
از انوارِ نبوت ست، دریافتہ اند، وہمچنین مسائلِ دیگر از علمِ کلام کہ عقل در
اثباتِ آنہا عاجز ومتحیّر است۔ علماے اہلِ سنت را نورِ فراست ست فقط،
وصوفیہ را ہم نورِ فراست وہم کشف وشہود۔ فرق درمیانِ کشف وفراست
ہمچون فرق درمیان حدسیّات وحسیّات است۔ فراست نظریات را
حدسیات می سازد، وکشف حسیّات، ومسائلے کہ اہلِ سنت بآنہا قائل اند،
ومخالفانِ ایشان کہ التزامِ طورِ عقل نمودہ اند، از آنہا منکر اند، ہمہ از آن
قبیل اند کہ بنورِ فراست معلوم گشتہ اند وبکشفِ صحیح مشہود شدہ۔ اگر
دربیانِ آن مسائل ایضاحے نمودہ آید مقصود از آن تصویر وتنبیہ است،
نہ اثباتِ آنہا بنظر ودلیل۔ چہ نظرِ عقل در اثبات وتصویرِ آنہا کور ست۔
عجب از علماے کہ درین مسائل خود را در مقامِ استدلال مے آرند ومی
خواہند کہ بدلائل اثبات کنند وبر مخالفان حجت تمام کنند، این میسر
نمی شود وباتمام نیز نمی رسد۔ مخالفان خیال می کنند کہ مسائلِ ایشان
نیز در رنگِ استدلالاتِ ایشان مزیّف وناتمام اند۔ مثلاً علماے

ضعیف

اہلِ سنت استطاعت مع الفعل اثبات کردہ اند۔ این مسئلہ از مسائلِ حقہ است کہ بنورِ فراست وکشفِ صحیح معلوم گشتہ است، اما دلائل کہ براثباتِ او آوردہ اند مزیف وناتمام است۔ اقوایِ ادلۂ ایشان براثباتِ آن مسئلہ عدمِ بقایِ اعراض است در دو زمان، چہ اگر عرض باقی باشد لازم آید قیامِ عرض بعرض وآن محال ست۔ وچون این دلیل را مخالفان مزیف وناتمام دانستہ اند، یقین کردہ اند کہ آن مسئلہ نیز ناتمام است۔ ندانستہ اند کہ مقتدایِ ایشان درین مسئلہ ودر امثالِ این مسئلہ نورِ فراست ست کہ مقتبس از انوارِ نبوت ست۔ اما این تقصیرِ ماست کہ حدسی وبدیہی را در نظرِ مخالفان نظری می سازیم وبتکلفات در اثباتِ آن می کوشیم، غَایَۃُ مَا فِی الْبَاب حدسی وبدیہی ما بر مخالفان حجت نیست۔ گو نباشد، غیر از اعلام وتبلیغ بر ما لازم نساختہ اند، ہر کہ حسنِ نشأۂ مسلمانی دارد بے اختیار قبول خواہد کرد، وہر کہ بے نصیب ست غیر از انکار نخواہد افزود۔ ودرمیانِ علمایِ اہلِ سنت طریقِ اصحابِ شیخ الاسلام شیخ ابو منصور ماتریدی چہ زیبا است، کہ اقتصار بر مقاصد فرمودہ اند واعراض از تدقیقاتِ فلسفیہ نمودہ۔ طریقِ نظر واستدلال بطریقِ فلسفی درمیانِ علمایِ اہلِ سنت جماعت از شیخ ابو الحسن اشعری ناشی شدہ است، وخواستہ کہ معتقداتِ اہلسنت را باستدلالِ فلسفی تمام سازد، واین دشوار است، ودلیر ساختن ست مر مخالفان را بر طعنِ اکابرِ دین، وگذاشتن است طریقِ سلف را۔

ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰی مُتَابَعَةِ اٰرَاءِ اَهْلِ الْحَقِّ الْمُقْتَبَسَةِ مِنْ اَنْوَارِ النُّبُوَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا۔

۴۳۔ منها بحکمِ کریمۂ "وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ" اظہارِ این نعمتِ عظمیٰ می نماید، که این فقیر را یقینے نسبت بمعتقدات کلامیہ، کہ بر وفقِ آراے اہلِ حق یعنی اہلِ سنت و جماعت واقع شدہ اند، بر نہجے حصول پیوستہ است، کہ در جنبِ آں یقین، یقینے کہ نسبت باجلائے بدیہیات حاصل است، حکمِ ظنیات بلکہ وہمیات دارد، مثلاً چون موازنہ می کنم یقینے را کہ نسبت بہریکے از مسائلِ کلام حاصل ست با یقینے کہ نسبت بوجودِ آفتاب دارم حیف می آید کہ یقینِ ثانی را نسبت بہ یقینِ اول اطلاقِ یقین نمودہ آید۔ اربابِ عقول این معنی را قبول کنند یا نہ، بلکہ البتہ قبول نہ کنند، کہ این مبحث ورائے طورِ نظرِ عقل ست، عقلِ ظاہر بین را جز انکار ازین مقام نصیبے نیست۔ حقیقتِ این معاملہ آنست کہ یقین کارِ قلب ست، و یقینے کہ قلب را مثلاً بوجودِ آفتاب حاصل میگردد بتوسطِ حواس ست، کہ حکمِ جواسیس دارند، و یقینے کہ بیکے از مسائلِ کلامیہ قلب را حاصل شدہ است، بے توسطِ احدے است کہ بطریقِ الہام از حضرت وہاب جلّ و علا بے واسطہ تلقی نمودہ است و اخذ فرمودہ۔ پس یقینِ اول بمثابۂ علم الیقین آمد و یقینِ ثانی بمثابۂ عین الیقین ——

شَتَّانَ مَا بَیْنَهُمَا۔ ع

شنیدہ کے بود مانند دیدہ

۴۴- منها چون طالب را بمحض فضل خداوندی جل سلطانه ساحت سینهٔ او از جمیع مرادات خالی شود، و خواستے غیر از حق سبحانه او را نماند، درین وقت آنچه مقصود از آفرینش اوست میسر شده باشد، و حقیقت بندگی بجا آورده- بعد ازین اگر خواهند که او را برائے تربیتِ ناقصان باز گردانند، از نزدِ خود ارادتے او را خواهند عطا فرمود، و اختیار خواهند داد، که در تصرفاتِ قولی و فعلی مختار و مجاز باشد در رنگِ عبدِ ماذون، درین مقام که مقامِ تخلّق باخلاق الله است صاحبِ اراده هرچه خواهد برائے دیگران خواهد خواست، و مصالح دیگران منظور خواهد داشت، نه مصالحِ نفسِ خود، کَمَا هُوَ حَالُ إِرَادَةِ الْوَاجِبِ تَعَالَىٰ بَلْ لِلّٰهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ- و لازم نیست بلکه جائز نیست که این صاحبِ اراده هرچه خواهد بوقوع آید که شرک ست و بندگی آنرا برنتابد- حضرتِ حق سبحانه و تعالیٰ حبیبِ خود را عَلَيْهِ وَعَلَىٰ آلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ می فرماید "إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ" هرگاه ارادتِ سید البشر در توقف افتد دیگران را چه مجال- و ایضاً لازم نیست که جمیع مراداتِ این صاحب ارادت مرضی حق باشند الآیۃ تعالیٰ و تقدس- و الا بر بعضے افعال و اقوال آن سرور عَلَيْهِ وَعَلَىٰ آلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيمَاتُ اعتراض از حق سبحانه نازل نمی شد، کَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ "مَا كَانَ لِنَبِيٍّ" الآیہ- و عفو ازان گنجائش نداشت، کما قال تعالیٰ "عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ" چه عفو در تقصیرات متصور ست باآنکه جمیع مراداتِ حق

جلّ و علا مرضیاتِ حق سبحانہ نیستند، کَالْکُفْرِ وَالْمَعَاصِیْ۔

۴۵۔ منہا امامِ من درین کار کلام اللہ است، و پیرِ من درین امر قرآن مجید، اگر ہدایتِ قرآن نمی بود راہے بجانبِ عبادتِ معبود بحق نمی گشود د فی

درین راہ ہر لطیف و الطف ندائے "انا اللہ" می زنند، و روندۂ راہ را گرفتارِ پرستشِ خود می سازد، اگر چون ست خود را بصورتِ بیچونی وا می نماید، و اگر تشبیہ است خود را بہیئتِ تنزیہ جلوہ گر می گرداند۔ درین جا امکان بوجوب ممتزج است، و حدوث بقِدَم مختلط۔ اگر باطل است بصورتِ حق ہویدا است، و اگر ضلالت است بشکلِ ہدایت پیدا۔ بیچارہ سالک حکمِ مسافرِ اعمیٰ دارد کہ بہر یکے "ھٰذَا رَبِّیْ" گویان رُومی آرد۔ حضرتِ حق سُبْحَانَہٗ وَتَعَالیٰ خود را بہ "خَالِقُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ" می ستاید، "وَرَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ" می فرماید، وقتِ عروج چون این صفات را بر آلہۂ متخیلہ عرض نمودہ شد بے اختیار ابا نمودند، و رو بزوال آوردند۔ لاجرم "لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ" گویان رُو از ہمہ تافت، و قبلۂ توجہ جز ذات واجب الوجود نساخت۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ ھَدٰنَا لِھٰذَا وَمَا کُنَّا لِنَھْتَدِیَ لَوْلَآ اَنْ ھَدٰنَا اللّٰہُ لَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ۔

۴۶۔ منہا ما چہار کس بودیم در ملازمتِ خواجۂ خود، کہ پیشِ مردم درمیانِ سائر یاران امتیاز داشتیم۔ ہر کدام مارا نسبت بحضرتِ خواجہ اعتقاد علیحدہ بود و معاملہ جدا۔ این فقیر بہ یقین می دانست کہ مثلِ این صحبت و اجتماع و مانندِ این تربیت و ارشاد بعد از زمانِ

آں سرور علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات ہرگز بوجود نیامدہ است۔ وشکر ایں نعمت بجامی آورد کہ اگرچہ بشرفِ صحبتِ خیر البشر علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام مشرف نشد بارے از سعادتِ ایں صحبت محروم نماند، وحضرتِ خواجۂ ما از احوالِ آں سہ دیگر چنیں می فرمودند کہ فلانے مرا صاحبِ تکمیل می داند، اما صاحبِ ارشاد نمی پندارد۔ ونزدِ او مرتبۂ ارشاد زیادہ از تکمیل بودہ، وفلانے بما کارے ندارد۔ وآں دیگر را می فرمودند کہ نسبت بما انکار دارد، وہر کدام ما را باندازۂ اعتقاد بہرہ رسید۔

باید دانست کہ اعتقادِ مرید بافضلیتِ پیر واکملیتِ او از ثمراتِ محبت است، واز نتائجِ مناسبت، کہ سببِ افادہ واستفادہ است۔ اما باید کہ پیر را برجماعتے کہ فضلِ آنہا در شرع مقرر است فضل ندہد۔ کہ موجبِ افراط ست در محبت، وآں مذموم است۔ شیعہ را خرابی از افراطِ محبتِ اہلِ بیت آمدہ، ونصاریٰ از افراطِ محبت حضرتِ عیسیٰ را علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام ابن اللہ خواندہ اند، ودر خسارتِ ابدی ماندہ، لیکن اگر پیر را سوائے اینہا فضل بدہد مجوز ست، بلکہ در طریقت واجب، وایں فضل دادن نہ باختیارِ مرید ست بلکہ اگر مرید مستعد است بے اختیار در روئے ایں اعتقاد پیدا می گردد، وبوسیلۂ آں کمالاتِ پیر را اکتساب می فرماید۔ اگر ایں فضل دادن باختیارِ مرید باشد وبتکلف پیدا کند مجوز نباشد ونتیجہ نہ بخشد۔

۴۷- منها درجهٔ علیا در نفی و اثبات بکلمهٔ طیبه لا اله الا الله آن ست که هرچه در دید و دانش و کشف و شهود در آید، هرچند تنزیه صرف و بے کیف محض نماید، این همه در تحت لا داخل شود و در جانب اثبات غیر از تکلّم بکلمهٔ مستثنیٰ که بمواطات قلب صادر گردد نصیبے نباشد۔ ؎

عنقا شکار کس نشود دام باز چیں — کاینجا همیشه باد بدست ست دام را

وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ۔

۴۸- منها حقیقتِ قرآنی و حقیقتِ کعبهٔ ربانی فوقِ حقیقتِ محمدی ست عَلٰی مَظْهَرِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ، لهذا حقیقتِ قرآنی امامِ حقیقتِ محمدی آمد، و حقیقتِ کعبهٔ ربانی مسجودِ حقیقتِ محمدی گشت، مع ذلک حقیقتِ کعبهٔ ربانی فوقِ حقیقتِ قرآنی است. آنجا همه بے صفتی و بے رنگی ست، و شیون و اعتبارات را دران موطن گنجائش نیست، تنزیه و تقدیس را درآں حضرت مجال نه۔ ع

آنجا همه آنست که برتر ز بیان ست

ایں معرفتے است که هیچ یکے از اهل الله بآں لب نه کشاده است، و برمز و اشارت هم ازاں مقوله سخن نرانده- این درویش را بایں معرفت عظمیٰ مشرف ساخته اند و درمیانِ ابناے جنس ممتاز گردانیده، کُلُّ ذٰلِکَ بِصَدَقَةِ حَبِیْبِ اللهِ وَبَرَکَةِ رَسُوْلِ اللهِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ

الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا۔

باید دانست که صورتِ کعبه همچناں که مسجودِ صُوَرِ اشیاست، حقیقتِ کعبه نیز مسجودِ حقائقِ آں اشیاست، وَاَقُوْلُ قَوْلاً عَجِیْبًا لَمْ یَسْمَعْهُ اَحَدٌ وَمَا اَخْبَرَ بِهٖ مُخْبِرٌ بِاِعْلَامِ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَاِلْهَامِهٖ تَعَالٰی اِیَّایَ بِفَضْلِهٖ وَکَرَمِهٖ، آنکه بعد از هزار و چند سال از زمانِ رحلتِ آں سرور عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ زمانے می آید، که حقیقتِ محمدی از مقامِ خود عروج فرماید و بمقامِ حقیقتِ کعبه متحد گردد۔ ایں زماں حقیقتِ محمدی حقیقتِ احمدی نام یابد و مظهرِ ذاتِ احد جل سلطانه گردد، و هر دو اسمِ مبارک بمسمّٰی متحقق شود، و مقامِ سابق از حقیقتِ محمدی خالی ماند تا زمانے که حضرتِ عیسٰی علٰی نبینا وعلیه الصلوة والسلام نزول فرماید، و عمل بشریعتِ محمدی نماید عَلَیْهِمَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ، دراں وقت حقیقتِ عیسوی از مقامِ خود عروج فرموده بمقامِ حقیقتِ محمدی که خالی مانده بود استقرار کند۔

۴۹- منها اگر کلمۂ طیبه لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ نمی بود، راہے بجنابِ قدسِ خداوندی جل سلطانه که می نمود، و نقاب از چهرۂ توحید که می گشود، و درِ فتحِ ابوابِ جنّات که می فرمود، ـ کوه کوهٔ[۱] صفاتِ بشریه باستعمالِ کلندِ[۲] ایں لَا کنده می شود، و عالم عالم تعلقات ببرکتِ تکرارِ ایں نفی منتفی می گردد، و نفیِ آں آلهۂ باطله را منتفی می سازد، و اثباتِ آں معبودِ برحق را جل شانه مثبت می سازد۔ سالک مدارجِ امکانی را بمددِ او

۱؎ کوه کوه و عالم عالم کنایه از کثرت است۔ ۲؎ کلند، آلتِ است آهنی که بداں زمین را برائے زراعت بکاوند۔

اقطع می نماید، و عارف بمعارجِ وجوبی ببرکتِ او ارتقا می فرماید۔ اوست که از تجلیاتِ افعال بتجلیاتِ صفات می برد، واز تجلیاتِ صفات بتجلیاتِ ذات می رساند ؎

تا بجاروبِ لا نروبی راه　　　نرسی در سرای اِلَّا الله

وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا۔

۵۰۔ منها خدمتِ مخدوم شیخ شرف الدین منیری در مکتوباتِ خود نوشته اند که معوّذتین را در نمازِ فرض نباید خواند که ابنِ مسعود رضی الله تعالیٰ عنه در قرآنیتِ این دو سورهٔ مخالف جمهور است۔ پس در فرضِ قطعی قراءت آن دو سوره محسوب نباید کرد۔ واین فقیر هم نمی خواند، تا آنکه روزے بریں فقیر ظاهر ساختند، که گویا معوذتین حاضر اند، واز مخدوم در بابِ منعِ قراءت آنها در فرض شکایت دارند که ما را از قرآن اخراج می نماید۔ ازاں زمان ازاں منع ممتنع گشتم، وشروع در قراءتِ آنها در فرض نمودم، هر مرتبه که آں دو سورهٔ کریمه را در فرض می خوانم احوالِ عجیبه مشاهده می نمایم، والحق که چوں بعلمِ شریعت رجوع نموده آید منعِ قراءتِ آں دو سوره را در فرض وجهے پیدا نمی شود، بلکه شبهه انداختن است در قطعیتِ ایں حکمِ مجمع علیه که مَا بَیْنَ الدَّفَّتَیْنِ قُرْاٰنٌ با آنکه ضمِ سورهٔ از واجبات است که ظنّی ست، پس منعِ قراءتِ دو سوره را اگرچه ظنّی باشد، وَلَوْ عَلٰی فَرْضِ الْمُحَالِ، هیچ وجه نباشد که

قرارتِ آنہا بطریق ضم بافاتحہ است، فَالْعَجَبُ مِنَ الشَّیْخِ لِلْمُقْتَدٰی مِثْلُ هٰذَا الْكَلَامِ كُلَّ الْعَجَبِ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْبَشَرِ وَاٰلِهِ الْاَطْهَرِ۔

۵۱۔ منہا حظ وافر از طریق صوفیہ بلکہ از ملّتِ اسلام کسے راست کہ فطرتِ تقلید و جبلّتِ متابعت در وے بیشتر است۔ مدارِ کار اینجا بر تقلید ست، و مناطِ امر دریں موطن بر متابعت تقلیدِ انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات بدرجاتِ علیا می رساند، و متابعتِ اصفیا بمعارجِ عظمیٰ می برد۔ ابوبکرؓ چوں ایں فطرت را بیشتر داشت بے توقف بسعادتِ تصدیقِ نبوّت مسارعت فرمود و رئیسِ صدیقاں آمد، و ابوجہل لعین چوں استعدادِ تقلید و تبعیت کمتر داشت، باں سعادت مستسعد نگشت و پیشوائے ملعوناں شد۔

مرید ہر کمال راکہ می یابد از تقلیدِ پیرِ خود می یابد، خطائے پیر بہتر از صوابِ مرید است۔ ازیں جاست کہ ابوبکرؓ طلب سہوِ پیغمبر ﷺ علیہ الصلوٰۃ والسلام می نماید کہ "یَا لَیْتَنِیْ كُنْتُ سَهْوَ مُحَمَّدٍ" و حضرتِ پیغمبر ﷺ در شانِ بلالؓ فرمودہ اند کہ "سِیْنُ بِلَالٍ عِنْدَ اللّٰهِ شِیْنٌ"۔ کہ بلالؓ عجمی بود در اذان اَسْهَدُ می گفت بسین مہملہ و نزد خدائے عز و جلّ علا "اَسْهَدُ" او "اَشْهَدُ" است، پس خطائے بلالؓ بہتر از صوابِ دیگران باشد۔

ع   براشہدِ تو خندہ زندا سہدِ بلالؓ

از عزیزے شنیدہ ام کہ می گفت بعضے از ادعیہ کہ از مشائخ

منقول است، و اتفاقاً آں مشایخ در بعضے آں ادعیه خطا کرده اند و محرّف خوانده، اگر متابعانِ ایشاں آں ادعیه را بهماں صرافت که مشایخ خوانده اند بخوانند تاثیر می بخشد، و اگر درست کرده بخوانند از تاثیر خالی می مانند ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰی تَقْلِیْدِ اَنْبِیَآئِهٖ وَمُتَابَعَةِ اَوْلِیَآئِهٖ بِحُرْمَةِ حَبِیْبِهٖ عَلَیْهِ وَعَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَآءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی مُتَابِعِیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ۔

۵۲- منها محمد رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه و آله وسلم سید المرسلین است علیه وعلیهم الصلوات والتسلیمات فکیف سائر البشر و حضرت عیسیٰؑ و موسیٰؑ را علیهم الصلوات والتسلیمات والتحیات اگرچه از مقامِ تجلی ذات نصیبے است عَلٰی قَدْرِ الْمَرْتَبَةِ وَالْاِسْتِعْدَادِ۔ قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی خِطَابًا لِمُوْسٰیؑ "وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِیْ" اَیْ لِذَاتِیْ و حضرتِ عیسیٰ علیه السلام روح الله است و کلمهٔ اوست سبحانه و کثیر المناسبت است بآں سرور علیه الصلوٰة والسلام، اما حضرتِ ابراهیم عَلٰی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام باوجودِ آں که در مقامِ تجلّیٔ صفات است۔ اما حدید البصر است۔ شانِ خاصّے که پیغمبرِ ما را در مقامِ تجلّیٔ ذات میسر شده است، حضرت ابراهیمؑ را در مقامِ تجلّیٔ صفات حاصل گشته، مَعَ التَّفَاوُتِ الْاِسْتِعْدَادِیِّ بَیْنَهُمَا۔ پس بایں اعتبار او از حضرتِ عیسیٰؑ و موسیٰؑ افضل باشد، و حضرتِ عیسیٰؑ از حضرتِ موسیٰؑ افضل است، و رتبهٔ او فوقِ حضرتِ موسیٰؑ است، و حدید البصر ست و نافذ النظر۔ بعد از ایشاں حضرتِ

نوح است، علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام ومقامِ حضرتِ نوح در مقامِ صفات ہر چند بالاتر از مقامِ حضرتِ ابراہیم است، اما حضرتِ ابراہیم را دراں مقام شانِ خاص ست وحدتِ بصرست کہ دیگرے را نیست، لیکن اولادِ کرامِ ایشاں را ازاں مقام نیز نصیب ست بہ تبعیت و فرعیت، وحضرتِ آدم بعد از حضرتِ نوح است، عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلٰی جَمِیْعِهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ هٰذَا مِمَّا عَلَّمَنِیْ رَبِّیْ وَاَلْهَمَنِیْ بِفَضْلِهٖ وَکَرَمِهٖ وَالْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ۔

۵۳۔ منہا سالکے کہ سیرِ او در تفصیلِ اسماء وصفات افتاد راہِ وصولِ او بحضرتِ ذات جل سلطانہ مسدود گشت، چہ اسما وصفات را نہایت نیست، تا بعد از قطع آنہا بمقصدِ اقصیٰ تواند رسید۔ مشائخ ازیں مقام خبر دادہ اند کہ مراتبِ وصول را نہایت نیست، زیرا کہ کمالاتِ محبوب نہایت ندارد، ومراد از وصول ایں جا وصلِ اسمائی وصفاتی ست سعادتمند کسے است کہ سیرِ او در اسما وصفات بطریقِ اجمال واقع شدہ وبسرعت واصلِ حضرتِ ذات تعالیٰ وتقدس گشتہ۔ واصلانِ ذات را بعد از وصول بنہایت النہایت رجوع بدعوت لازم است، وعدمِ رجوع آں موطن متصور نہ، بخلاف متوسطاں کہ بعد از وصولِ شان بنہایت استعدادِ خود رجوع لازم نیست، تواند بود کہ رجوع نمایند وتواند بود کہ اقامت ورزند۔ پس مراتبِ وصولِ منتہیاں را اتمام متصورست بلکہ لازم، ومراتبِ وصولِ متوسطاں را کہ بتفصیلِ اسمائی وصفاتی رفتہ اند نہایت نہ،

این علم از جملۂ علوم مخصوصۂ این فقیر ست. وَالْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ۔

۵۴۔ منہا مقامِ رضا فوقِ جمیع مقاماتِ ولایت است، وحصولِ این مقامِ عالی بعد از تمامیٔ سلوک وجذبہ است، اگر پرسند کہ رضا از ذاتِ حق سبحانہٗ و از صفاتِ او تعالیٰ و از افعالِ او سبحانہٗ واجب ست ودر نفسِ ایمان ماخوذ، پس عامۂ مومناں را ازاں چارہ نبود۔ پس حصولِ آنرا بعد از تمامی سلوک وجذبہ معنی چہ باشد؟

در جواب گوئیم کہ رضا را صورتے ست وحقیقتے دررنگِ سائر ارکانِ ایمان، در اوائل تحقّقِ صورت ست ودر نہایت تحقّقِ حقیقت، وچوں منافیٔ رضا ظاہر نشود ظاہرِ شریعت حکم بحصولِ رضا می فرماید۔ دررنگِ تصدیقِ قلبی کہ چوں منافیٔ تصدیق یافتہ نشود حکم بحصولِ تصدیق می کنند، وَمَا نَحْنُ بِصَدَدِہٖ حُصُوْلُ حَقِیْقَۃِ الرِّضَا لَا صُوْرَتُہٗ وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ۔

۵۵۔ منہا سعی باید کرد کہ عمل بہ سنت میسّر شود واجتناب از بدعت، علی الخصوص بدعتے کہ رافعِ سنت باشد، قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ اَحْدَثَ فِیْ دِیْنِنَا ھٰذَا فَھُوَ رَدٌّ۔ عجب می آید از حالِ جماعتے کہ در دین باوجودِ اکمال واتمام آں چیزہا احداث می کنند وبآں محدثات تکمیلِ دین می جویند، وباک ندارند ازانکہ مبادا ازیں مخترع رفعِ سنت شود۔ مثلاً ارسالِ فش بین الکتفین سنت است، جمعے ارسالِ فش را درجانبِ یسار اختیار کردہ اند، وباین عمل تشبّہ بموتیٰ منظور داشتہ،

وخلق کثیر بایشان دریں فعل اقتدا نموده، ندانسته اند که این عمل رفع سنت می نماید و از سنت به بدعت می برد و بحرمت می رساند، تشبه بمحمد رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم بهتر ست یا تشبه بموتی، او ست صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم که مشرف شده بموتے که پیش از موت است، اگر تشبه بمیت جویند هم باو سزاوار ست۔

عجب کار است که درکفنِ میّت عمامه هم بدعت ست، چه جاے فنّ او، وبعضے از متاخران که عمامه درکفنِ میت که از علما باشد مستحسن داشته اند نزدِ فقیر زیادتی[1] کردن نسخ ست، ونسخِ عین رفع، ثَبَّتَنَا اللهُ سُبحَانَهٗ عَلیٰ مُتَابَعَةِ السُّنَّةِ السَّنِیَّةِ المُصطَفَوِیَّةِ عَلیٰ مَصدَرِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَیَرحَمُ اللهُ عَبدًا قَالَ اٰمِینًا۔

۵۶۔ **منها** روزے احوال جنّیاں را بریں درویش منکشف ساختند، دید که جنیاں درکوچها در رنگِ مردم می گردند، و بر سرِ هر جن فرشته است موکّل، وآں جن از ترسِ موکلِ خود سر نمی تواند برداشت، و بمین و یسارِ خود نظر نمی تواند انداخت، در رنگِ مقیداں ومحبوساں می گشتند و اصلا مجالِ مخالفت نداشتند، اِلَّآ اَنْ یَّشَآءَ رَبِّیْ شَیْئًا۔ و دراں وقت چناں معلوم می شد که گویا بردستِ موکل گرزیست آهنی، که اگر از جن اندک مخالفت احساس نماید، بیک ضرب کارِ اورا کفایت کند۔ ؎

خدائے که بالا و پست آفرید
زبردستِ هر دست دست آفرید

[1] یعنی زیادت برقدرِ مسنون نسخ آں قدرست ونسخ آں رفع سنت است۔

۵۷ - منها ولی ہر کمالے کہ می یابد و بہر درجہ کہ می رسد بطفیلِ متابعتِ نبیّ خودست، علیہ الصلوٰۃ والسلام۔ اگر متابعتِ نبی نمی بود نفسِ ایمان رونمی نمود، وراہ بدرجاتِ علیا از کجا می گشود۔ پس اگر ولی را فضلے از فضائلِ جزئیہ حاصل شود کہ نبی را حاصل نبودہ، ودرجۂ خاص از درجاتِ عُلیا میسر شود، کہ نبی نہ داشتہ باشد، نبی را نیز ازاں فضلِ جزئی و ازاں درجۂ خاص نصیبِ کامل است، چہ حصولِ آں کمال بواسطہ متابعتِ آں نبی است، ونتیجہ است از نتائجِ اتباعِ سنتِ او۔ پس ناچار نبی را ازاں کمال بہرۂ تمام باشد، کَمَا قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ سَنَّ سُنَّۃً حَسَنَۃً فَلَہٗ اَجْرُھَا وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِھَا۔ لیکن ولی درحصولِ ایں کمال سابق ست، ودر وصول بایں درجۂ مقدم، وایں قسم فضلِ ولی را برنبی جائز داشتہ اند کہ جزئی است کہ مجالِ معارضہ بکلی ندارد، وآنچہ صاحبِ فصوص می گوید کہ خاتم الانبیاء علوم ومعارف را از خاتم الولایت اخذ می کند، راجع بایں معرفت است کہ ایں فقیر را باں ممتاز ساختہ اند وسراسر موافقِ شریعت است، وشراحِ فصوص در تصحیحِ آں تکلف نمودہ اند وگفتہ اند کہ خاتم الولایت خزینہ دارِ خاتم النبوت است، اگر پادشاہ از خزینۂ خود چیزے بگیرد ہیچ نقص لازم نیاید، وَحَقِیْقَۃُ الْاَمْرِ مَا حَقَّقْتُہٗ وَمَنْشَأُ التَّکَلُّفِ عَدَمُ الْوُصُوْلِ بِحَقِیْقَۃِ الْمُعَامَلَۃِ وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ کُلِّھَا وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْبَشَرِ وَاٰلِہِ الْاَطْھَرِ۔

۵۸ - منها ولایتِ ولی جزوے ست از اجزاے ولایتِ نبیِ او علیہ الصلوٰۃ والسلام، ولی را ہر چند درجاتِ علیا میسّر شود آں درجات جزوے از اجزاے درجاتِ آں نبی خواہد بود، جزو ہر چند عظمت پیدا کند کمتر از کل خواہد بود، کہ "اَلْکُلُّ اَعْظَمُ مِنَ الْجُزْءِ" قضیۂ بدیہیہ است۔ احمقے باشد کہ کلانیِ جزو را تخیل نمودہ از کل افزون داند، کہ کل عبارت از آں جزو و از اجزاے دیگر است۔

۵۹ - منها صفاتِ واجبی تعالت وتقدست سہ قسم اند، قسمِ اول صفاتِ اضافیہ اند کَالْخَالِقِيَّةِ وَالرَّازِقِيَّةِ۔ وقسمِ ثانی صفاتِ حقیقیہ اند، اما رنگے از اضافت دارند، کَالْعِلْمِ وَالْقُدْرَةِ وَالْاِرَادَةِ وَالسَّمْعِ وَالْبَصَرِ وَالْکَلَامِ، وقسمِ ثالث حقیقتِ صرف است، کَالْحَیٰوةِ فَاِنَّهٗ لَا امْتِزَاجَ فِیْهِ مِنَ الْاِضَافَةِ وَنَعْنِیْ بِالْاِضَافَةِ التَّعَلُّقَ بِالْعَالَمِ۔ وقسمِ ثالث اعلاے اقسامِ ثلثہ است، وجامع ترین جمیع اقسام و از امہاتِ صفات، صفتِ علم باوجودِ جامعیت تابع صفتِ حیات است، ودائرۂ صفات وشیونات بحیاتِ منتہی می گردد، ودروازۂ وصول بمطلوبِ ہم اوست وچوں صفتِ حیات فوقِ صفتِ علم ست، لاجرم وصول بآں موطن بعد از طیِّ مراتبِ علم خواہد بود، علم ظاہر باشد یا باطن، علمِ شریعت باشد یا طریقت، وکسے کہ داخلِ آں دروازہ شدہ است اقلِ قلیل است، از پس کوچہا نظرہا بدروں انداختہ اند، وآں جماعہ ہم اقلاں اند۔ اگر رمزے از اسرارِ ایں مقام گویم قُطِعَ الْبُلْعُوْمُ ؎

حَيّاً وَمِنْ بَعْدِ هٰذَا مَا يَدِقُّ صِفَاتُهُ ﴿ وَمَا كَتْمُهُ اَحْظٰى لَدَيْهِ وَاَجْمَلُ
وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى
اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ۔

۶۰۔ منہا حضرتِ حق سبحانہ وتعالیٰ از مثل منزّہ است۔
لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ۔ اما مثال جائز داشتہ اند، ومَثَل تجویز نمودہ۔ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ
الْاَعْلٰى۔ اربابِ سلوک واصحابِ کشوف را تسلّی بمثال می دہند وآرام
بخیال می بخشند بے چون را بمثالِ چون وامی نمایند، وجوب را بصورتِ
امکان جلوہ گرمی سازند۔ بیچارہ سالک مثال را عین ذی مثال می انگارد
وصورت را عین ذی صورت۔ ازیں جاست کہ صورتِ احاطہ حق سبحانہ وتعالیٰ
را در اشیا می بیند، ومثالِ آں احاطہ را در عالمِ مشاہدہ می نماید، وخیال
می کند کہ مشہود حقیقتِ احاطہ حق است سبحانہٗ نہ چنیں است، بلکہ احاطۂ
او تعالیٰ بے چون وبے چگون ست ومنزّہ است، ازاں کہ در شہود درآید
ومکشوفِ احدے گردد۔ وایمان آریم کہ او سبحانہ محیط است بہر شے۔ امّا
احاطۂ او را ندانیم کہ چیست۔ وآنچہ دانیم شِبْہ ومثالِ آن احاطہ است،
وہم بریں قیاس است قربِ او تعالیٰ ومعیتِ او سبحانہ کہ مشہود ومکشوف
از آنہا شبہ ومثال است نہ حقیقت، بلکہ حقیقتِ آنہا مجہول الکیفیت
است۔ ایمان آریم کہ او تعالیٰ قریب است وبا ماست، اما ندانیم کہ حقیقتِ
قرب ومعیتِ او تعالیٰ چیست۔ وتواند بود کہ آنچہ در حدیثِ نبوی آمدہ،
عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ، "يَتَجَلّٰى رَبُّنَا ضَاحِكًا"

بسم الله الرحمن الرحيم

رسالہ در کوائف شیعہ

الحمد لله حمداً كثيراً طيباً مباركاً فيه مباركاً عليه كما يحب ربنا ويرضى والصلوٰة والسلام على سيدنا محمد اكرم البشر المبعوث الى الاسود والاحمر كما يناسب لعلو شانه ويحرى وعلى الخلفاء الراشدين المهديين وذريته واهل بيته الطيبين الطاهرين وسائر الصحابة المرضيين كما يليق بمراتبهم العظمىٰ ودرجاتهم العليا۔

امّا بعد می گوید بندہ کہ محتاج رست برحمت خداوند واحد صمد خادم علماء اہل سنت وجماعت احمد بن عبد الاحد العمری الفاروقی نسباً کہ چوں درین ایام رسالہ کہ شیعہ در وقت محاصرۂ مشہد بعلماء ماوراء النہر نوشتہ بودند در جواب رسالہ آنہا در باب تکفیر شیعہ واباحہ قتل واموال آنہا مر مسلمانان را بود باین حقیر قلیل البضاعہ رسید کہ حاصلش بعد طی مقدمات ابلہ فریب تکفیر خلفاء ثلثہ است وذم وتشنیع حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا وبعضی از طلبہ شیعہ کہ مترددِ این حدود بودند باین مقدمات افتخار ومباہات می نمودند ودر مجالس امراء وسلاطین آن مغالطات را شہرت وایں حقیر ہر چند در مجالس ومعارک مشافہۃً بمقدمات معقولہ ومنقولہ رد آنہا میکرد وبہ غلطہائے صریحۂ ایشاں

رباعی

این نسخه که مبدأ و معاد ست بنام — زانفاس نفیس حضرتِ فخر کرام
چون کرد ہدایت اقتباس از سرِ صدق — در سال ہزار و نوزده گشت تمام (۱۰۱۹)

صدیق ہدآیت که شدش چرخ بکام — ما نا که ز صدق شد ہدایت فرجام
زین خود چه عجب ولیک تحقیق این ست — کز جوشِ شرابِ احمدی یافته جام

تمت

تاییدِ اہلِ سنّت

حضرت امامِ ربّانی مجدّد و منوّر الفِ ثانی سرہندی قدس سرہٗ

المتوفی سنة ١٠٣٤ هـ. [١٦٢٤ م.]

باہتمام

پروفیسر، ڈاکٹر غلام مصطفٰے خاں

باعتبارِ صورتِ مثالی باشد۔ چہ حصولِ کمالِ رضا در مثال بصورتِ ضحک نمودہ باشد، و اطلاقِ یَدْ وَ وَجْہ وَ قَدَم وَ اِصْبَعْ نیز تواند بود کہ باعتبارِ صورتِ مثالی باشد۔ هٰکَذَا عَلَّمَنِیْ رَبِّیْ وَاللّٰهُ یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ یَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْم۔ وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَکَ۔

۶۱- **منها** اگر در عبارتِ آں عالی حضرت کہ در بیانِ احوال و مواجید و علوم و معارف ست تناقضے و تدافعے مفہوم گردد و حمل بر اختلافِ اوقات و تنوعِ اوضاع باید نمود، چہ در ہر وقتے احوال و مواجید علیحدہ است، و در ہر وضعے علوم و معارف جدا ست، پس فی الحقیقت تناقض و تدافع نباشد۔ مَثَلِ ایں مَثَلِ احکامِ شرعیہ است، کہ بعد از نسخ و تبدیل احکام متناقضہ می نمایند، و چوں اختلافِ اوقات و اوضاع را ملاحظہ نمودہ آید آں تناقض و تدافع مرتفع می گردد۔ وَلِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ حِکَمٌ وَمَصَالِحُ فِیْ ذٰلِکَ فَلَا تَکُنْ مِّنَ الْمُمْتَرِیْنَ وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَکَ۔

قَالَ الْعَبْدُ الضَّعِیْفُ الْجَامِعُ لِهٰذِهِ النُّکَاتِ الْبَدِیْعَةِ الرَّائِعَةِ مُحَمَّدِ نِ الصِّدِّیْقِ الْبَدَخْشِیِّ الْکِشْمِیِّ الْمُلَقَّبُ بِالْهِدَایَةِ۔ قَدْ وَقَعَ الْفَرَاغُ عَنْ تَسْوِیْدِ هٰذِهِ الْمَعَارِفِ الْعَالِیَةِ الشَّرِیْفَةِ الْمُسَمّٰی بِالْمَبْدَأِ وَالْمَعَادِ فِیْ اٰوَاخِرِ شَهْرِ رَمَضَانَ الْمُبَارَکِ حِیْنَ الْاِعْتِکَافِ سَنَةَ اَلْفٍ وَتِسْعَةَ عَشَرَ۔

را اطلاع میداد اما از روی حمیت اسلام و بموجب حدیث نبوی علی مصدره الصلوٰة والسلام که فرموده:

اذا ظهرت الفتن او البدع وسبت اصحابی فلیظهر العالم علمه ومن لم یفعل ذٰلک فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین لا یقبل الله له صرفاً ولا عدلاً۔

باین قدر رد و الزام کفایت نمی کرد و شورش سینهٔ بی کینه تشفی نیافت و بخاطر فاتر قرار یافت که اظهار مقاصد ایشان تا در زبانیکه در قید کتابت نه در آید و در حیز تحریر فائده تام و نفع عام نه بخشد. فشرعت مستعیناً بالله الصمد الودود و هو یصین عما لیشین لما هو المولیٰ والمعین وبه التوفیق ومن عنده التحقیق. اعلموا احسن الله ارشادکم که شیعه امام حق بعد حضرت پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم حضرت علی را میدانند که امامت از و واز اولاد او بیرون نمیرود و اِن خرجت فاما بظلم تکون من غیرهم او بتقیة منه او من اولاده وایشان باکثر طرق و تعدد اصناف بیست و دو فرقه اند و بعضی از ایشان تکفیر بعض دیگر میکنند و اظهار قبائح و شنائع آنها می نمایند وکفی الله المؤمنین القتال بقتالهم. و ما پیش از شروع در مقصود چند گروه ایشانرا بیان کنیم و بر حقیقت مقاصد ایشان اطلاع دهیم تا حقیقت مذهب ایشان بر وجه اتم معلوم شود و حق از باطل ممتاز گردد. پس گوییم که رئیس اقدم ایشان عبدالله بن سبا

حضرت امیر او را بجانب مدائن اخراج کرده بود وہم او گفته که ابن ملجم
علی را نکشته بلکه شیطان را که بصورت او متمثل شده بود کشته
است وعلی در سحاب است رعد آواز او است و برق تازیانه اوست
و تابعان عبد الله در سماع آواز رعد میگویند که علیك السلام
یا امیر المومنین وطائفه کاملیه از ایشان که اصحاب ابو کامل اند تکفیر
اصحاب پیغمبر صلے الله علیه وسلم می کنند بترک بیعت علی وتکفیر
علی می کنند بترک طلب حق خود و بتناسخ قائلند۔ وطائفه بیانیه
که اصحاب بیان بن سماع اند میگویند که خدا بصورت انسان
است و او بتمام ہلاک می شود مگر وجهش وروح خدا در علی
حلول کرد بعد ازاں در پسر او محمد بن حنفیه بعد ازاں در پسر
او ہاشم بعد ازاں در بیان و طائفه مغیره که اصحاب مغیره بن سعید عجلی
اند میگویند که خدا بصورت مرد نورانی است که بر سر او تاجی است
از نور و دل او منبع حکمت است وطائفه جناحیه اصحاب
عبد الله بن معاویه بن عبد الله بن جعفر ذی الجناحین بتناسخ
ارواح قایل گشتند و می گویند که روح خدا اول در آدم حلول کرد
بعد ازاں در شیث و ہمچنیں در انبیا و ائمه تا آنکه بعلی و اولاد
او منتہی شد بعد ازان در عبد الله حلول کرد و ایں گروه منکر
قیامت اند و محرمات را حلال می دانند کالخمر والمیتة والزنا وغیرہا
وطائفه منصوریه اصحاب ابی منصور عجلی که در خدمت امام محمد
باقر رض بوده فلما تبرأ منه الامام وطرده ادعی الامامة لنفسه میگویند
که ابو منصور بر آسمان رفته بود

وحضرت سبحانہ بید خود بر سر او مسح کرد و فرمود یا نبی اذہب فبلغ منی بعد ازاں بر زمین فرود آمد وَھو الکسف المذکور فی قول تعالےٰ وَاِنْ یروا کسفًا من السّماء ساقطًا یقولوا سحابٌ مرکومٌ و ہم ایشان میگویند کہ رسالت منقطع نمی شود و جنت عبارت است ازامام کہ ما بہ محبت آن ماموریم و نار کنایہ است از ان شخصی کہ مابغض او محکومیم ہچو ابی بکرؓ و عمرؓ و ہمچنیں فرائض عبارتست ازاں جماعت کہ مارا بہ محبت آنہا امر فرمودہ اند و محرمات آن طائفہ کہ مارا ببغض آنہا حکم کردہ و طائفہ خطابیہ اصحاب ابی خطاب اسدی کہ در خدمت امام محمد جعفر صادق رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ است وامام چوں غلو او را درحق خود معلوم کرد از و بیزار گشت واز صحبت خود براآورد نحو بعد ذٰلک ادعی الامامۃ لنفسہ میگویند کہ ہمہ ائمہ ابناء اند و حسنات ابنیاء اللہ جعفر صادق الٰہ است اما ابو الخطاب از و واز علی افضل است و ہولاء یستحلون شہادۃ الزور لموافقتہم علی مخالفہم ونیز می گویند کہ جنت نعیم دنیا است ونار آلام آنست و دنیا ہرگز فانی نخواہد شد و محرمات و ترک فرائض را مباح میدانند و طائفہ غرابیہ ازایشان میگویند محمد بہ علی مشابہہ تر بود از مشابہت غراب بغراب و مگس بمگس وحضرت حق سبحانہ تعالیٰ وحی بجانب علی رضی اللہ عنہ فرستادہ بود جبرئیل از کمال مشابہت غلط کردہ وحی را بمحمد صلے اللہ علیہ وآلہ وبارک وسلم رسانیدہ و شاعر ایشان

میگوید ع غلط الامین فجازها عن حیدر، و ایشان حضرت جبرئیل علیه السلام را لعن میکنند وطائفه ذمیه که ذم محمد صلے اللہ علیہ وسلم می کنند و میگویند علیؓ اله است محمد صلے اللہ تعالیٰ وآله وسلم را مبعوث ساخته است که مردم را بسوی او دعوت کند محمد علیه السلام بسوی خود دعوت کرد وبعضی از ذمیه محمد را صلے اللہ علیہ وآله وسلم اله میدانند جمعی ازایشان محمد صلی اللہ علیہ وسلم را در احکام الوہیت مقدم میدانند جمعی دیگر علی رضی اللہ عنہ را و گروہی ازایشاں قائل اند که اصحاب عبا باشند محمد علیه السلام و علیؑ و فاطمہ و حسن وحسین رضی اللہ عنہم میگویند که این ہر پنج شی واحد اند وروح درا ینہا علی السویہ حلول کرده است و ہیچ یکی را بردیگری مزیت وفضیلت نیست وایشان فاطمہ بتاء تانیث نمی گویند تحاشیا عن وصمة التانیث وطائفه یونسیه یونس بن عبدالرحمن قمی می گویند خدا برعرش است و ہرچند ملائکه اورا برداشته اند اما او از ملائکه قوی است مثل کلنگ که بزور دو پا میگردد واز ہر دو پای خود کلاں و بقوت تر است وطائفه مفوضه ازایشاں میگویند که خدای تعالیٰ دنیا را خلق کرد وبمحمد علیه السلام تفویض نمود ومباح ساخت اورا ہر چیزیکه در دنیا است وبعضی ازایشاں میگویند که دنیا را بعلی تفویض نموده وطائفه اسمٰعیلیه بباطن قرآن قائلند نه بظاہر و میگویند نسبت باطن بظاہر ہمچو نسبت لب است بقشر ونیکی که تمسک بظاہر آن میکند بعذاب ومشقت که امتثال

اوامر و اجتناب از نواہی است گرفتار اوست باطن آن ترک
عمل ظاہر آن میرساند و درین مطلب بآیۂ کریمہ تمسک میکنند
قال عز وجل فضرب بینهم بسور له باب باطنه فیه الرحمة و
ظاهره من قبله العذاب وایشان محرمات را مباح میدانند
ومیگویند پیغمبرانیکہ بشرائع ناطق اند ہفت اند آدم و نوح و
ابراہیم وموسیٰ وعیسیٰ و محمد علیه وعلیهم افضل الصلوٰة ومحمد
مہدی را از رسل میگویند واصل دعوات ایشان با بطال شرائع
ودراحکام شریعت تشکیکات میکنند چنانکہ می گویند حائض
راچرا روزه قضا گفتند نه نماز و وجوب غسل از منی چرا شد
نه از بول و در بعضی از نمازہا چہار رکعت چرا فرض شد
و در بعضی دیگر سه رکعت و در بعضی دو رکعت چرا فرض
گشت وشرائع را تاویلات میکنند وضو را عبارت
از موالات امام می دانند ونماز را کنایه از رسول باین آیت
تمسک میکنند وان الصلوٰة تنهی عن الفحشاء والمنکر
واحتلام را عبارت از افشای اسرار بسوئے نااہل میدانند
وغسل تجدید وعد است وزکوٰۃ تزکیہ نفس بمعرفت
دین خیال کرده اند وکعبه نبی است و باب علی وصفا محمد
علیه السلام ومروه علیؓ و طواف ہفتگانه عبارت
از موالات ائمہ سبعه میدانند وجنت راحت ابدان است
از تکالیف ونار مشقت ابدان است بمزاولت
تکالیف و از امثال این قسم خرافات بسیار دارند

و نیز میگویند که خدا نه موجود است نه معدوم نه عالم نه جاہل نه قادر نه عاجز و چوں حسن بن محمد صباح ظاہر شد تجدید دعوت کرد به نیابت خود از امام بزعم ایشان ہیچ زمانه از امام خالی نیست و ایشان منع می کنند عوام را از خواص در علوم و خواص را از نظر در کتب متقدمه تا بر فضائح و قبائح ایشان مطلع نگردند و چنگ در دامنهائی فلسفه زده اند و بشرائع استہزا می کنند و طائفه زیدیه که منسوب بزید بن علی بن زین العابدین اند سه گروه اند یکے ازینها مسمی الجارودیه اند که بنص خفی بر امامت علی قائلند و تکفیر اصحاب می کنند بسبب ترک مبایعت علی بعد پیغمبر صلے الله تعالی علیه وسلم۔ دوم سلیمانیه اند گویند امامت شوری در میان خلایق و ابوبکرؓ و عمرؓ را امام میدانند اگرچه از مردم خطاء واقع شده که باوجود علیؓ با ایشاں بیعت نمودند اما ایں خطا را بحد فسق نمی رسانند و عثمان و طلحه و زبیر و عائشهؓ را تکفیر می کنند و سوم تبریه اند که بسلیمانیه موافق اند الا انهم توقفوا فی عثمانؓ و اکثر زیدیه دریں زمانه مقلد اند در اصول بمعتزله راجع اند و در فروع بمذہب امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله سبحانه مگر در چند مسئله و طائفه امامیه از ایشاں بنص جلی بر خلافت علی قائلند و تکفیر اصحابؓ میکنند و امامت امام جعفرؓ را باتفاق میرسانند و بعد ازان در امام منصوص اختلاف دارند و انچه مشہور است و مختار جمہور ایشاں بریں

ترتیب است کہ بعد امام جعفرؓ پسر او امام ابو موسیٰ کاظمؓ
است و بعد ازان امام علی بن موسیٰ الرضا و بعد او
محمد بن علی التقی و بعد او حسن بن علی الزکی و بعد او
محمد بن الحسن و ہو الامام المنتظر و اوائل ایشان از تمادی ایام
بعضی رجوع کردند و بعضی دیگر بجانب مشتبہ ھذا آخر
بیان فرقتھم الضالۃ والمضلۃ و چند گروہ دیگر ایشان
را ازاں ذکر نکردہ کہ در اصول و عقائد بطوائف مذکورہ موافقت
کردند در چند مسئلہ کہ اختلاف نیز دارند. پوشیدہ نماند
ہر شخص کہ او درایہ و تمیز دارد و بر حقیقۃ مطالب ایشان
اطلاع یابد بی آنکہ رجوع بدلائل نماید حکم بفساد آنہا کند
چنداں مقاصد موہومہ مبینۃ الفساد و بداہۃ البطان
اند و ایشان از کمال جہالت خود را اہل بیت پیغمبر
صلے اللہ علیہ وسلم و ائمہ اثنا عشر نسبت کنند
و بمتابعت و موالات آنہا ادعا می نمایند حاشا و کلا ثم
حاشا و کلا ایشان از محبت مفرط بیزار اند و بمتابعہ
قبول نمی دارند و محبت این بدکیشاں در رنگ محبت
نصاریٰ است بحضرت عیسیٰ علی نبینا و علیہ السلام کہ از فرط
ضلالۃ او را بخدائی می پرستیدند و او ازاں محبت بیزار بود
و یؤیدہ ما نقل عن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ قال قال لی النبی
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فیك مثل من عیسیٰ ابغضتہ الیہود
حتی بھتوا امہ واحبتہ النصاریٰ حتی انزلوہ بالمنزلۃ التی

لیست له ثم قال یهلك فی رجلان محب مفرط یفرطنی بما لیس فی ومبغض یحمله شنآنی علی ان یبهتنی (رواه احمد)

وقوله تعالی اذ تبرء الذین اتبعوا نشان حال ایشان است یعنی وقتی که متبوعان از تابعان بیزار شوند و متابعه قبول ندارند ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ هدیتنا و هب لنا من لدنك رحمة انك انت الوهاب. فالآن نشرع فی جواب اعتراضاتهم الواهیة معتصما بحبل الله الملك الاکبر انه علی مایشاء قدیر و بالاجابة جدیر قال علماء ما وراء النهر شکر الله تعالی سعیهم حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم کمال تعظیم و توقیر خلفاء ثلثه میداشتند و در مدح هر یك احادیث کثیره وارد گشته وجمیع اقوال و افعال آنحضرت مطابق آیه کریمه وما ینطق عن الهوی ان هو الا وحی یوحی بموجب وحی است و شیعه که مذمت ایشان میکنند مخالفه وحی میکنند و مخالفه وحی کفر است شیعه در جواب آنها اول بطریق معارضه گفتند که از دلیل قدح خلفای ثلثه و بطلان خلافت ایشان لازم می آید زیراکه در شرح مواقف از آمدی که از اکابر اهل سنت است منقول است که قریب بوقت رحلت حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم در میان اهل اسلام مخالفه واقع شده و مخالفه اول این بود که حضرت پیغمبر صلی الله تعالی علیه وآله وسلم

در مرض موت فرمود که ایتونی بقرطاس اکتب لکم شیئاً لا تضلوا بعدی (بخاری و مسلم) و عمرؓ بایں امر راضی نشده گفت ان الرجل غلبته الوجع وعندنا کتاب اللہ حسبنا، پس صحابہ اختلاف کردند تا آواز بسیار شد حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ازیں معنی آزرده شد فرمود که برخیزید پیش من تنازع سزاوار نیست ومخالفہ دوم آں بود که بعد از قضیۂ مذکوره پیغمبر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم جمعی رامقرر ساخت که ہمراه اُسامہ بسفرے روند وبعض ازاں جمع تخلف نمودند وبعرض پیغمبر صلے اللہ تعالےٰ علیہ وآلہ وسلم رسیده آں حضرت مکرر مبالغہ فرمودند که جہزوا جیش اسامۃؓ لعن اللہ من تخلف عنہ ومع ھذا آں بعض تخلف کردند ومتابعہ نمودند پس گوئیم امری که حضرت پیغمبر صلے اللہ تعالےٰ علیہ وآلہ وسلم درباب نوشتن وصیت فرمودند بمقتضای کریمہ مذکوره وحی است ومنعی که عمرؓ کرده منع ورد وحی است ورد وحی کفر است علی ما اعترفتم بہ وعلی ما دل علیہ قولہ تعالیٰ ومن لم یحکم بما انزل اللہ فاولئک ھم الکافرون وکافر قابل خلافت پیغمبر نیست صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم ونیز تخلف از جیش اُسامۃ بمقتضای دلیل مذکور کفر است ومتخلفان خلفای ثلثہ اند باتفاق وچوں حضرات درصحیفۂ شریفہ اعتراف نمودند که فعل حضرت وحی است والواقع

ایضاً کذالک پس گویم اخراج حضرت پیغمبر مروان را از
مدینہ بالضرور وحی است وآوردن عثمان اورا تفویض
امور بامر و تعظیم او کفر است بدو وجہ اول دلیلی کہ حضرت
فرمودند وجہ دوم قولہ تعالیٰ لا تجد قوما یؤمنون باللہ
والیوم الآخر یوادون من حاد اللہ ورسولہ ولو کانوا
آباءھم او ابناءھم او اخوانھم او عشیرتھم ۔ اقول و
باللہ العصمۃ والتوفیق لا نسلم کہ جمیع اقوال وافعال آنحضرت
صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم بموجب وحی است واستشہاد
ایشان بکریمہ غیر تام است زیرا کہ آں مختص بقرآن است
قال القاضی البیضاوی معنی قولہ سبحانہ وما ینطق عن
الھویٰ وما یصدر نطقہ بالقرآن عن الھوی و ایضاً
اگر جمیع افعال و اقوال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بموجب وحی
میبود بر بعض اقوال و افعال آنسرور علیہ الصلوٰۃ و السلام
اعتراض وارد نمی شد و عتاب نمی آمد کما فی قولہ تعالیٰ یا ایھا النبی
لم تحرم ما احل اللہ لک تبتغی مرضات ازواجک وقولہ
عزوجل عفا اللہ عنک لم اذنت لھم وقولہ سبحانہ
ما کان لنبی ان یکون لہ اسری حتی یثخن فی الارض
تریدون عرض الدنیا وقولہ تعالیٰ لا تصل علی احد
منھم مات ابدا ۔ بروایتی ورود این بعد از ادای نماز آنسرور
است صلی اللہ علیہ وسلم برای منافق وبروایتی پیش از ادای
نماز بر آن و بعد از عزم بر ادای آن و بہر تقدیر نہی از

فعل متحقق است سواء کان فعل الجوارح او فعل القلب و امثال ذالک فی القرآن کثیرة پس تواند بود که بعض افعال و اقوال آنسرور علیه الصلوٰة و السلام از روی رائے و اجتهاد باشد قال البیضاوی فی تفسیر قوله عزوجل ماکان للنبی الخ الایه دلیل علی ان الانبیاء یجتهدون وانه قد یکون خطاء ولکن لایقرون علیه و اصحاب کرام در امور عقلیه و احکام اجتهادیه مجال اختلاف و مساغ خلاف داشتند، و در بعضی از اوقات وحی موافق راے اصحاب نازل شده چنانکه در اساری بدر مطابق راے امیرالمومنین عمرؓ وحی آمده چه توجه آنسرور با مور عقلیه کمتر بود۔

قال القاضی البیضاوی روی انه علیه الصلوٰة والسلام اتی بیوم بدر سبعین اسیرا منهم العباس وعقیل بن ابی طالب فشاور فیهم فقال ابوبکرؓ قومک واهلک استبقهم لعل الله تعالےٰ یتوب علیهم وخذ منهم فدیة تقوی بها اصحابک وقال عمرؓ اضرب اعناقهم فانهم ائمة الکفروان الله اغناک عن الفداء مکننی من فلان ومکن علیا

وحمزة من اخوانهما فلنضرب اعناقهم
فلم يهود ذلك رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم وقال ان الله ليلين قلوب
رجال حتى يكون الين من اللبن و
ان الله يشدد قلوب رجال حتى تكون
اشد من الحجارة وان مثلك يا
ابا بكر مثل ابراهيم على نبينا
وعليه وآله افضل الصلوٰة والتسليمات
قال فمن ابتغى فانه منى و من
عصانى فانك غفور رحيم و مثلك
يا عمر مثل نوح على نبينا
وعليه وآله الصلوٰة قال لاتذر على
الارض من الكافرين ديارا
فخير اصحابه فاخذ الفداء
فنزلت يعنى آية ما كان النبى
فدخل عمر على رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم فاذا هو وابوبكر
يبكيان فقال يا رسول الله اخبرنى
فان اجد بكاء بكيت والا تباكيت
فقال ابكى على اصحابى فى اخذهم
الفداء ولقد عرض على عذابهم

ادنی من هذه الشجرة بشجرة تربیة
قال القاضی البیضاوی روی انه
علیه السلام قال لو نزل العذاب
لما نجا منه غیر عمرو سعد بن
معاذ وذلك لانه اشار باثخان. انتہیٰ
پس گویم تواند بود امر آں حضرت باتیان قرطاس
وتجہیز جیش اسامہؓ وہمچنیں اخراج آنحضرتؐ مروان
را بطریق وحی نباشد بلکہ بطریق رای و
اجتہاد باشد ومخالفت آنہا لانسلم کہ کفر است
زیرا کہ ازیں قسم مخالفت از اصحاب کرام آمدہ چنانکہ
بالا گزشت وباوجود تحقیق زمان نزول وحی انکار
بریں مخالفہ وارد نشدہ وعتاب نیامدہ وحال آنکہ
اندک چیز از سوء ادب بہ نسبت بآنحضور علیہ السلام
از اصحاب کرام صادر میشد حق سبحانہ و تعالیٰ فی الحال
از افعال نہی میکرد وبر مباشران وعید نازل می
فرمود کما قال عزمن قائل
یا ایھا الذین امنوا لا ترفعوا
اصواتکم فوق صوت النبی ولا
تجھروا لہ بالقول کجھر بعضکم
لبعض ان تحبط اعمالکم وانتم
لا تشعرون.

قال شارح المواقف نقلاً عن الآمدی حیث قال کان المسلمون عند وفات النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم علی عقیدۃ واحدۃ الا من کان ینطوی النفاق ویظهر الوفاق ثم نشأ الخلاف فیما بینهم اولا فی امور اجتهادیة لا یوجب ایماناً ولا کفراً وکان غرضهم منها اقامة مراسم الدین وادامة مناهج الشرع القویم وذلک کاختلافهم عند قول النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی مرض موتہ ائتونی بقرطاس الخ وکاختلافهم بعد ذلک فی التخلف عن جیش اسامةؓ

فقال قوم بوجوب الاتباع لقوله علیه السلام جهزوا جیش اسامةؓ لعن اللہ من تخلف عنه وقال قوم بالتخلف انتظاراً لما یکون من رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیه وآلہ وسلم فی مرضته

اگر کسی گوید واثبات مقدمه ممنوعه نماید که ثبوت اجتهاد آنسرور صلی اللہ علیه وآله وسلم از وحی بوده پس صادق آمد که جمیع افعال واقوال آنسرور علیه الصلوٰة والسلام بموجب وحی است چه احکام اجتهادیه هم برین تقدیر بموجب وحی شده گویم که مراد از جمیع افعال واقوال هر قول وفعل اوست صلی اللہ تعالیٰ علیه وآله وسلم خاصة علی سبیل التفصیل کما لا یخفی علی فطن المتأمل ولا

يلزم ان يكون اقوال جميع المجتهدين وافعالهم بموجب الوحي لان اجتهادهم ثبت بالوحي والنص فاعتبروا يا اولي الابصار على انا نقول اثبات تلك المقدمة لا يجدي نفعا لان مفتاح المقدمة القائلة بان مخالفتها كفر وسنده ما عرفناهم.
وآنچه در بداءة عبارت علماء ماوراء النهر واقع شده که جمیع افعال و اقوال آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بموجب وحی است مراد ازان والله سبحانه اعلم سوای امور اجتهادیه که ازان سرور علیه الصلوٰة والسلام صادر شده سواء کان بالوحی الجلی او بالخفی و همین قدر از تعمیم در مدعاء ایشان کافی است چه احادیثی که در مدائح خلفاء ثلثه وارد گشته اند از قبیل اخبار از مغیبات اند وهو بطریق الوحی لا غیر ولا مدخل للرأی والاجتهاد فيه قال عز وجل وعنده مفاتح الغيب لا يعلمها الا هو وقال سبحانه عالم الغيب لا يظهر على غيبه احدا الا من ارتضى من رسول. اما برین تقدیر لازم است که از کریمه وما ينطق عن الهوى عامه از قرآن و وحی خفی مراد دارند کما لا يخفى شک نیست که از انکار و مخالفت چنین افعال و اقوال انکار و مخالفت وحی لازم آید و مخالفت وحی کفر است والاحاديث الواردة في مدحهم الدالة على انها اعلام الله سبحانه كثيرة بحيث وصلت لكثرة الطرق وتعدد

الرواة الى حد الشهرة بل الى حد التواتر معنى فلنذكر عدة منها ما روى الترمذى عن النبى صلى الله عليه وسلم انه قال لابى بكر انت صاحبى فى الغار وصاحبى على الحوض ومنها ما روى الترمذى ايضاً عنه عليه الصلوٰة والسلام انه قال اتانى جبرئيل فاخذ بيدى فارانى باب الجنة يدخل امرأ من امتى فقال ابوبكر يا رسول الله وددت انى كنت معك حتى انظر الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اما انك يا ابا بكر اول من يدخل الجنة ومنها ما روى البخارى ومسلم عن النبى صلى الله تعالىٰ عليه وعلىٰ آله وسلم انه قال دخلت الجنة الى ان قال رأيت قصراً بفنائه جارية فقلت لمن قال لعمر بن الخطاب فاردت ان ادخله فانظر اليها فذكرت غيرتك فقال عمرؓ بابى وأُمّى يا رسول الله أعليك أغارُ. ومنها ما رواه ابن ماجة من النبى صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم انه قال ذلك الرجل ارفع امتى درجة فى الجنة قال ابو سعيد والله ماكنا نرى ذلك الرجل الا عمر بن الخطابؓ حتى مضى لسبيله ومنها ما اخرج ابو على من عمار بن ياسر انه قال صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم ماقدمت ابا بكرؓ وعمرؓ ولكن الله قدمها. ومنها ما اخرج ابو على

قال رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم اذا انی جبرئیل فقلت یا جبرئیل حدثنی بفضائل عمر بن الخطابؓ فقال لو حدثتك مالبث نوح فی قومه ما نفدت فضائله وان عمر حسنة من حسنات ابی بکر ومنها مارواه الترمذی وابن ماجة عن علی بن ابی طالبؓ وعن انس رضی الله تعالیٰ عنه انه علیه السلام قال ابوبکر وعمر سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین ومنها ماروی البخاری ومسلم عن موسی الاشعری رضی قال کنت مع النبی صلی الله علیه وسلم فی حائط من حیطان المدینة وجاء رجل فاستفتح فقال النبی صلی الله علیه وآله وسلم افتح وبشره بالجنة ففتحت له فاذا ابوبکرؓ فبشرته بما قال رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم فحمد الله ثم جاء رجل فاستفتح فقال النبی صلے الله علیه وسلم افتح له وبشره بالجنة ففتحت له فاذا عمر فاخبرته بما قال النبی صلی الله علیه وسلم فحمد الله . ثم استفتح رجل فقال لی افتح وبشره بالجنة علی بلوی یصیبه فاذا عثمانؓ فاخبرته بما قال النبی صلے الله تعالیٰ علیه وسلم فحمد الله سبحانه ثم قال والله المستعان هذا.

وایضاً لو سلم که اخراج مروان بطریق وحی بوده فلا نسلم که اخراج ونفی دائمی مراد آن سرور بوده باشد چرا نتواند بود که اخراج موقت وتغریب موجل خواسته باشد چنانکه آن سرور علیه السلام در حد زنا فرموده البکر بالبکر جلد مأة وتغریب عام . وچون امیرالمومنین عثمان رض بر توقیت اخراج اطلاع داشت بعد مضی مدت عقوبت

وتغریب ادرا به مدینه آورد ولا محذور فیه ۔ وآیة لا تجد قوماً الخ
منع از مودت کفار می کند وکفر مروان ثابت نشده که مودت او ممنوع
باشد فافهم والنصف ولا تعسف تخبط خبط العشواء ونیز شیعه ثانیاً
بطریق منع ومناقضه گفتند که ورود مدح خلفای ثلثه از حضرت پیغمبر صلی الله
علیه وسلم متفق علیه فریقین نیست چه درکتب شیعه اثرے ازاں نیست
وآنچه دلالت بر ذم کند مثل روایتین مذکورتین وغیرهما درکتب
فریقین مسطور است ونیز بعض از اهل سنت تجویز وضع حدیث
برای مصلحت کرده اند پس اعتماد بر حدیث غیر متفق علیه نیست۔
اقول فی دفع الاشکال بطریق اثبات المقدمة الممنوعة والله
سبحانه اعلم چوں شیعه از کمال تعصب وعناد طعن سلف وسب
خلفای ثلثه بلکه تکفیر ایشاں را اسلام وعبادت خود خیال کرده
دراحادیث صحاح که در مدائح ومناقب ایشان اندبی سند د
دلیل جرح می کنند وتحریفات وتصرفات درآنها مینمایند حتی
که در کلام الله که مدار اسلام بران است واز صدر اول تواتر
منقول است وهیچ شبه باوراه نیافته وقبول زیادت ونقصان
نمیکند آیات مخترعه وکلمات مزخرفه درمی آورند ودر آیات قرآنی
تصحیفات مینمایند چنانکه در کریمه ان علینا جمعه وقرانه
فاذا قراناه فاتبع قرانه باین طریق تصحیف وتحریف
میکنند ان علیاً جمعه وقرابته فاذا قرأته فاتبع
قرابته از کمال ضلالت میگویند که بعضی آیات قرآنی را
حضرت عثمانؓ پوشیده داشته است که در مدائح اهل بیت

بوده اند و آنها را داخل قرآن ساخته و نیز سابقاً گذشت که طائفه از ایشان شهادت زور از برای نفع و صلاح گروه خود تجویز کرده اند پس بواسطه این مفاسد مورد طعن گشتند و اعتماد و عدالت ایشان را سابه طرف شد و کتب مدونه ایشان از ورطهٔ اعتبار ساقط شدند و حکم توریت و انجیل محرفه گرفتند و در کتب اهل سنت مثل صحیح بخاری که اصح کتب بعد کتاب الله است و صحیح مسلم و غیرهما جز از مدائح و تعظیم خلفاے ثلثه نیست و آنچه ایشان از فساد طبیعت و انحراف مزاج خود ذم خیال کرده اند تصور باطل و خیال فاسد است و از قبیل وجدان صفر است که مر شکر را تلخ واند تحقیق آن بالا گذشت . وَ اَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ و آنکه گفته اند که بعض اهل سنت وضع حدیث براے مصلحت تجویز کرده اند پس اعتماد بر حدیث غیر متفق علیه نیست بر تقدیر یست که اهل سنت کلام آں بعض رد نکنند و در مقام انکار او نباشند و اظهار کذب آن نمایند والواقع لیس کذالک بلکه ایشاں در کتب خود کذب و افتراء او را تصریح کرده اند و از درجهٔ اعتبار و اعتماد ساقط نموده فلا یعود الیهم شیٔ ولا یلتبس الحق الواضح بالباطل الظاهر المبین بطلانه .

و ایضاً شیعه در جواب بطریق منع گفتند که مخالفت خبر واحد لانسلم که کفر است چه مخالفت اخبار احاد از مجتهدین واقع

شده، پوشیده نماند که احادیثی که در توصیف و تعظیم خلفای ثلثه وارد گشته اند اگرچه از روے لفظ احاد اند اما از کثرت رواة و تعدد طرق آنها بحد تواتر معنوی رسیده اند کما مر و شک نیست که انکار مدلول آنها کفر است و مخالفت چنیں اخبار احاد از مجتهدین واقع نشده است بلکه امام ابو حنیفه رحمه الله که رئیس اہل سنت است نه مطلق خبر واحد بلکه اقوال صحابه را بر قیاس مقدم میدارد و مخالفت آنها تجویز نمی کند و ایضا شیعه بعد تسلیم ورود مدح خلفای ثلثه در جواب گفتند و منع مقدمه صحیح نمودند که تعظیم و توقیر حضرت پیغمبر صلے الله علیه وسلم نسبت بخلفاے ثلثه قبل از صدور مخالفت از ایشان بود دلالت بر حسن وسلامتی عاقبت نمی کند چه عقوبت قبل صدور عصیان باآنکه معلوم الصدور باشد لائق نیست لهذا حضرت امیر از عمل ابن ملجم خبر داده عقوبت نفرمودند. پوشیده نماند احادیثی که در مدائح ایشان وارد گشته اند دلالت بر حسن و سلامة عاقبت میکنند و از امن خاتمه خبر میدهند چنانکه از احادیث مذکوره هم ایں دلالت مفهوم میشود و امثال ازیں احادیث از صحاح وحسان بسیار است و چنانچه عقوبت قبل صدور عصیان با آنکه معلوم الصدور باشد لائق نیست همچنیں مدح کسی که معلوم الذم و مستوجب عقوبت هم است سزاوار مدح نیست فورود المدح یدل علی حسنهم حالا و مالا لهذا حضرت امیر ابن ملجم را هر چند عقوبت نفرموده مدح و توصیف او به هیچ وجه نه کرده

اعتبار تعظیم و توقیر او ہم روا نداشتند تحقیق ایں مبحث در کریمہ لقد رضی اللہ عن المؤمنین اذ یبایعونک تحت الشجرۃ مذکور خواہد شد۔

قال علماء ما وراء النہر رحمہم اللہ سبحانہ، خلفای ثلثہ بمقتضای کریمہ لقد رضی اللہ عن المؤمنین اذ یبایعونک تحت الشجرۃ برضوان حق ملک منان مشرف شدہ اند پس سب ایشان کفر باشد۔ شیعہ در جواب بطریق مناقضہ گفتند و استلزام امر رضوان ایشان را منع نمودہ گفتند کہ مدلول آیت عند التدقیق رضاے حضرت اللہ تعالیٰ است از فعل خاص کہ بیعت باشد کسی منکر ایں نیست کہ بعض افعال حسنہ مرضیہ از ایشان واقع است سخن دریں است کہ بعض افعال قبیحہ از ایشاں بوجود آمدہ کہ مخالف آں عہد و بیعت است چنانکہ در امر خلافت مخالفت نص حضرت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم نمودند غصب خلافت کردند حضرت فاطمہ را آزردہ ساختند چنانکہ در صحیح بخاری مذکور است و در مشکوٰۃ در مناقب آنحضرت علیہا الرضوان منقول است کہ من اذاہا فقد اذانی ومن اذانی فقد اذی اللہ و کلام صادق بمضمون ان الذین یوذون اللہ و رسولہ لعنہم اللہ فی الدنیا والآخرۃ۔ ناطق است حاصل کہ بواسطہ ایں افعال ذمیمہ و منع وصیت حضرت پیغمبر علیہ السلام و تخلف از جیش اسامہؓ مورد طعن و

مذمت شد چہ سلامت عاقبت بحسن خاتمہ اعمال ووفا کردن بعہد حضرت
رسول متعال است واقوال واثبت المقدمۃ الممنوعۃ وبیان
الاستلزام این کہ مدلول آیۃ کریمہ تحقیقاً وتدقیقاً رضائے حق است
سبحانہ از مومنان در وقت بیعت ایشان بان سرور علیہ السلام غایۃ
مافی الباب ان التدقیق یفضی الی علیۃ بیعتھم لرضاء سبحانہ
لغم کون البیعۃ مرضیۃ انما یفھم من انھا لما کانت علیۃ للرضا
یکون ھولاء بسببھا مرضیین یکون ھی مرضیۃ بالطریق الاولی
واما ان البیعۃ ھی المرضی علیھا اصالۃ مع عدم کون الموصوفین
بھا مرضیین کما زعموا فمالا یفھم احد کما لا یخفی علی من لہ ادنی
درایۃ فی اسالیب الکلام ولما التبس علیھم الحق سموا خطأھم
تدقیقاً. پس گویم جماعہ کہ حق سبحانہ وتعالیٰ از آنہا راضی شدہ باشد دانستہ باشد
سرائر وبواطن ایشان را وسکینت وطمانیت بر آنہا نازل فرمودہ
باشد کما دل علیہ قولہ سبحانہ تعالیٰ فعلم مافی قلوبھم
فانزل السکینۃ علیھم. وآنسرور علیہ السلام ایشان را بجنت
مبشر ساختہ باشد از خوف سوء خاتمہ ونقض عہد وبیعت مصئون
ومامون باشد۔

علی انا نقول اگر مراد از آیہ کریمہ رضای حق سبحانہ وتعالیٰ
باشد از ان فعل خاص کہ بیعت است کما زعموا گوئیم ہرگاہ کہ حق
سبحانہ از بیعت ایشان راضی شد وایں فعل را مستحسن ساخت
جماعۂ کہ بآن موصوف اند مرضی ومحمود العاقبہ باشد چہ اللہ تعالیٰ از
افعال کفار راضی نیست وہمچنیں از اعمال جماعۂ کہ مذموم العاقبہ

اند و آن اوان افعال را مستحسن ساخت اگرچه فی نفسها حسنه وصالحه باشند و در باب اعمال صالحه ایشان میفرماید. والذین کفروا اعمالهم کسراب بقیعة یحسبه الظمان ماء حتی اذا جاءه لم یجده شیئاً و در جای دیگر میفرماید ومن یرتدد منکم عن دینه فیمت وهو کافر فاولئک حبطت اعمالهم فی الدنیا والآخرة پس فعلیکه در آخرت کار نیاید و ناچیز شود رضای حق سبحانه وتعالی ازان فعل بیچ معنی ندارد چه رضائی نهایت مرتبه قبول است ورد و قبول خدا وندی باعتبار مآل است انما العبرة للخواتیم. و ورود نص از حضرت پیغمبر صلے اللہ علیه وآله وسلم ازبرای خلافت امیرالمومنین علی رضی اللہ عنه ثابت نشده است بلکه دلیل از امتناع ورود آن که اگر ورود می یافت بتواتر منقول می شد. لانه مما یتوفر له دواعی علی نقله کقتل الخطیب علی المنبر ونیز حضرت امیر باین نص احتجاج میکرد و ابوبکرؓ را از خلافت منع می ساخت چنانکه ابوبکرؓ انصار را از امامت منع می کرد بخبر الائمة من قریش وانصار قبول کردند و ترک امامت نمودند قال شارح التجرید وکیف یزعم من له ادنی مسکة ان اصحاب رسول اللہ علیه وآله وسلم مع انهم بذلوا انفوسهم وبذلوا ذخائرهم وقتلوا اقاربهم وعشائرهم فی نصرة رسول اللہ صلے اللہ علیه وسلم واقامة شریعة وانقیاد امره واتباع طریقه انهم خالفوه قبل ان یدفنوه مع هذه النصوص القطعیة الظاهرة الدلالة النصوص علی المراد بل ههنا امارات

وروایات ربما یفید باجتماعها القطع بعدم مثل النصوص وهو انها لم یثبت ممن یوثق به من المحدثین مع شدة محبتهم لامیر المومنین ونقلهم الاحادیث الکثیرة فی مناقبه وکمالاته فی امر الدنیا ولم ینقل فی خطبه ورسائله ومفاخراته ومخاصماته وعند تاخره عن البیعة وجعل امر الخلافة شوری بین ستة نفر ودخل علیؓ فی الشوری وقال عباسؓ لعلیؓ امدد یدک حتی یقول الناس هذا عم رسول الله صلی الله علیه وسلم تابع ابن عمه ولا یختلف منک اثنان وقال ابوبکرؓ لیتنی سالت رسول الله صلی الله علیه وسلم عن هذا الامر فیمن هو کنا لا ننازعه وعلیؓ باحث معاویة ببیعة الناس له لا بنص من النبی صلی الله تعالیٰ وآله وسلم.

ونهی ظاهر از آزار فاطمه علیها الرضوان که در حدیث وارد گشته است مطلق بهر وجه مراد نخواهد بود زیرا که آنحضرت رضی الله تعالیٰ عنها در بعض اوقات از حضرت علیؓ آزار داشته چنانکه در اخبار و آثار آمده ونیز حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم بعض ازواج خود را فرموده لا توذ ننی فی عایشةؓ فان الوحی لا یأتینی وانا فی ثوب امرأة الا عائشة. پس آزار عائشةؓ را آزار خود فرموده وشک نیست که حضرت صدیقه رضی الله عنها از حضرت امیر آزار داشته، پس گوئیم تواند بود اینکه در احادیث نهی از آن وارد گشته است مخصوص باشد با یذائی که از هوای نفسانی واراده شیطانی بوده باشد و آزاری که از اظهار کلمه حق بمطابق حدیث ونص است

حاصل شود ممنوع و منہی عنہ نباشد و معلوم است کہ باعث آزار آنحضرت زہرا علیہا الرضوان از صدیق اکبرؓ بواسطہ منع ارث فدک بودہ و صدیق در منع آن متمسک بحدیث نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام بودہ کہ نحن معاشر الانبیاء لا نورث ما ترکنا ہ صدقۃ نہ تابع ھوای نفسانی پس داخل وعید نباشد اگر کسی گوید کہ چون صدیق علیہ الرضوان متمسک بحدیث بودہ و حکمی کہ از آں سرور، علیہ السلام شنیدہ بود نقل کردہ و حضرت زہرا علیہا الرضوان چرا بدغضب شدہ و آزار کشیدہ کہ آں آزار فی الحقیقت آزار آں سرور بودہ و ہو منہی عنہ در جواب گوئم کہ ایں غضب و آزار اختیاری و قصدی نبودہ بلکہ بمقتضای طبع بشری و جبلت عنصری بودہ کہ داخل تحت قدرت و اختیار نیست و نہی و منع باآں تعلق ندارد فافہم۔

قال علماء ما وراء النہر اللہ تعالیٰ ابوبکرؓ را صاحب پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خواندہ و صاحب پیغمبر قابل ذم و لعن نیست شیعہ در جواب بطریق منع گفتند کہ آیہ قال لہ صاحبہ وھو یحاورہ اکفرت دال است بر اینکہ مصاحبت درمیان مسلم و کافر واقع است یا صاحبی السجن ءارباب متفرقون خیر ام اللہ الواحد القہار نیز موید مقصود است پس حضرت یوسف علیہ السلام کہ پیغمبر است دو کس را صاحب خود خواند کہ بت پرست بودند پس ظاہر شد کہ مجرد صاحب پیغمبر بودن دلیل خوبی نیست۔

اقول مثبتا للمقالۃ الممنوعۃ کہ مصاحبت بشرط مناسبت البتہ موثر است و انکار تاثیر آں مصادم بداہت و معارض عرف و عادت

است۔ ہر کہ او ز آثار صحبت منکر است
جہل او بر ما مقرر می شود

و چوں درمیان مسلم و کافر مناسبت متحقق نہ بود از قبول تاثیر صحبت یکدیگر محروم ماندند۔ و آنکہ منقول است کہ آن دو بت پرست از برکت صحبت حضرت یوسف علیہ السلام مسلمان شدند و از کیش مشرکان بیزار گشتند، پس حضرت صدیق رضی اللہ عنہ با وجود مناسبت تام از سعادت صحبت آن حضرت علیہ الصلوٰۃ و السلام چرا مستعد نہ شود و از کمال و معارف او چوں محروم ماند و حال آنکہ آں سرور علیہ الصلوٰۃ و السلام میفرماید ما صبّ اللّٰہ شیئاً فی صدری الا وقد صببتہ فی صدر ابی بکر ہر چند مناسبت بیشتر فوائد صحبت افزوں تر لہذا حضرت صدیق رضی اللہ عنہ از جمیع اصحاب افضل گشت و ہیچ یکی از آنہا بمرتبہ او نرسید چہ مناسبت باآں سرور از ہمہ بیشتر داشت قال علیہ السلام ما فضل ابوبکر بکثرۃ الصلوٰۃ ولا بکثرۃ الصیام ولکن بشی وقر فی قلبہ۔ علما گفتہ اند کہ آن شی حب پیغمبر است صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم والفناء فیہ پس انصاف باید کرد کہ چنیں محبوب پیغمبر چوں قابل ذم و لعن باشد۔ کبرت کلمۃ تخرج من افواھھم ان یقولون الا کذبا۔

قال علماء ماوراء النہر کہ حضرت امیر باوجود کمال شجاعت در وقت بیعت مردم با خلفائے ثلثہ بودند و منع نفرمودند و خود نیز متابعت فرمودند و ایں نیز دلیل حقیت بیعت است وگرنہ قدح آنحضرت رضی اللہ عنہ لازم آید۔

شیعه در جواب بطریق نقض گفتند و بالزام مشترک رواں کردند و ممکن توجیه بطریق منع الیہ کما لا یخفی علی من له ادنی درایة فی المناظرة و نمودند که قبل از انکه حضرت امیر از تجهیز و تکفین فارغ شدند خلفاے ثلثه در ثقیفه بنی ساعده اکثر اصحاب را جمع کرده برای ابی بکر رض بیعت گرفتند و از ان حضرت بعد از اطلاع برای قلت اتباع و بیم ہلاک اہل حق یا باعث دیگر مباشر حرب نه شدند و این دلالت بر حقیت بیعت نمیکند چه حضرت امیر با کمال شجاعت در ملازمت حضرت پیغمبر بود پیغمبر با حضرت امیر و سائر صحابه با کفار قریش جنگ نه کرده از مکه معظمه مهاجرت نمودند و بعد از مدتی که متوجه مکه شدند در حدیبیه صلح نمودند و مراجعت فرمودند پس هر وجهیکه براے جنگ نه کردن حضرت پیغمبر و حضرت امیر و سائر صحابه گنجد برای جنگ نکردن حضرت امیر تنها می گنجد مع شی زائد چه ظاهر است که حقیت کفار قریش اصلا متصور نیست۔ و نزد اہل تحقیق این نقض در بالا نیز جاری است چه فرعون در دعوئ خدائی چهار صد سال بر مسند سلطنت بوده و هر یک از شداد و نمرود و غیر هما نیز سالها درین دعوی باطل بودند و حضرت الله تعالی با کمال قدرت ایشان را ہلاک نکرده پس هر گاه در مادهٔ حق سبحانه تاخیر در دفع خصم گنجد در مادهٔ بنده تنها بطریق اولی می گنجد۔ و آنچه فرمود که حضرت امیر با ایشان بیعت کردند و قوع آن بلا اکراه و تقیه ممنوع است۔

اقول فی حل الاشکال والله سبحانه اعلم بحقیقة الحال

که علمای ماوراء النهر مجموع تاخیر حرب حضرت امیر بحضرت ابی بکرؓ ومتابعت او بصدیقؓ دال بر حقیت خلافت ابی بکر رضی الله عنه ساخته اند وشک نیست که آن منتقض نمی شود بتاخیر حرب حضرت پیغمبر علیه السلام باکفار قریش وبتاخیر اهلاک الله تعالیٰ فرعون وشداد ونمرود را چه شق ثانی از دلیل درینجا اصلاً متحقق نیست بلکه نقیض آن ثابت است زیرا که حضرت پیغمبر صلے الله علیه وسلم وبارک وحضرت الله تعالیٰ غیر از مذمت وتشنیع ایشاں نفرموده وجز ببدی یاد نکرده اند فاین هذا من ذلک وچون شیعه در بیعت امیر بصدیقؓ مجال انکار نداشتند که این خبر بحد تواتر رسیده وانکار آں مصادم بدیهه عقل بود بضرورت باکراه وتقیه قائل گشتند ودر ابطال خلافت صدیقؓ بهتر ازین مجال سخن نیافتند ومخلصی از برای خود ازیں نتوانستند پیدا کرد.

فاقول فی بیان حقیقة خلافة الصدیق رضی الله تعالےٰ عنه ورفع احتمال الاکراه والتقیة که اصحاب کرام رضی الله تعالیٰ عنهم بعد رحلت حضرت پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم وبارک پیش از دفن بنصب امام مشغول گشتند ونصب امام را بعد از انقراض زمان نبوت واجب دیدند بل جعلوه اهم الواجبات زیرا که آنسرور علیه السلام امر فرموده بود باقامة حدود وسد ثغور وتجهیز جیوش از برای جهاد وحفظ اسلام وما لا یتم الواجب المطلق الا به وکان مقدوراً فهو واجبٌ

لہذا صدیق اکبر رضی اللہ تعالےٰ عنہ گفت اَیُّھَا النَّاسُ من کان یعبد محمداً فان محمداً قد مات و من کان یعبد اللّٰہَ فان اللّٰہ حی لا یموت فلا بُدّ لھذا الامر من یقوم بہ فانظروا وھاتوا آراءکم فقالوا صدقت - پس اول حضرت عمرؓ بصدیقؓ بیعت کرد بعد ازاں جمیع اصحاب از مہاجرین و انصار رضی اللہ تعالےٰ عنہم بیعت کردند و بعد از بیعت ایشان حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ بر منبر بر آمد و بجانب قوم ملاحظہ نمود زبیرؓ را نیافت فرمود کہ حاضر سازند چون حاضر گشت صدیق رضی اللہ تعالےٰ عنہ فرمود کہ میخواہی کہ اجماع مسلمانان را بشکنی زبیرؓ گفت لاتثریب یا خلیفہ رسول اللہ پس بصدیقؓ بیعت کرد باز حضرت صدیق رضی اللہ عنہ در قوم ملاحظہ فرمود حضرت امیرؓ را نیافت فرمود کہ طلبند چون حاضر شد صدیق گفت کہ میخواہی کہ باجماع مسلمانان شکست آری گفت لاتثریب یا خلیفہ رسول اللہ فبایعہ حضرت امیر و زبیر از برای تاخیر بیعت خود عذر گفتند کہ ما غضبنا الا لتاخیرنا عن المشورۃ وانا نری ابابکر احق الناس بھا انہ صاحب الغار وانا لنعرف شرفہ وخیرہ ولقد امرہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بالصلوۃ بین الناس وھو حی - قال الشافعی رحمۃ اللہ علیہ بایع الناس علی خلافۃ ابی بکر وذلک انہ اضطر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ

علیہ وسلم فلم یجد وا تحت ادیم السماء خیراً
من ابی بکرؓ فولوہ رقابھم ۔ وایضاً، اجماع امت
بر حقیت خلافت یکی از ابی بکرؓ و علیؓ و عباسؓ
واقع شدہ بود وعلیؓ وعباسؓ با بوبکر منازعت
نکردند بلکہ بیعت کردند، پس اجماع بر امامت
ابی بکرؓ بتمام شد چہ اگر ابوبکر بحق نمی بود علیؓ وعباسؓ
با ومنازعت میکردند چنانچہ علی بمعاویہؓ منازعت کرد
با وجود شوکت از معاویہ طلب حق کرد
تا آنکہ خلق کثیر را بکشتن داد مع
ان الطلب اذ ذاک اشد وفی اول الامر اسھل لکون
عھد ھم بالنبی اقرب وھممھم فی تنفیذ احکامہ ارغب
وایضاً عباسؓ از امیر طلب بیعت کرد ۔ امیر قبول نکرد اگر حق جانب
او میدید قبول میکرد حال آنکہ زبیر با کمال شجاعت با وجود بنو ہاشم
وجمعی کثیر با ومتفق بودند، واجماع کافی است از برای حقیت
خلافت ابی بکرؓ اگر چہ نص بر خلافت او وارد نشدہ کما قال جمہور العلماء
بلکہ اجماع اقوی است از نصوص غیر متواترہ چہ مدلول اجماع
قطعی است و مدلول آں نصوص ظنی با آنکہ گوئیم کہ نصوص ہم وارد
گشتہ اند از برای حقیت خلافت کما ذکرہ المحققون من
المحدثین والمفسرین یعنی قول الجمہور من علماء
اھل السنۃ علی ما ذکرہ بعض المحققین انہ علیہ السلام
لم ینص علیھا لانہ علیہ السلام لم یامر بھا لاحد بما ذکرنا

ظهر حقیة خلافة الصدیق وبطل احتمال الاکراہ والتقیة تقیہ آن زمان احتمال داشت کہ اہل آن عصر تابع حق نمی بودند و بسعادت خیر القرون قرنی مستسعد نمی گشتند. قال ابن الصلاح والمنذری الصحابة کلهم عدول قال ابن الحزم الصحابة کلهم من اهل الجنة قطعاً قال سبحانه تعالیٰ لا یستوی منکم مَن انفق من قبل الفتح و قاتل اولئک اعظم درجةً من الذین انفقوا من بعد وقاتلوا وکلاً وعد الله الحسنیٰ لانهم المخاطبون فثبت لهم الحسنیٰ وهی الجنة. ولا یتوهم انّ التقیید بالانفاق والقتال فیها یخرج من لا یتصف بذلک منهم لان تلک القیود خرجت مخرج الغالب فلا مفهوم لها علی ان المراد من اتصف بذلک و لو بالقوة والعزم. وایضاً اکراہ و تقیہ مستلزم نقص آن حضرت است کرم الله سبحانہ وجہہ زیراکہ در اکراہ ترک عزیمت است و در تقیہ کتمان حق کہ منہی عنہ است ہرگاہ مومن عامی مہما امکن بترک اولی راضی نشود و مرتکب منہی عنہ نگردد فکیف اسد الله وزوج بنت رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کہ در شجاعت و صفدری بی نظیر بود مرتکب چندین امور ناشائستہ گردد و اینہا از کمال جہالت و فرط ضلالت قدح آن حضرت را مدح گمان کردہ اند و نقصان او را کمال دانستہ اَفَمَنْ زُیِّنَ لہ سوءُ عملہ فراٰہ حَسَناً

وقول علما ما وراء النہر چون شیعہ سب ولعن حضرات

شیخین و ذی النورین و بعضی از ازواج مطہرات رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین کہ کفر است تجویز کنند بر بادشاہ اسلام بلکہ بر سائر الکام بنا بر امر ملک علام قتل وقمع آنہا اعلاء لدین الحق واجب و لازم است وتخریب ابنیہ و اخذ اموال و امتعہ ایشان جائز۔

شیعہ در جواب بطریق منع گفتہ اند کہ شارح عقائد نسفی در بنیکہ سب شیخین کفر باشد اشکال کردہ وصاحب جامع الاصول شیعہ را از فرق اسلامی شمردہ وصاحب مواقف ہم برین رفتہ و نزد امام محمد غزالی سب شیخین کفر نیست و شیخ اشعری شیعہ را اہل قبلہ را کافر نمیداند۔ پس انچہ این حضرات در تکفیر شیعہ گفتہ نہ موافق بسبیل مومنان است و نہ مطابق حدیث و قرآن۔

اقول مثبتاً للمقدمہ الممنوعہ کہ سب شیخین کفر است واحادیث صحیحہ بران دال است منہا ما اخرج المحاملی والطبرانی والحاکم عن عویم بن ساعدۃ انہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وبارك قال ان اللہ تعالیٰ اختارنی واختار لی اصحابا فجعل منہم وزراء وانصارًا واصہارا فمن سبہم فعلیہ لعنۃ اللہ و الملائکۃ والناس اجمعین لا یقبل اللہ منہ صرفًا ولا عدلاً وکما اخرج الدارقطنی عن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم وبارك قال سیأتی من بعدی قوم یقال لہم الرفضۃ فان ادرکتم فاقتلوہم

فانهم مشرکون قال قلت یا رسول الله ما العلامة فیهم قال یقرظونك بما لیس فیك و یطعنون علی السلف واخرجه عنه من طرق اُخری نحوه و زاد عنه وآیة ذلك انهم یسبون ابا بکرؓ وعمرؓ من سب اصحابی فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین۔ وامثال این حدیث بسیار آمده که این رساله گنجائش ذکر آنها ندارد۔ و ایضاً سب شیخین موجب بغض ایشا نست و بغض ایشاں کفر است۔ بخبر من ابغضهم فقد ابغضنی ومن اذاهم فقد اذانی ومن اذانی فقد اذی الله وایضاً اخرج ابن عساکران رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم قال حب ابی بکرؓ وعمرؓ ایمان وبغضهما کفر۔ واخرج عبدالله بن احمد عن انسؓ مرفوعا انی لارجوا لامتی فی حبهم مافی قول لا اله الا الله۔ وبغض ایشان را بر حب ایشان مقایسه باید کرد لانها علی طرفی نقیض۔ و نیز تکفیر مومن موجب کفر است چنانچه در حدیث صحیح وارد است من رمی رجلاً بالکفر و قال عدوالله ولیس کذلك ان کان کما قال والا رجعت علیه۔ وما بیقین میدانیم که ابی بکرؓ وعمرؓ مومنانند و دشمنان خدا نیستند و مبشر بجنة اند پس تکفیر ایشان راجع بقائلان باشد بمقتضاے اینحدیث فیحکم بکفرهم واین حدیث اگرچه خبر واحد است اما تکفیر از و معلوم میشود اگرچه جاحد او کافر نشود و قال امام عصره ابوزرعة الرازی من اجل شیوخ الاسلام اذا رایت الرجل ینقص احداً من

اصحاب رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فاعلم
انہ زندیق وذلك لان القرآن حق والرسول
حق وما جاء بہ حق وما ادی علینا ذلك كلہ
الا من الصحابہ رضی الله تعالیٰ عنہم فمن جرحہم
انما اراد ابطال الكتاب والسنۃ فیكون الجرح
بہ الصق ویحكم علیہ بالزندقہ والضلالۃ والكذب
والعناد وقال سهل بن عبد الله التستری وناهیك
بہ علماً وزهداً او معرفۃ وجلالۃ من لم یومن
باصحابہ لم یومن برسول الله صلی الله علیہ وسلم
وسئل عبد الله بن المبارك وكفاك بہ جلالۃ
وعلماً ایہما افضل معاویۃ او عمر بن عبد العزیز فقال الغبار
الذی دخل انف فرس معاویۃ مع رسول الله
صلی الله علیہ وسلم خیر من عمر بن عبد العزیز كان
اشار بذلك الی ان فضیلۃ صحبتہ ورؤیتہ صلی الله
علیہ وسلم لا یعدلہا شیٔ ۔ وهذا فی غیر اكابر الصحابۃ
رضوان الله علیہم ممن لم یضم الا بمجرد رؤیتہ صلی الله
علیہ وسلم فما بالك فی من ضم الیہا انہ قاتل مع صلی الله
علیہ وآلہ وسلم او فی زمنہ بامرہ او نقل شیئاً من الشریعۃ
الی من بعدہ او انفق شیئاً من مالہ بسببہ فهذا
مما لا یمكن ادراك فضلہ وشك نیست كہ شیخین از اكابر صحابہ
اند بلكہ افضل ایشان پس تكفیر بلكہ تنقیص ایشان موجب كفر و زندقہ

وضلاله باشد کما لا یخفی. وفی المحیط لمحمد رحمه الله تعالیٰ لا یجوز الصلوٰة خلف الروافضة لانهم انکروا خلافة الصدیق وقد اجتمعت الصحابة علی خلافته. وفی الخلاصة من انکر خلافة الصدیق فانه کافر ویکره الصلوٰة خلف صاحب هواء او بدعة ولا یجوز خلف الرافضة ثم قال ان کل ما هو هوی یکفر به لا یجوز والا یجوز ویکره وکذا من انکر خلافة عمرؓ فی الاصح هرگاه انکار خلافت ایشان کفر باشد فکیف حال من سبهم او لعنهم۔

پس ظاهر شد که تکفیر شیعه مطابق احادیث صحاح و موافق طریق سلف است و آنکه از بعضے از اهل سنت عدم تکفیر شیعه نقل کردند بر تقدیر صحت و دلالت آن بر عدم تکفیر اینها محمول بر توجیه و تاویل است لتطابق الاحادیث و مذهب جمهور العلماء۔ و ایضاً شیعه از سب و لعن حضرت عائشه صدیقهؓ انکار کرده و در باره آنحضرت علیها الرضوان بسبب مخالفة نص طعن و تشنیع ثابت کردند. و گفتند آنچه خبث و فحش در باره عائشهؓ بشیعه نسبت کرده اند حاشا ثم حاشا اما چون عائشهؓ مخالفت امر وقرن فی بیوتکن نموده ببصره درآمده و به حرب آنحضرتؓ اقدام نموده و بحکم حدیث حربك حربي حرب حضرت امیر حرب حضرت پیغامبر است صلی الله علیه وسلم و محارب پیغامبر یقیناً مقبول نیست بنابریں مورد طعن شده و پوشیده نماند که

امر بملازمۃ بیوت و نہی از خروج آنہا مطلق کہ شامل جمیع احوال واز منہ باشد مراد نیست وخروج بعضی از ازواج آنسرور علیہ الصلوٰۃ والسلام باو در بعضی اسفار برآں دلالت میکند پس امر بملازمۃ بیوت مخصوص گشت بوقتی دون وقتی وحالی دون حالی ودررنگ عام مخصوص البعض شد وعام مخصوص البعض از روے مدلول ظنی است مجتہد راجائز است کہ افراد دیگر ہم بعلۃ مشترکہ ازان اخراج نماید وشک نیست کہ حضرت صدیقہؓ عالمہ و مجتہدہ بودہ وترمذی از ابی موسیٰؓ روایت میکند کہ او گفتہ کہ ما اشکل علینا اصحاب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم حدیث قط فسألنا عائشۃؓ الاوجدنا عندھا علماً وہمچنیں ترمذی از موسیٰ ابن طلحہ روایت میکند کہ او گفتہ ما رأیت احداً افصح من عائشۃؓ پس تواند بود کہ حضرت عائشہ صدیقہؓ خروج خود را در بعضی اوقات یا بعضی احوال از برای بعضی منافع و مصالح ازاں مخصوص کردہ باشد ولا محذور فیہ ولا طعن علی انا نقول الظاھر من الآیۃ نھی الخروج بلا ستر وحجاب کما دل علیہ قولہ سبحانہ بعدہ ولا تبرجن تبرج الجاھلیۃ الاولیٰ واما الخروج مع الستر والحجاب فخارج عن النھی

وخروج حضرت صدیقہؓ از برای اصلاح بود نہ برای حرب کما قال بعض المحققین واگراز برائے حرب باشد چنانکہ مشہور است فلا باس بہ ایضاً لانہ عن اجتہاد لا عن

هواءٍ۔ چنانکہ شارح مواقف از آمدی نقل میکنند کہ واقعات جمل وصفین ازروے اجتہاد بود والمجتہد وانکان مخطیا لامواخذة علیہ قال القاضی البیضاوی فی تفسیر قولہ تعالیٰ لولا کتاب من اللہ سبق لمسکم الایة لولاحکم من اللہ سبق اثباتہ فی اللوح وھو ان لایعاتب المخطی فی اجتہاد یا آنکہ گوئیم خطای مجتہد ہم نزد خدای عزوجل ہدایت است کما نقل زرین عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یقول سألت ربی عن اختلاف اصحابی من بعدی فاوحیٰ اللہ الیّ یا محمد ان اصحابك عندی بمنزلة النجوم فی السماء بعضها اقوی من بعض و لکل نور فمن اخذ بشیءٍ مما ھم علیہ فھو عندی علیٰ ھدیً ثم قال اصحابی کالنجوم بایھم اقتدیتم اھتدیتم۔ و حدیث حربك حربی تواند بود کہ نزد حضرت صدیقہؓ بثبوت نرسیدہ باشد یا مخصوص باشد۔ بحرب مخصوص چہ تواند بود کہ اضافت براے عہد باشد۔

وایضاً ازبرای ترجیح کتب باطلہ خود وترزیف کتب اہل سنت آوردہ اندکہ در کتب شیعہ چنیں است کہ در وقت حضور ابن ام مکتوم اعمی در خدمت حضرت پیغمبر علیہ السلام کسے از اہل آنحضرت عبود کرد حضرت پیغمبر ازیں معنی اعتراض فرمودند آں گفت یا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ایں شخص کور است آنحضرتؐ فرمود کہ تو کور نیستی۔ و اہل سنت در کتب خود آوردند کہ حضرت پیغمبر علیہ السلام عائشہؓ

را بکتف مبارک خود برداشت تا تماشای جمعی کند که در کوچہ ساز می نواختند و بعد از مدتی فرمودہ یا حمیراہل شبعت تو بہ تماشا سیر شدی۔ این عمل را بار ذال ناس نسبت نتواں کرد۔

پوشیدہ نماند نواند کہ این واقعہ پیش از نزول آیت حجاب متحقق شدہ باشد و منع از حضور ابن ام مکتوم بعد از نزول آن۔ وہمچنیں تواند بود کہ آں لہو مشروع باشد نہ ممنوع چنانکہ دراخبار صحاح وارد است وعنقریب مذکور خواہد شد کہ حبشہ در مسجد حضرت پیغمبر صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم نیزہ بازی میکردند وآں در رنگ تیراندازی است درحق آنکہ ہردو آلہ غزا وجہاد اند وتیراندازی مشروع است۔ فکذا ھو مثلہٗ

ونیز وقوع آں لہو در مسجد دلالۃ بر مشروعیت میکند کما لا یخفی۔ ولو سلم کہ بعد از نزول حجاب بودہ پس گوئم کہ حضرت صدیقہؓ دراں وقت صغیرہ بود نہ مکلفہ کما یفہم مما روی البخاری والمسلم عن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت ان النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یقوم علی باب حجرتی والحبشۃ یلعبون بالحراب فی المسجد ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یسترنی بردائہ لانظر الی لعبھم بین اذنہ وعاتقہ ثم اقول من اجلی یقوم حتی اکون انا التی انصرف فاقدروا الجاریۃ الحدیثۃ السن الحریصۃ علی اللھو ھذا۔

بدانکه در اصحاب کرام در آمدن و در میان ایشان حکمها نمودن از کمال بے ادبی و فرط بے سعادتی است وطریق اسلم آنست کہ منازعات و اختلافاتی کہ درمیان ایشان واقع شدہ بعلم حق سبحانہ مفوض سازند وہمہ ایشان را جز بہ نیکی یاد نکنند وحب ایشان را حب پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام دانند مَنْ اَحَبَّهُمْ فبحبی احبهم حدیث صحیح است۔

قال الشافعی وهو منقول عن عمر بن عبد العزیزؒ تلك دماءٌ طَهَّرَ اللهُ عنها ایدینا فلیطهر عنها اَلسِنَتَنَا۔ اما چون شیعہ شنیعہ اصحاب را ببدی یاد میکنند و بسب و لعن ایشان جرأت مینمایند علماء اسلام را واجب و لازم است کہ رد آنہا نمایند و مفاسد ایشان را ظاہر سازند و ازیں قبیل است بعضی سخنان کہ ازیں حقیر دریں باب تحریر آمدہ چنانکہ ذکر یافتہ۔ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِيْنَا اَوْ اَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهٗ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ۔ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰنَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ۔

هذا ما تیسر لی فی رده‍م واظهار شناعتهم بعون الله سبحانه وحسن توفیقه ونسال الله سبحانه ان یثبت قلوبنا علی دینه ویوفقنا لمتابعة حبیبه صلی الله تعالی علیه وآله وسلم ولنختم الرسالة بالخاتمة الحسنة وذکرمناقب اهل البیت ومدائحهم وفضائلهم رضی الله تعالی عنهم اجمعین۔

قال الله سبحانه انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت و يطهركم تطهيراً - اكثر المفسرين على انها نزلت في علي و فاطمه و الحسنين رضی الله تعالیٰ عنهم لتذكير ضمير عنكم وما بعده وقيل نزلت في نسائه صلی الله علیه وسلم لقوله تعالیٰ و اذكرن ما يتلی في بيوتكن نسب الی ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما وقيل المراد النبي وحده - و اخرج احمد عن ابي سعيد الخدري انها نزلت في خمس النبي صلی الله علیه وسلم و علیؓ و فاطمهؓ وحسن و الحسين رضوان الله تعالیٰ عليهم اجمعين - و ذهب الثعلبي الى ان المراد من الاهل في الآية جميع بني هاشم والمراد من الرجس الاثم و الشك فيما يجب الايمان به وثبت في بعض الطرق وتحريمهم على النار - وعن وقاص رضی الله تعالیٰ عنه قال لما نزلت هذه الآية نَدْعُ اَبْنَاءَنَا وَاَبْنَاءَكُم دعا رسول الله صلی الله علیه وسلم علياً و فاطمة وحسناً و حسيناً فقال اللّٰهُمَّ هولاء اهل بيتي (مسلم) وعن المسور بن المخرمه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال فاطمة بضعة مني فمن اغضبها اغضبني وفي رواية يريبني ما ارابها ويوذيني ما اذاها (بخاري ومسلم) وعن ابي هريره قال خرجت مع رسول الله صلی الله علیه وسلم في طائفة من النهار حتی فاطمه فقال اثم لكع اثم لكع يعني حسنا فلم يلبث ان جاء يسعى حتی اعتنق كل واحد منهما صاحبه فقال رسول الله

صلے اللہ علیہ وسلم اللھم انی احبہ فاحبہ من یحبہ (بخاری ومسلم) عن انس قال لم یکن احد اشبہ بالنبی صلے اللہ علیہ وسلم من الحسن بن علی وقال الحسین ایضا کان اشبھھم برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم (بخاری) وعن زید بن ارقم قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم انی تارک فیکم ما ان تمسکتم لن تضلوا بعدی احدھما اعظم من الاخر کتاب اللہ حبل ممدود من السماء الی الارض وعترتی اھل بیتی ولن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیھما (ترمذی) وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لعلیؓ وفاطمہؓ والحسنؓ والحسینؓ انا حرب لمن حاربھم وسلم لمن سالمھم (ترمذی) وعن جمیع بن عمیر قال دخلت مع عمتی علی عائشۃ رضی اللہ عنھا فسالت ایُّ الناسِ کان احب الی رسول اللہ علیہ وسلم قالت فاطمۃ فقیل من الرجال قالت زوجھا (ترمذی) وعن ابن عمرؓ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان الحسنؓ والحسینؓ ھما ریحانی من الدنیا (ترمذی)

وعن علیؓ قال الحسن اشبہ برسول اللہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم

ما بين الصدر الى الراس والحسين رض
اشبه النبي صلى الله عليه وسلم ما كان
اسفل من ذلك (ترمذی)

وعن ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما
قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم
حامل الحسن بن علي على عاتقه فقال رجل
نعم المركب ركبت يا غلام فقال النبي
صلى الله عليه وسلم ونعم الراكب هو. (ترمذی)

وعن عائشة رضي الله عنها قالت ان الناس
كانوا يتحرون بهداياهم يوم عائشة
يبتغون بذلك مرضاة رسول الله صلى الله عليه وسلم
وقالت ان نساء رسول الله صلى الله عليه وسلم
كن حزبين حزب فيه عائشة رض وحفصة رض
وصفية رض وسودة رض والحزب الآخر ام سلمة رض وسائر
نساء رسول الله صلى الله عليه وسلم فكلم حزب
ام سلمة رض فقلن لها كلمي رسول الله صلى الله عليه وسلم
يكلم الناس فيقول من اراد ان يهدى الى رسول الله
صلى الله عليه وسلم فليهده اليه حيث كان
فكلمته فقال لها لا تؤذيني في عائشة فان الوحي
لم يأتني وانا في ثوب امرأة الا عائشة قالت
اتوب الى الله من اذاك يا رسول الله ثم انهن

وعن فاطمة رضی فانها سلمت الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فکلمته فقال یا بنیة الا تحبین ما احب قالت بلی قال فاحبی هذه۔

(بخاری ومسلم)

وعن عائشة رضی الله تعالیٰ عنها قالت ما غرت علی احد من نساء النبی صلی الله علیه وسلم ما غرت علی خدیجة رض وما رأیتها ولکن کان یکثر ذکرها وربما ذبح الشاة ثم یقطعها اعضاءً ثم یبعثها فی صدائق خدیجة فربما قلت له کانه لم تکن فی الدنیا امرأة الا خدیجة فیقول انها کانت وکانت وکان لی منها ولد۔ (بخاری ومسلم)

وعن ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم العباس منی وانا منه (ترمذی)

وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم احبوا الله لما یغذوکم من نعمه فاحبونی لحب الله واحبوا اهل

بیتی لحبّی . (ترمذی)

وعن ابی ذرؓ انہ قال وھو آخذ بباب الکعبۃ سمعنا النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول الا ان مثل اھل بیتی فیکم مثل سفینۃ نوح من رکبھا نجا ومن تخلف عنھا ھلک (احمد) فلیکن ھذا آخر الرسالۃ

الٰہی بحق نبی وفاطمہ — کہ بر قول ایماں کنی خاتمہ
اگر دعوتم رد کنی ور قبول — من و دست و داماں آلِ رسول

الحمد للہ والسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ
اللّٰھم اغفرلی ولوالدی بحق النبی العربی واھل بیتہ واحسن الیھما والیّ بحرمۃ جمیع احباب الحضرۃ المدنی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واھل بیتہ وسلم وبارک

الحمد للہ سبحانہ علی الاختتام والصلوٰۃ والسلام علی حبیبہ محمد النبی الامی سید الانام الیٰ یوم القیام ۔

تمت بالخیر

تعلیقات

این رسالۂ انیقہ کہ از تصنیفاتِ امام ربانی مجددِ الفِ ثانی قدس سرہ (سنہ ۹۷۱ھ تا سنہ ۱۰۳۴ھ) ہست، اوّلاً درخاتمۂ مکتوباتِ شریفۂ آنحضرت رح (کہ از لکھنؤ نشر یافتہ) مشمول بود و ہرگاہ کہ کم یاب بود این بندۂ ناچیز در ۱۳۸۵ھ / ۱۹۶۵م از رام پور مع ترجمۂ اردو شائع کردہ ام وحالا (از سعیِ برادرِ روحانی عبدالغفار میمن صاحب) اشاعت پذیر شود -

مولانا محمد ہاشم کشمی رح درباب این رسالہ، در زبدۃ المقامات (مطبوعۂ لکھنؤ ۱۳۰۷ھ - صفحہ ۱۳۱) گفتہ است :- " اربابِ تشیع در آن بلاد در غایتِ حشمت وجاہ بودند و بہ سلطان (اکبر) تقربِ تمام داشتند وسلطان نیز بہ دین و اربابِ دین در نہایت عداوت بود ولیکن از جوشِ غیرتِ اسلام کہ حضرت ایشان رح را حضرتِ حق سبحانہ عطا فرمودہ بود ملاحظۂ این و آن درخاطرِ شان خطور نمی بود -" حضرت امام ربانی قدس سرہ ہم گفتہ اند کہ " چون درین ایام رسالۂ کہ شیعہ در وقتِ محاصرۂ مشہد بعلماء ماوراء النہر نوشتہ بودند در جوابِ رسالۂ آنہا درباب تکفیرِ شیعہ و اباحۂ قتل و اموال آنہا مر مسلمانان را بود باین حقیر قلیل البضاعۃ رسید ..." - این محاصرۂ مشہد و سبزوار بدستِ والیِ توران اعنی عبدالمؤمن خان ابن عبداللہ خان ازبک (م سنہ ۱۰۰۶ھ) در سنہ ۱۰۰۱ھ روے نمودہ بود، پس قیاس است کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ این رسالہ را ہم در آن سال تصنیف فرمودہ بودند -

درین رسالہ فرقہ ہاے اہلِ تشیع بدین گونہ مذکور اند :-

(۱) سبائیہ (ص ۸) - (۲) کاملیہ (ص ۸) - (۳) بیانیہ (ص ۸) - (۴) مغیریہ (ص ۸) - (۵) جناحیہ (ص ۸) - (۶) منصوریہ (ص ۸) - (۷) خطابیہ (ص ۱۰) - (۸) غرابیہ (ص ۱۰) -

(۹) ذمّیه (ص۱۲۰) - (۱۰) یونسیه (ص۱۲۱) - (۱۱) مفوّضه (ص۱۲۳) - (۱۲) اسمٰعیلیه (ص۱۲۴) -
(۱۳) زیدیه (ص۱۶۰) - (۱۴) امامیه (ص۱۶۰) - وغیرهم (ببعض) -
بعدازان، جوابهاے اعتراضات اہلِ تشیع آغاز نماید و دلائل خمسۂ علماے ماوراءالنهر (در ردِّ آن فرقه ہا) ہم بیان شود - یعنی از صفحات ۲۰-۴۴-۴۵-۵۶-۶۶ آن دلائل را توشیح و تائید کرده شود - و در آخرِ این رساله، مناقبِ اہلِ بیت (رضوان الله علیهم) ہم مندرج است که سیزده باشد -
در رسالۂ ہٰذا چنانکه از مولانا محبوبِ الٰہی[1] مدظله مستفاد می شود، این اضافه بعد از سطر ۸ - صفحه ۴، کرده می آید : —
دیارِ ہندوستان ہرچند از سائر ممالک در اسلام متأخر است و از اصحاب کرام رض ہیچ یکے باین اقلیم تشریف نیاورده اند امّا ازان آوان که اسلام درآنجا ظاہر شده است و سلاطینِ اسلام استیلا یافته اند و مشائخ عظام و اولیاے کرام از اطراف و جوانب تشریف آورده اند، معالم دین و اعلام اسلام زمان زمان در تزاید و ترقی است و بر سائر ممالک به یک جہت بلکه بوجوه مزیّت و فضیلت دارد که تمام سکّانِ آن از اہلِ اسلام بر عقیدۂ حقۂ اہلِ سنّت و جماعت اند و نشانے از اہلِ بدعت و ضلالت درآن دیار پیدا نیست و طریقۂ مرضیۂ حنفیه دارند حتّی که بالفرض شخصے را که مذہبِ شافعی یا حنبلی داشته باشد طلب دارند نیابند و ہرچند این مذاہب از اہلِ حق اند امّا اہلِ ہوا و بدعت را گریزگاه اند و حضرت خواجه خسرو علیه الرحمة و الرضوان در ملکِ ہندوستان می فرماید : — (نظم)

خوشا ہندوستانِ رونقِ دین - شریعت را کمال و عزّ و تمکین
زبردستانِ ہندو گشته پامال - فرودستان ہمه در دادنِ مال
بدین عزت شده اسلام منصور - بدان خواری سرانِ کفر مقہور
بذمّت گر نبودے رخصتِ شرع - نماندے نامِ ہندو ز اصل تا فرع
ز غزنین تا لبِ دریا درین باب - ہمه اسلام بینی بر یکے آب
نه ترسائی که از ناترس کاری - نهد بر بنده داغ کردگاری
نه از جنسِ جهودان جنگ و جوریت - که از قرآن (کنند) دعوی به توریت
نه مُغ کز طاعتِ آتش شود شاد - ازو با صد زبان آتش بفریاد
مسلمانانِ نعمانی روش خاص - ز دل ہر چار آئین را باخلاص
نه کین باشافعی نے مهر با زید - جماعت را و سنّت را بجان صید

---

[1] مولاناے موصوف ہم این رساله را از لاہور نشر کرده است

نہ اہلِ اعتزالی کز فنِ شوم – ز دیدارِ خدا گردید محروم
نہ رفضے تا رسد زان مذہبِ بد – جفائے بر وفاداران احمدؐ
نہ آن سگ خارجی کز کینہ سازی – کند با شیرِ حقؓ روباہ بازی
زہے مُلکِ مسلمان خیز و دین جو – کہ ماہی نیز سُنّی خیزد از جو

تا قریب پانصد سال بر ہمین صرافت و لطافت بود تا آن کہ در زمانِ خاقانِ اعظم عبد اللہ خان، شیعہ کہ در آن دیار غلبہ و شیوع پیدا کردہ بودند بعضے بقتل رسیدند و بعضے جلائے وطن شدہ بہ ہند آمدند و بحکام و سلاطین آن جا تقریب نمودہ بعضے جہال را بمقدمات مزخرفہ و مغالطات زراندودہ اغواء نمودند و از راہ بُردند و ہر چند فتنہ و فساد در اقلیم خراسان تسکین یافت و مسلمانان از شرارتِ آنہا وا رستند، امّا از قدومِ بد یمنِ آن بدکیشان در دیارِ ہند، مسلمانان را فتورِ عظیم واقع شد و فتنہ از سر پیدا گشت۔

ایضاً منقول است کہ بزرگے ہموارہ دعا می کرد، الٰہی اہلِ خراسان را بجمعیت نگاہ دار و از تفرقہ امان بخش – مُریدان از کمالِ تعجب پرسیدند کہ یا شیخ این چہ دعاست کہ در حقِ آن بے دولتان می کنید – فرمود کہ تفرقۂ ایشان موجب ضلالت و تفرقۂ عالم ست و ایقاظ فتنۂ نائم –

بسم الله الرحمن الرحيم

استفتای ثبوت مذهب اهل سنت از قرآن مجید

اکنون وقت آن شد که چنانچه نجات اهل سنت و جماعت از آیات بینات قرآنی واضح ساختیم نجات اینها از کلام نوباوۂ حدیقۂ رسالت و شگوفۂ بستان ولایت امام المؤمنین زبدة العارفین حضرت علی بن الحسین زین العابدین سلام اللّٰه علیه و علی آبائه الطاهرین و ابنائه الطیبین و احبابه المهتدین بیان سازیم تا بطریق نور علی نور واضح گردد که مذهب اهل سنت و جماعت همین مذهب اهل سنت و جماعت بود نه چیز دیگر پس بشنو که حضرت سجاد در صحیفۂ کامله که نزد شیعه معتبر و معمول ست چه میفرمایند اللّٰهم و اتباع الرسل و مصدقوهم من اهل الارض بالغیب عند معارضة المعاندین لهم بالتکذیب و الاشتیاق الی المرسلین بحقائق الایمان في کلّ دهر و زمان ارسلت فیه رسولا و اقمت لاهله دلیلا من لدن آدم الی محمد صلی اللّٰه علیه وآله و سلم من ائمة الهدی و قادة اهل التقی علی جمیعهم السلام فاذکرهم منك بمغفرة و رضوان حاصل

معنی این کلام آنست که خدا یا اصحاب جمیع پیغمبران را که از وقت آدم تا زمان رسالت پناه صلی اللّه علیه و آله و سلم گذشته اند و بر انبیا در وقت تکذیب کفار ایمان آورده اند و سبقت و پیشی در اسلام کرده اند همه را بمغفرت یاد کن و ازانها خوشنود باش و چون درین عموم اصحاب محمد صلی اللّه علیه و آله و سلم داخل بودند برای اظهار شرف و رتبه بار دیگر ذکر آنها جدا میفرماید اللّهم اصحاب محمد صلی اللّه علیه و آله و سلم خاصة خدا یا اصحاب محمد را صلی اللّه علیه و آله و سلم علی الخصوص نوازش فرما.

پس در مقام مدح صحابه آمده میفرماید الذین احسنوا الصحابة آنانند که نیک کردند صحبت پیغمبر را صلی اللّه علیه و آله و سلم و الذین ابلوا البلاء الحسن فی نصره و آنانند که دادند عطای نیک را در نصرت آنحضرت صلی اللّه علیه و آله و سلم یعنی مالهای خود را نفقه کردند برای قوت دین او و کَانَفوه و در میان گرفتند و از شر اعدا حمایت کردند آنحضرت را اسرعوا الی وفادته و شتاب کردند بآمدن در پیش آنحضرت صلی اللّه علیه و آله و سلم و سابقوا الی دعوته و پیشی و سبقت کردند بدعوت او یعنی پیش از دیگران اسلام آوردند چنانچه عشره مبشره رضی اللّه عنهم و غیرهم و استجابوا له حیث اسمعهم حجة رسالا ته و قبول نمودند چون شنوانید آنها را حجت رسالت خود که قرآن ست و فارقوا الازواج و الاولاد

فی اظهار کلمته و جدائی کردند و بگزاشتند زنان و فرزندان خود را در ظاهر کردن کلمهٔ او یعنی هجرت ایشان برای غلبهٔ کلمهٔ اسلام بود نه برای اغراض دنیوی و قاتلوا الآباء و الابناء فی تثبیت نبوته و قتال کردند به پدران و پسران خود در محکم و راسخ ساختن نبوت او و انتصروا به و انتقام کشیدند و یا غالب آمدند بر کفار بسبب نصرت و حمایت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم هر کرا عقل و دین باشد بر وی مخفی نخواهد ماند که این صفات جمع صحابه است چه همه ها جهاد و نصرت آنحضرت میکردند و به اقارب خود میجنگندیدند و در هر معرکه و غزوه انبوه کثیر جمع میشدند و غلبه همه آنها حاصل گشت لیکن محض بفضل الهی چنانچه در تفسیر آیات قرآنی این بحث بتفصیل بیان نموده شد و من کانوا منطوین علی محبته و کسانیکه بودند پیچیده بر محبت آنحضرت یرجون تجارة لن تبور في مودته امید میداشتند سوداگری را که هر گز زیان ندارد در دوستی آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و الذین حجرتهم العشائر اذ تعلّقوا بعروته و آنانکه ترک کردند ایشان را قبیلهای ایشان چون تمسک زدند بحلقهٔ هدایت او و انتفت منهم القرابات اذ سکنوا فی ظلّ قرابته و نیست و نابود شد ازانها رشته های قرابت چون ساکن شدند در سایهٔ قرابت و لا تنس لهم اللّهم ما ترکوا لك و فيك پس فراموش مکن ایشان را ای خدا آنچه ترک

کردند برای تو در راه تو یعنی جزای آنها البته عنایت فرما و ارضهم من رضوانك و خوشنود ساز ایشان را از خوشنودی خود و مما حاسوا الخلق علیك و خوشنود ساز آنها را بسبب آنکه جمع کردند خلق را و کانوا مع رسولك دعاة لك الیك بودند ایشان همراه پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم تو خوانندگان برای تو بسوی تو بعضی اصحاب آنحضرت چنانکه خود کامل بودند سعی در تکمیل دیگران نیز میکردند و ظاهرست که تمام صحابه جمع کنندگان خلق بر دین اسلام و دعوت کنندگان بندگان بسوی دین خدای تعالی بودند و در هر سو و هر بلده جماعتی عظیم از ایشان سکونت ورزیده انتشار علوم دینی نمودند کسی احمق هم این سخن نگوید چه جای عاقل که دعوی علمیة دارد و اشکرهم علی هجرتهم فیك دیار قومهم و جزا ده ایشان را بر هجرت کردن ایشان در راه تو شهرهای خود را و خروجهم من سعة المعاش الی ضیقه و جزا ده ایشان را بر بیرون شدن از فراغی معاش خود بسوی تنگی آن یعنی بعد هجرت از خانهای خود و عیش خود کناره گزیدند و در دیار غریب به تنگی عیش افتادند و من کثرّت فی اعزاز دینك من مظلومهم و بکن بکسانیکه بسیار کردی بوجود آنها مطیعان خود را در عزیز ساختن دین تو که آنها مظلومان صحابه اند یعنی مهاجران اول مظلوم بودند بعد ازان که هجرت کردند و جهاد واقع شد دین بسبب آنها غالب

گشت و بسیار مسلمانان شدند اللهم و اوصل الی التابعین لهم باحسان الذین یقولون ربنا اغفر لنا و لاخواننا الذین سبقونا بالایمان خیر جزائك خدا یا برسان به پیروی کنندگان صحابه که به نیکی متابعت آنها اختیار نمودند تابعین میگویند خدا یا بیامرز مارا و برادران که پیش از ما ایمان آوردند و بهترین جزای خود این کلام امام اشارت ست با آنکه قسم سوم از مسلمانان همان کسانند که در حق صحابه دعای خیر میکنند و آنها غل و کینه ندارند و ظاهرست که این وصف خاصهٔ اهل سنت و جماعت ست پس ایشان ناجی و مغفورند موافق مذهب اهل بیت و موافق قرآن نه مخالفان شان و هو المطلوب. باز بشنو که در مدح تابعین چه میفرماید الذین قصدوا سمتهم آن تابعین که قصد کردند طریقهٔ صحابه را و تحرّوا وجهتهم دیده و دانسته قصد کردند جهت صحابه را و مضوا علی شاکلتهم و برفتند بر طریقه و مذهب صحابه لم یثنهم ریب فی بصیرتهم نه گردانید آن تابعین را و هیچ نداد شکی در یقین صحابه یعنی صحابه را بر راه راست دانستند و لم یختلجهم شكٰ فی قفو آثارهم و خلجان نکرد و نخلید آن تابعین را شکی در پیروی کردنِ آثار صحابه را بی شک و شبهه بر راه راست دانسته پیروی آنها کردند و الایتمام بهدایة منارهم و شک نکردند در اقتدا بهدایت روشنی صحابه یعنی صحابه را بر راه روشن و هدایت اتباع و اقتدای آنها کردند هر که

ایمان بقرآن و قدویت بجناب پاک امام سجاد علیه السلام داشته باشد بر وی مخفی نخواهد ماند که هر کلمه ازین کلمات مبطل روافض و خوارج ست و غیره فرقهای باطله چه روافض در حق تمام صحابه بغض بیشمار دارند بلکه اکثر آنها را گمراه میدانند و حسن ظن ندارند مگر بچندی ازانها و خوارج گرگ برادر شغال اند و مانند روافض به رئیس مهاجرین علی مرتضی و عثمان و بعضی دیگر از صحابه سوء اعتقاد میدارند و غیره فرقه های در تفسیر قرآن تاویل نصوص تابع روایات صحابه نیستند بلکه بهوای زائغهٔ خود میروند و سوای راه صحابه راهی بر آورده اند و اهل سنت اتباع آنها میکنند پس بمذهب حضرت زین العابدین بنصوص مذکورهٔ بالا اهل حق ایشانند نه غیر ایشان و هو المطلوب. باز بشنو که امام چه میفرماید مکانفین و موازرین لهم حمایت کنندگان و اعانت نمایندگان صحابه اند یعنی اگر گمراهی شیطان وار آمده بجناب پاک طعن کند کار تابعین آنست که او را برانند و بجواب شافی طرد نمایند ازین لفظ تمام اعتراضات شیاطین که بصحابه نسبت کنند ساقط شدند و ظاهر گشت که کار مسلمانان جواب طعن و رد آنهاست نه طعن و تشنیع نمودن و شک نیست که این وصف خاصهٔ اهل سنت ست پس ایشان بمذهب امام علیه السلام مغفور و ناجی اند نه غیر ایشان. باز بشنو که چه میفرماید یدینون بدینهم اعتقاد

میدارند و اطاعت و انقیاد میکنند بدین صحابه و یهتدون بهدیهم و راه میروند براه صحابه که عین هدایت ست یتفقون علیهم در حالیکه اتفاق دارند بر حمایت صحابه که از طرف آنها جواب شافی بطاعنان آنها میدهند و رجم شیاطین مینمایند و لا یتهمونهم فیها ادوا الیهم و تهمت نمیکنند صحابه را در چیزیکه ادا کردند و رسانیدند بایشان از احکام شریعت و احادیث پیغمبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلم یعنی تمام صحابه را صادقین دانسته روایات آنها قبول نموده بران عمل مینمایند ازین لفظ ثابت شد که کتب حدیث و فقه اهل سنت اینهمه از صحابه منقول ست و بمذهب امام زین العابدین معتبر و مقبول ست. و لازم آمد که کتب مخالفین ایشان که بر خلاف روایات صحابه اند نزد امام زین العابدین باطل و بهتان ست پس ظاهر شد که نسبت مذهب مخالفین بامام جعفر صادق که پاره و جگر گوشهٔ امام زین العابدین و امام محمد باقر علیهما السلام ست باطل محض و افترای صریح و انکار نصوص قطعیات ست کتب ایشان واجب الترک اند مؤمنانِ قرآن و محبان خاندان را ازان کناره گرفتن فرض عین ست و مطالعهٔ آن کتب باعث انبعاث وسوسهٔ شیاطین نعوذ باللّٰه منها.

حسرتاکه این چرخ ناهموار ودون — نیزه زد قلب ماپرگشت زخون
موت عالِمٌ موت عالَمٌ شد یقین — عاقلانرا این نشان از یوم دین
می سزد گرخون بگرید آسمان — بر وفات قطب عالم جاودان
از وفاتش لرزه آمد بر زمین — چون بماند سالم این قلب حزین
مرشد مابست برخود این نقاب — نیست ممکن دیدنش الاّ بخواب
ازکه جویم بعد ازو ارشاد خویش — ازکه خواهم درد را درمان خویش
أهل ایمان أز وفاتش درألم — گوییا ازا بر بارد درد وغم
فرقتا وافرقتا گشتم جدا — ازحبیب خویش ومحبوب خدا
عقل کل بود او ندانستم چنان — حیرت اندر حیرتم من هرزمان
مرشدی فاضل بنزدی ماچنین — مابغفلت رفته بودیم آه ازین
مستفید از وی نگشتم رفت او — تازه شد هجرت شهادت شد دوتو
گربگریم تاقیامت سود نیست — زانکه اوباری دگر آینده نیست
ای حلمیّ قطمیر آیس مشو — مشفق است اودر پَیَش دائم برو
در هزار سیصد وسیست ودو بود — دعوتش میکرد خلائق ودود
ساعتی هفتم که هجرت روغود — پنج شنبه بیست ونه [illegible] بود
ارجعی أمر الهی گوش کرد — ترك این دار ودیار وهوش کرد
سید عالی مقام عبد الحکیم — درجوار قرب یزدان شد مقیم
جنة المأوی مقامش شد یقین — ماند محروم از وصالش مؤمنین
خاك باغلوم آن وجود پاکرا — چون صدف شد تهنیت آن خاکرا
داغ بر دلها نهاد آن روح پاك — دوستانش ماند درحسرت هلاك
این چنین حزن وألم دائم بود — تاکه جان اندر قفس قائم بود
من چه گویم حال آن عالی همام — گشت او منظور پیران کرام
کوی باغلوم شد مرادار النعیم — هست در وی سیدم عبد الحکیم

سید عبد الحکیم بن مصطفی آرواسی در ترکیه در شهر آنقره وفات یافت
در قریهٔ باغلوم مدفون است « قدس الله سره الاقدس »

مرثیه حضرت الشیخ مولانا السید عبد الحکیم آرواسی ثم قسطنطینی
مرشد مولانا حسین حلمی ایشیق (عشق) الاستانبولی طال الله حیاته

سید عبد الحکیم نامدار	کو چراغ راه بود و کما مدار
خلیفهٔ سید فهیم آرواسی بود	بعد وفات او کثیر الدرس بود
شهر خالد بن زید شد دار العلوم	با علوم ظاهری باطن علوم
از فیوضش قسطنطینیان بهره‌مند	جمله با اسلام بودان بهره‌مند
صد فسوس آن مهر تابان شد نهان	از فیوض ذات شد خالی جهان
سیزده صد دو و شصت سال وصال سنه ۱۳۶۲ ھ	گشت نامش درج اسماء الرجال
شکر ایزد کز پسش باهست عشق	ابن روحانی حسین حلمی ست عشق
از فیوضش چاره جو مسرور شد	و از فیوضش چارسو معمور شد
از رسالاتش فهیمان خرمند	قاضی نادان مردان مستمند
از تو خواهم ای خدا غفران من	هم برای دوستان یا ذوالمنن

نظم سفتهٔ قاضی محمد حبیب الحق مقام پیر مولی ضلع مردان پاکستان

قاضی محمد حبیب الحق

محقق دوران علامہ زمان محسن جہان جامع کمالات علمیہ و عملیہ ماہر المعقول والمنقول

زید مجدکم السامی و دام ظلکم العالی

السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ

مزاج عالی:-

بعد ما ہو المسنون پیش خدمت شما بندہ عرض میکند کہ این بندہ
سراپا التقصیر از بسیار روز در مطالعہ کتب شما انہماک و مشغلہ میدارد و
تمام کتابہای مفیدہ و علمیہ را بالاستیعاب دیدہ و بیشی از بیشی
مستفیض و مستفید شدہ بجملہ الاستاذ المودودی مکتوبات ربانی
تحفہ اثنا عشریہ و ردود وہابیہ از کتب حاصل کردہ بودم۔ اکنون نیز دعا ہیچ
کتابیکہ من خواہم نیست کہ زیر مطالعہ دارم۔ خواز بیرا کہ سوائے کتب شما
(کتب ترکیہ) را من ہیچ کتاب نمی خوانم و کتب ترکیہ را از جان و خاطر دارم
و نیز دعا یحدو مقبول المحبوب اند بسیار نافع الخلائق وہا ذریعہ اشاعت
عقائد حقہ اند لاکن افسوس کہ این کتب نزد ما نیستند و ہرچہ بود چنانکہ
ذکر کردہ مطالعہ کردہ تمام شد کم شمار اجزاء جزیی خواہش را رسانس
باشد کہ اگر کتب سلسلہ جدید را برای فرستادید

ABUZAR ANSARI MULANA
AZAD ROAD MADAN PURA
LOHEKİ CHAL ROOM NO: 57
-BOMBEY- 8/40008

دُعَاءُ التَّوْحِيد

يَا اَللهُ يَا اَللهُ لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ يَا عَفُوُّ يَا كَرِيمُ فَاعْفُ عَنِّي وَارْحَمْنِي يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلآبَائِي وَأُمَّهَاتِي وَلآبَاءِ وَأُمَّهَاتِ زَوْجَتِي وَلأَجْدَادِي وَجَدَّاتِي وَلأَبْنَائِي وَبَنَاتِي وَلإِخْوَتِي وَأَخَوَاتِي وَلأَعْمَامِي وَعَمَّاتِي وَلأَخْوَالِي وَخَالاَتِي وَلأُسْتَاذِي عَبْدِ الْحَكِيمِ الْآرْوَاسِي وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ اَلاَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالاَمْوَاتِ «رَحْمَةُ اللهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ» بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَالْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

دُعَاءُ الاسْتِغْفَار

اَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لاَ اِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيَّ الْقَيُّومَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ

جناب حسين حلمي ايشيق «رحمة الله عليه»، ناشر نشريات (**حقيقت كتاب أوى**) بوده، در سال ۱۳۲۹ هجرى [۱۹۱۱ م.] در بلدهٔ -**ايوب سلطان در شهر استانبول**- تولد يافته است. (**حقيقت كتاب أوى**)، شصت وسه كتاب عربى، بيست وچهار كتاب فارسى وسه كتاب أردويى وچهارده كتاب تركى را به نشر سپرده وبا علاوه كتابهاييكه ازين كتابهاى مذكور به زبانهاى فرانسوى، آلمانى، انگليسى، روسى وغيره ترجمه كرده شده است تعداد نشريات آن به يكصد وپنجاه ودو كتاب بالغ ميگردد. همهٔ اين كتابها از طرف (**حقيقت كتاب أوى**) چاپ ميگردد. جناب حسين حلمى ايشيق «رحمة الله عليه»، يک عالم كامل ومكمل وبا صلاحيت اسلام مى باشد ومرشد ايشان سيد عبدالحكيم ارواسى است كه در علوم دينى عالم متبحر، در معرفتهاى تصوف نيز كامل ومكمل بوده، صاحب كرامات وخوارق مى باشد. فضيلة مآب حسين حلمى ايشيق «رحمة الله عليه» در شبى كه روز ۲۰۰۱/۱۰/۲۵ (۸ شعبان ۱٤۲۲) را به روز ۲۰۰۱/۱۰/۲٦ (۹ شعبان ۱٤۲۲) وصل مى كند از دنيا رحلت نموده ودر بلدهٔ ايوب سلطان كه زادگاهش مى باشد، مدفون گرديده است.